

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ANTİK ROMA'DA AİLE KURUMU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fulya KOCAKUŞAK

BURSA – 2011

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ANTİK ROMA'DA AİLE KURUMU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fulya KOCAKUŞAK

**Danışman:
Doç. Dr. Nurcan ABACI**

BURSA – 2011

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Tarih Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Eskişehir Tarihi Bilim Dalı'nda700942004..... numaralı
..... Fulya Kasakusak'nın hazırladığı
"..... Antik Roma'da Aile Kurumu.....
" konulu Yüksek Lisans..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 25/10/2011 günü 11:30 - 12:30 saatleri arasında
yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğunaoy birliği..... (oybirliği/oy çokluğu)
ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Nurcan Abacı
Doç. Dr. Nurcan ABACI
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Zeynep D. Abacı
Yrd. Doç. Dr. Zeynep D. ABACI
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ibrahim Hakan Mert
Doç. Dr. İbrahim Hakan MERT
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

25/10/2011

İlk saat ve ikincisi selamcılarını yorar,
Üçüncüsü avukatlar için koşuşturma saatidir.
Saat beşe kadar çeşitli uğraşları olur Roma'nın,
Altıncı saat dinlenme getirir yorgunlara, her şey durur yedincide.
Sekizinci ve dokuzuncu güreşme vakti,
Dokuzuncu saat davet eder kanepelerin üzerine uzanmaya,
Onuncu Euphemus, kitap okuma saatidir.
Kutlamalar için nefis bir ziyafet hazırlanırken,
Caesar, elindeki küçük kadehten içki içmektedir.
Sonra şakalarını yaparım: Thalia gitmeye korkuyor,
Sabah, konağında selamlamaya Jüpiter'i...

Martialis, Epigrammata, IV, 8

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Fulya KOCAKUŞAK
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Eskiçağ Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : IX + 115
Mezuniyet Tarihi : ... / ... / 2011
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Nurcan ABACI

ANTİK ROMA'DA AİLE KURUMU

İnsanoğlu, tarihin başlangıcından beri sürekli olarak birlikte yaşama ve beraber olma içgüdüğü içinde olmuştur. Bu içgüdü, güvenliği sağlama, yardımlaşma ve dayanışma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, işte bu ihtiyacın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aile adı verilen küçük sosyal yapıların bir araya gelmesiyle, milletler ve devletler oluşmuştur.

Roma'da aile babasının hâkimiyeti altında bulunan ve ona bağlı olan kişilerin oluşturduğu aileye, “familia” deniyordu. Erkek ve kız çocuklar, kardeşler, yeğenler, torunlar, evlat edinilmesi sonucu aileye girenler ve hatta ev içindeki köleler bile familia teriminin içine giriyordu. Devlet içinde devlet gibi örgütlenmiş olan bu aile, bir aile babasının hâkimiyeti altında, kadın ve erkeğin hukuken tanınan bir birliktelikle evlenmeleri sonucunda meydana geliyordu.

Roma sosyal yaşamının çekirdeği olan ailenin, siyasi ve sosyal yaşamı ilgilendiren tüm yönleriyle incelendiği bu çalışma, 3 bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, aile kurumunu yasal bir forma dönüştüren evlenme kurumu ele alınmıştır. Evliliği oluşturan aşamalar, nişanlanma, evlenme, manus ve dos olarak sıralanmıştır. İkinci bölümde, hâkimiyet ilişkisine dayanan Roma ailesinde, aile babasının hâkimiyeti altındaki kişiler, sosyal yaşamdaki konumlarıyla birlikte detaylı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Roma ailesinin günlük yaşamı ele alınarak, günlük yaşamın, Roma toplumsal yaşamına ne ölçüde etki ettiği belirlenmiştir. Üçüncü bölümde verilen bilgiler fotoğraf ve resimlerle desteklenmiş; çalışmanın genelinde antik kaynakların kullanılmasına özen gösterilerek, pek çok Romalı tarihçi, yazar ve şairin eserlerinden yer yer alıntılar yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Roma, aile, evlenme, aile reisi, hâkimiyet, kadın, çocuk

ABSTRACT

Name and Surname : Fulya KOCAKUŞAK
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Ancient History
Degree Awarded : Master's Thesis
Page Number : IX + 115
Degree Date : ... / ... / 2011
Supervisor(s) : Assoc. Prof. Dr. Nurcan Abacı

FAMILY INSTITUTION IN ANCIENT ROME

Humankind has an instinct of living together continuously from the beginning of history. This instinct result from the following reasons: to meet the safety requirements, to help each other and to support each other. Family, which is the smallest item of the society, is the product of these requirements. As a result of the gathering of these small social structures called family, nations and states are formed.

In Rome, the family, which is formed by the family's father and the people depending on the father, was called "familia". The sons and daughters, the nephew and the nieces, grandsons and granddaughters, the adopted sons and the adapted daughters and even the servants and the slaves were included in the familia. This family, which was organized like a state in the state, was under the domination of the family father and the family was formed as a result of the marriage of the man and woman under a legal arrangement.

This study, in which all of the social and political aspects of family in Rome are examined, comprises 3 parts. In the first part, the marriage concept is described, which transforms the family concept into a legal form. The steps forming marriage, engagement, marrying, manus and dos are given respectively. In the second part, in the Rome family, which depends on dominancy relation, the people, which are under the dominance of the family father, are examined in a detailed manner together with their positions in the social life. In the third part, the daily life of the Rome family is taken into consideration, and the affect of the daily life on the Rome social life is determined. The information given in the third part is supported with photographs and pictures; and antic sources are used in the study in general; and citations are given from pluralities of Roman historians, authors and poets.

Key Words: Rome, family, marrying, family's father, domination, women, child

ÖNSÖZ

Lisans öğrenimim boyunca Uludağ Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Nurcan Abacı'nın teşvik ve yönlendirmesiyle, lisans öğrenimimden sonra, yüksek lisans yapmaya karar verdim. Yüksek lisans tez konumu, Uludağ Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Kamil Doğancı'nın önerisiyle seçtim. Başlangıçta, Antik Roma'nın sosyal yaşamını, tüm yönleriyle ele almayı planlamıştım. Ancak konunun ve bu konuya ait kaynakların genişliği nedeniyle, Dr. Kamil Doğancı'nın da önerisini alarak, konuyu, sosyal yaşamın en önemli parçası olan aileyle sınırlandırdık.

Bu çalışmayı hazırlamamda, bir yüksek lisans tezi yazmanın sorumluluğu ve heyecanı kadar, öğreneceklerime duyduğum merakın da etkisi vardı. Gerçekten de, tezimle ilgili kaynakları okumaya başladığımda, Antik Roma'nın sıra dışı dünyasının, beni geçmişe götürme ve geçmişi hayal gücümle süsleyip, daha iyi anlamam konusunda sihirli bir gücü oldu.

Lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca bana her zaman destek olan ve benim böyle bir tez yazmamı sağlayan danışmanım Doç. Dr. Nurcan Abacı'ya, Uludağ Üniversitesi Tarih bölüm başkanı Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na, yardımlarını unutamayacağım ve kendisinden çok fazla şey öğrendiğim Dr. Kamil Doğancı'ya ve tüm öğrencilik hayatım boyunca benden maddi-manevi hiçbir desteği esirgemeyen biricik aileme teşekkürü borç bilirim.

Bursa, 2011

Fulya KOCAKUŞAK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	10

BİRİNCİ BÖLÜM EVLİLİK

1. NİŞANLANMA (SPONSALIA)	17
2. EVLENME (MATRIMONIUM)	19
2.1. Evlenmenin Gerçekleşmesi İçin Gerekli Olan Şartlar	20
2.2. Geçerli Sayılmayan Evlilikler	23
3. MANUS	27
4. DOS	31
4.1. Manus ve Dos Arasındaki İlişki	32
4.2. Dos'un, Dos'u Veren Kişilere Göre Sınıflandırılması	33
4.3. Dos'un Kurulması	34
4.4. Kocanın Dos Üzerindeki Hakları	36
4.5. Dos Dışında Kalan Mallar	37
4.6. Dos'un İadesi	38
5. BOŞANMA (DIVORTIUM)	39
6. AUGUSTUS'UN EVLİLİK İLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELERİ	41

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA AİLESİ'NDE HÂKİMİYET

1. BABA HÂKİMİYETİ (PATRIA POTESTAS)	44
2. PATRIA POTESTAS ALTINA GİRME	46
3. PATRIA POTESTAS ALTINDAKİ KİŞİLER.....	48
3.1. Mater Familias	48
3.1.1. Roma Ailesi'nde Kız Çocukları	49
3.1.2. Evli Kadın	50
3.1.3. Anne.....	51
3.1.4. Dul Kadın	53
3.2. Liberi In Potestate	54
3.2.1. Roma Ailesi'nde Çocuk.....	54
3.2.2. Çocuğun Eğitimi.....	55
3.2.3. Peculium.....	57
4. ROMA AİLESİ'NDE İKAMETGÂH (DOMICILIUM).....	59
5. VESAYET VE KAYYIMLIK (TUTELA VE CURA)	61
6. VASIYET VE MİRAS (TESTAMENTUM VE HEREDITAS).....	63
7. PATRIA POTESTAS'IN SONA ERMESİ.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA AİLESİ'NİN BİR GÜNÜ

1. ROMA AİLESİ'NDE GÜNLÜK YAŞAM.....	67
1.1. Sabah (Mane)	70
1.2. Öğleden Sonra (Meridianus).....	76
1.3. Akşam (Vesper)	80
SONUÇ	86
KAYNAKLAR.....	90
EKLER.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	115

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
A.D.	Anno Domini (Milattan Sonra)
A.Ü.H.F.D.	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
B.C.	Before Christ (Milattan Önce)
b.	Baskı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CIL	Corpus Inscriptionum Latinorum
çev.	Çeviren
D.E.Ü.H.F.D.	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Dig.	Digesta
ed.	Editör
E.Ü.H.F.D.	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Gaius, inst.	Gaius, Institutiones
G.Ü.H.F.D.	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No.	Numara
p.	Page
pp.	Page to Page
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
S.	Sayı
S.D.Ü.	Süleyman Demirel Üniversitesi
RE	Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
Vol.	Volume
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Roma Krallık döneminden (M.Ö. 753) başlayarak, Cumhuriyet (M.Ö. 510-M.Ö. 27) ve İmparatorluk (M.Ö. 27-M.S. 476) dönemlerindeki Roma aile yapısı incelenecektir. Çalışmanın amacı, Antik Roma'nın sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir yeri olan aile kurumunu değerlendirmek, bu bağlamda evlenme, boşanma, miras, aile reisinin aile içindeki konumu, kadının toplumdaki yeri ve hukuki hakları, çocukların yetiştirilmesi ve sosyal yaşam gibi aileyi yakından ilgilendiren konuları ele almaktır. Çalışma, 3 bölümden oluşmaktadır.

1. bölümde aile kurumunu oluşturan ve yasal bir hale getiren evlilik kurumu ele alınacaktır. Roma'da hukuken kurulmuş bir aileden söz edebilmek için kadın ve erkek arasında oluşan geçerli bir birliktelik olması şarttı. Romalılara göre evlenme, *ortak bir hayatı paylaşmak amacıyla kadın ve erkeğin birlikte yaşaması*¹ olarak tanımlanmıştı. Evliliği oluşturan aşamalar ise, bu çalışmada, nişanlanma, evlenme, manus ve dos olarak sıralanacaktır.

2. bölümde hâkimiyet ilişkisine dayanan Roma ailesinde, aile resinin, aile bireyleri üzerinde kurmuş olduğu otorite ve bu otoritenin etkileri ele alınacaktır. Hâkimiyet altındaki aile bireyleri ve aile bireylerinin sosyal yaşamdaki konumları hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilecektir.

3. bölümde Roma'da bir aile günü nasıl geçiriyordu? Sorusundan hareketle, Roma ailesinin günlük yaşamı ve günlük yaşamın Roma toplumsal yaşamına etkileri ele alınacaktır. Ev yaşantısı, giyim-kuşam, eğlence ve yemek kültürü gibi bir ailenin günlük yaşamını ilgilendiren tüm konulara çalışmanın bu bölümünde yer verilecektir. Ailelerin günlük yaşamlarının, sosyal statülerine göre değiştiği göz önünde tutularak, aileler arasındaki sınıf farklılıklarına da bu bölümde değinilecektir.

Son yıllarda Roma aile yapısı hakkında yapılan çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Ancak bu çalışmaların, Roma aile yapısını, hukuki açıdan ele aldığını ve bu çalışmalarda kullanılan kaynakların genelde hukuk alanıyla ilgili olduğunu görüyoruz. Bu

¹ Dig. Mod. XXIII, 2, 1: “*Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.*”

nedenle bu çalışmada modern kaynakların yanında antik kaynakların da kullanılmasına özen gösterilmiştir. Antik Roma yazıtları, hukuki metinleri, pek çok Romalı tarihçi, yazar ve şairin eserlerinden yer yer alıntılar yapılmıştır. Yapılan alıntılarda, birinci el kaynakların orijinal metinlerinden yararlanılmaya özen gösterilmiştir. Çalışmada geçen tüm Latince sözcükler, özgün şekilleriyle kullanılmıştır.

İtalya'nın Roma şehrinde antik bir devlet olarak kurulduktan sonra Anadolu, Suriye, Mısır, İspanya, Fransa gibi bütün Akdeniz ülkelerine hâkim olan ve tarihin tanıdığı en büyük imparatorluklardan biri haline gelen Roma'nın, efsaneye dayandırılan kuruluşunun M.Ö. 753 yılında gerçekleştiği sanılmaktadır.

Efsaneye göre Aeneas'ın² oğlu Askanios'un kurduğu Alba Longa'nın Latin kralı Numitor, kardeşi Amulius tarafından tahttan indirilmiş ve Numitor'un kızı Romulus ve Remus adlı ikiz kardeşleri doğurmuştu. Numitor'un kızı savaş tanrısı Mars'ın tecavüzüne uğramış bir “*Vesta Bakiresi*” idi ve bu da ikizleri yarı tanrı konumuna getirmişti.³ İkizlerin tahtı ele geçirmesinden korkan Amulius, Romulus ve Remus'u Tiber nehrinin sularına attı.⁴ Fakat ikizler, kendilerini kurtaran dişi bir kurt tarafından emzirilerek büyütüldüler.⁵ İkizler delikanlılık çağına geldiklerinde Amulius'u öldürerek Alba Longa tahtını dedeleri Numitor'a geri verdiler.⁶ Dişi kurt tarafından buldukları yerde de yeni bir şehir kurmaya karar verdiler. Ancak iki kardeş arasında yeni kurulan şehrin ilk kralının kim olacağına dair bir tartışma çıktı ve tartışma sonunda Romulus, kardeşi Remus'u öldürdü.⁷ Bu olaydan sonra şehir, Romulus'un adıyla anılmaya başladı.⁸ Romulus ve çevresindekiler, şehrin nüfusunu arttırmak için, komşuları Sabınleri bir ziyafete davet ettiler ve bu ziyafet sırasında onların kadınlarını kaçırmakla kendilerine eş yaptılar.⁹ Böylece yeni kurulan şehirde bir toplum yaratıldı.¹⁰

Roma halkı, başlıca üç sınıftan oluşuyordu. Bunlardan “*Patriciuslar*”, geniş topraklara ve yetkilere sahip olan varlıklı ve soylu ailelerdi. Bu egemen sınıf, askerlik ve

² Verg. *Aen.* I, 1: Aeneas, Troia Savaşı sonrasında buradan kaçarak İtalya'ya ulaşan ve Roma kentinin kurulmasına öncülük eden Troia'lı kahramandır.

³ Plut. *Rom.* 3, 2; Liv. I, 3, 10-11; Tekin, 2010, s. 188

⁴ Plut. *Rom.* 3, 4; Liv. I, 4, 4; Tekin, 2010, s. 188

⁵ Plut. *Rom.* 4, 2; Liv. I, 4, 6; Tekin, 2010, s. 188

⁶ Plut. *Rom.* 7, 2; Liv. I, 6, 2; Tekin, 2010, s. 188

⁷ Plut. *Rom.* 10, 1; Liv. I, 7, 2; Tekin, 2010, s. 188; Aldrete, 2004, s. 7

⁸ Liv. I, 7, 3; Tekin, 2010, s. 190

⁹ Plut. *Rom.* 19, 1; Liv. I, 9, 9-10; Tekin, 2010, s. 190

¹⁰ Plut. *Rom.* 20, 1; Tekin, 2010, s. 190

kamu hizmetlerini tekellerinde tutuyordu.¹¹ Vatandaşlık hak ve hakları sınırlandırılmış olan “*Plebsler*”¹² ise *patricius* ailelerle evlilik yapamayan, askere alınmayan ve devlet memuru olamayan ikinci sınıfı oluşturuyordu. *Plebsler*, çiftçilik, çobanlık yapıyor, ticaret ve zanaatla uğraşıyorlardı. Köleler ise Roma halkının önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte, hiçbir siyasal hakka sahip olmayan üçüncü sınıftı.¹³

Bu şekilde örgütlenmiş olan Roma, kuruluşundan M.Ö. 510 yılına kadar, 243 yıl krallıkla yönetildi. Roma kralı “*Rex*”, siyasi, askeri ve dini güçleri kendisinde toplayarak devleti yöneten kişiydi.¹⁴ Hayatı boyunca iktidarda kalmak üzere görev yapan *rex*, seçimle işbaşına geliyordu. Dördü Latin, üçü Etrüsk¹⁵ kökenli olmak üzere yedi kralın iktidarda bulunduğu o tarihlerde Roma, Latin ırkından gelen, tarım ve hayvancılıkla uğraşan küçük bir şehir devletiydi. Roma’nın siyasi ve dini hayatı, Etrüsk kökenli asil ailelerin elindeydi. Roma’nın ilk kralı Romulus, son kralı ise Tarquinius Superbus (M.Ö. 535-M.Ö. 510) olmuştur.¹⁶

M.Ö. 510 yılında *patriciuslar*’ın başlattığı bir hareketle kralın sınırsız iktidarına son verildi ve “*Res Publica*” (Cumhuriyet) yönetimi kuruldu. Aslında başlarda yeni kurulan rejimin eskisinden pek farkı yoktu. Çünkü siyasi hayata yine *patriciuslar* hakimdi. Ancak daha sonra sesi yükselen *plebsler*, *patriciuslar*’ın sahip olduğu siyasi haklara sahip olmak istediler. *Plebsler*’in bu isteği karşısında, amacı *patriciuslar* ile *plebsler* arasında yasal eşitliği sağlamak olan XII Levha Kanunları oluşturuldu. Ancak XII Levha Kanunları, *patriciuslar* ile *plebsler* arasındaki mücadeleyi sonlandıramadı.¹⁷

Cumhuriyet devrinin ilk yüzyıllarına damgasını vuran *patricius-plebs* mücadelesine rağmen, Roma, akılcı bir yönetimle dışta önemli başarılar elde etmiş ve sınırlarını oldukça genişletmişti. Ancak nüfusun hızla artması ve ülkenin giderek zenginleşmesi, *patriciuslar* ile *plebsler* arasındaki uçurumu daha da büyüttü. *Patriciuslar*, daha zengin olurken, *plebsler* ekonomik anlamda hep daha geri seviyede kaldı. Bu iç mücadele, artık her türlü

¹¹ Plut. *Rom.* 13, 3; Cic. *leg.* II, 6; Tekin, 2010, s. 191

¹² Cic. *leg.* III, 10

¹³ Tekin, 2010, s. 191

¹⁴ Tac. *ann.* I, 1; Suet. *Cal.* 35

¹⁵ Strab. V, 2; Erdoğan, 1995, s. 2-3: Romalıların Etrüski veya Tusci adıyla andıkları Etrüskler, Önasya’dan İtalya’ya göç etmiş olan bir topluluktur. İtalya’nın Etruria bölgesinde hem askeri hem de kültürel yönden önemli bir devlet kuran Etrüskler, M.Ö. 7. yüzyılda İtalya’ya kent kültürünü getiren kavimdir. M.Ö. 3. yüzyılda Roma’daki diğer halklarla karışarak varlığını yitiren Etrüskler, Roma sanatı ve şehirciliğini büyük ölçüde etkileyen bir uygarlık olmuştur.

¹⁶ Tekin, 2010, s. 191

¹⁷ Tekin, 2010, s. 192-196

iktidarı kendisinde toplayan güçlü bir adama ihtiyaç duyuyordu. Bu süreçte devletin başına geçen Iulius Caesar (M.Ö. 49-M.Ö. 44), askeri bir diktatörlükle, devleti bu karışıklıktan kurtarmak istedi. Ancak Caesar, Cumhuriyet rejiminin yıkılmasından korkan bazı soylular tarafından öldürülünce (M.Ö. 44) yeni devlet idaresi Caesar'ın yeğeni, Augustus unvanıyla tanınan Octavianus'a kaldı.¹⁸ Octavianus'un kurduğu rejime “*Principatus*” yani İlk İmparatorluk adı verilmiştir (M.Ö. 27-M.S. 284).¹⁹

Octavianus (M.Ö. 27-M.S. 14), Caesar'ın ölümünden bazı dersler çıkarmıştı. Octavianus' a göre Roma toplumu, monarşiyle veya diktatörlükle yönetilen bir rejime tepki veriyordu. Bununla birlikte Octavianus, soylu sınıfın desteğini almadan iktidara gelmenin mümkün olamayacağını da anlamıştı. Bu nedenle Cumhuriyet rejimini restore ederek ve bazı kurumlarını biçimsel olarak yaşatmaya çalışarak, imparatorluk rejimiyle bağdaştırmaya çalıştı. Başka bir ifadeyle Octavianus'un imparatorluğu, eski Cumhuriyet rejiminin yenilenmiş halidir. Octavianus, iktidara gelir gelmez, uzun süredir Roma'da hakim olan sınıf çatışmalarını önlemeye çalıştı ve iç karışıklıklara son verdi. Senato, bu hizmetlerine karşılık onu imparator olarak tanıdı ve kendisine kudretli, büyük, kutsal gibi anlamlara gelen Augustus unvanını verdi (M.Ö. 27).²⁰

Principatus dönemi, Augustus'tan sonra kısa sürelerle iktidara gelen birçok imparatorla yönetildi. Bu dönemde imparatorluk sınırları genişledi ve cumhuriyet döneminde başlayan ekonomik büyüme daha da arttı. İç karışıklıkların da son bulduğu bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun hem siyasi hem de ekonomik yönden en görkemli, en istikrarlı dönemi oldu. Bu nedenle *Principatus* dönemine “*Pax Romana*” (Roma Barışı) adı verilmiştir.²¹

Cumhuriyet kurumlarının imparatorluk içinde kısmen de olsa yaşamaya devam ettiği İlk İmparatorluk döneminin aksine Son İmparatorluk dönemi, cumhuriyet kurumlarının yok olduğu ve tek kişinin mutlak egemenliğine dayanan bir yönetim biçimi olmuştur. Bu nedenle bu döneme efendi, hakim kişi anlamlarına gelen “*dominus*” kelimesinden türetilen “*Dominatus*” dönemi deniyordu (M.S. 284-M.S. 395). Bu dönemde Roma imparatorları, halk gözünde adeta tanrılaştırılmıştı.²²

¹⁸ Erdoğmuş, 1995, s. 17-20; Tekin, 2010, s. 220; James, 2008, s. 8

¹⁹ Sall. *Iug.* 25

²⁰ Erdoğmuş, 1995, s. 20-21; James, 2008, s. 8

²¹ Tekin, 2010, s. 222

²² Erdoğmuş, 1995, s. 30; Tekin, 2010, s. 287

Dominatus dönemi, Hıristiyanlığın yavaş yavaş imparatorluk içine girmeye başladığı dönem olmuştur. Bunun nedeni, *Dominatus* döneminin, *Principatus* dönemine göre siyasi ve ekonomik anlamda daha geride olmasıydı. İmparatorluğun bozulan kurumları, Hıristiyanlığın halk arasında yayılmasını kolaylaştırdı. Roma imparatorları, Hıristiyanlığın yayılmasını önlemek için Hıristiyanlara karşı çok sert davransalar da, Hıristiyanlığın yayılmasını önleyemediler.

Ordusundaki Hıristiyan askerlerin desteğiyle imparator olan I. Constantinus (M.S. 307-M.S. 337), Hıristiyanlığa daha ılımlı yaklaşarak devlet dinini paganizmden Hıristiyanlığa dönüştürme sürecini başlatan imparator olmuştur. I. Constantinus bu dönemde Hıristiyanlığın yayılması amacıyla Byzantion şehrini kendisine başkent yaptı. Buranın nüfusunu çoğaltarak yeni tapınaklar yaptırdı ve şehre Constantinopolis (İstanbul) adını verdi. Böylece imparatorluk, doğu ve batı olmak üzere iki merkezli olarak yönetilmeye başlamış oldu. I. Constantinus, Hıristiyanların, inançlarını özgürce yaşayabilecekleri bir ortam yarattı. Hıristiyanlık I. Constantinus döneminde, M.S. 313 yılında serbest bir din haline geldi. Hıristiyanlığın imparatorluğun resmi dini olarak kabul edilmesi ise imparator I. Theodosius döneminde gerçekleşmiştir.²³

I. Theodosius dönemi (M.S. 379-M.S. 395) aynı zamanda imparatorluğun resmen doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığı dönem olmuştur. Ölümünden hemen önce imparatorluğun idaresini fiilen iki çocuğu arasında paylaştıran I. Theodosius, batının idaresini küçük oğlu Honorius'a, doğunun idaresini büyük oğlu Arcadius'a verdi. İmparatorluğun resmen ikiye bölündüğü M.S. 395 yılından itibaren imparatorluğun doğusu ve batısı bir daha birleştirilemedi.²⁴ Bu tarihten sonra Batı Roma İmparatorluğu'nun varlığı fazla uzun sürmedi. Germen kavimleri olan Got'ların saldırılarına karşı koyamayan Batı Roma İmparatorluğu M.S. 476 yılında yıkıldı. Doğu Roma İmparatorluğu ise giderek zayıflamasına rağmen, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Constantinopolis'i fethetmesine kadar varlığını sürdürdü.

Bilindiği gibi aile, toplumun çekirdeğini teşkil eden, anne, baba ve eğer varsa çocuklardan oluşan en küçük sosyal topluluktur. Tarihin bilinen ilk dönemlerinden günümüze kadar kurulmuş olan bütün devletler, aileye büyük önem vermişlerdir. Bunun nedeni, aile içindeki bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin, toplumun yararı ile yakından

²³ Tekin, 2010, s. 297

²⁴ Tekin, 2010, s. 304

ilgili oluşudur. Ailede başlayan aksaklıklar ve sorunlar, yavaş yavaş bütün toplumu etkileyen bir sürecin başlangıcı demektir.

Roma ailesi, içinde bulunduğu her dönemin sosyal, siyasi ve kültürel özelliklerinden etkilenmiş bir kurum olarak, Roma’da toplumun yapı taşını oluşturması nedeniyle, her zaman özel bir önem görmüştü. Öyle ki, devletin güçlenmesi ve gerilemesi bile, aile kurumunun sağlamlığı ya da zayıflığıyla doğru orantılı olmuştur. Cicero; “*Bütün canlılar, doğası gereği çoğalma eğilimindedir ve toplumsallaşmanın ilk aşaması evliliktir. Çocukların da evlilik içinde yer almasıyla, daha kalabalık ve ortak şeyler paylaşan bir birlik meydana gelir. Şehrin başlangıcı ve devletin çekirdeği budur.*”²⁵ derken, aile kurumunun ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır.

“*Familia*” terimi ile karşılanan aile, bugün anladığımız manada aileyi ifade eder. Ancak, bu terim, Roma’da biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamda kullanılıyordu.²⁶

Geniş anlamda *familia*, ortak bir atadan gelen bütün kimselerin topluluğudur. Bu ortak ataya bağlılık, “*Agnatio*” sistemine, yani ailedeki erkek evlatlara göre belirlenirdi. Ortak atadan gelen bu şahıslar topluluğuna “*Gens*” denirdi.²⁷ Bir *gens*’e ait olanlar, aynı soyadını taşırlardı.²⁸ *Gensler*, bir arada yaşamazdı. Dar anlamda *familia* ise, bir aile babası ve onun hâkimiyeti altında bulunan kişilerden oluşan topluluktur.²⁹ Ulpianus, tabii veya hukuki bir bağ ile birbirine bağlı hür kimselerin meydana getirdiği bu aileye, aile babasının, annenin, erkek ve kız çocukların, erkek ve kız torunların dâhil olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Ulpianus’un da sözünü ettiği bu aileye kardeşler, yeğenler, torunlar, evlat edinilmesi sonucu aileye girenler ile onların eşleri ve çocukları da dâhildi. *Familia*, bu kimseleri olduğu kadar, köleleri ve aile mal varlığını da kapsayan bir anlam taşıyordu. Ev ve bu eve dâhil olan mallar da *familia* teriminin içine giriyordu.³¹

²⁵ Cic. *off.* I, 54: “*Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia; id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae.*”

²⁶ Ayiter, 1963, s. 1

²⁷ Demosth. LVII, 23; Sall. *Catil.* 1; Ayiter, 1963, s. 1

²⁸ Suet. *Tib.* 1; Ayiter, 1963, s. 1

²⁹ Akıncı, 1999, s. 224; Erdoğan, 1995, s. 120

³⁰ Dig. Ulp. L, 16, 195, 2: “*Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ipsorum aut communi universae cognationis continetur. iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps.*”; Erdoğan, 1995, s. 120

³¹ Long, 1859, s. 519; Erdoğan, 1995, s. 120

Roma ailesi, devlet içinde ayrı bir devlet gibi örgütlenmişti. Ailenin reisi olan “*Pater Familias*” tüm aile fertleri üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahipti. Bu hâkimiyet öylesine büyüktü ki, aile reisi, aile fertleri üzerinde cezalandırma yetkisini bile elinde bulunduruyordu. Aile fertlerinin iktisabı, ailenin güvenliğinin sağlanması, ailenin düzeni gibi konular onun tasarrufundaydı. Sadece onun mameleki vardı.³² Başlangıçta “*Mancipium*” olarak nitelendirilen bu hâkimiyet, günümüzde mülkiyet kavramıyla karşılanabilir.³³ Roma’da aile içindeki bu hâkimiyet sisteminin nedeni, Roma aile yapısının adeta bir devlet gibi örgütlenmesinde aranmalıdır. Bu durumda aile reisi olan *pater familias* için devlet başkanı benzetmesini kullanmak herhalde yanlış olmaz.

Görüldüğü üzere Roma’da aile, günümüzde olduğu gibi kan bağına değil, hâkimiyet ilişkisine dayanıyordu. Ancak Iustinianus Dönemi’nde (M.S. 527-M.S. 565) *agnatio*, yani baba egemenliğine dayanan hısımlık sistemi yerini, “*Cognatio*” yani kan hısımlığına bırakmıştır.³⁴

³² Akıncı, 2004, s. 2

³³ Plaut. *Stich.* I, 3

³⁴ Ceylan, 2010, s. 31

BİRİNCİ BÖLÜM

EVLİLİK

1. NİŞANLANMA (SPONSALIA)

Aile kurumuna büyük önem verilen Roma'da ailenin, toplumun yapı taşı oluşturduğu düşünülürse, bu bağlamda, aile kurmak amacıyla, tarafların evlenmeden önce yaptıkları ilk girişim, nişanlanma olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Sponsalium Cena*” / “*Sponsalia*” olarak adlandırılan nişanlanma, Roma'da evliliğin ilk adımı olarak görülmüştür.¹ Nişanlanan çiftten kadın olana “*Sponsa*”, erkek olana “*Sponsus*” dendiği için, nişanlanma, *sponsalia* adını almıştır.² Nişanlanma, “*Stipulatio*” yoluyla yapılır, yani bir evlenme vaadidir. Nişanlanmanın sebebi, tarafların evlenmeden önce, birbirlerini yakından tanımaları, evlilik için hazırlık yapmaları ve ilişkilerine resmi bir boyut kazandırmalarıydı.³ Roma'da nişanlanma, tıpkı evlenmede olduğu gibi, şekle bağlı olmadan yapılırdı. Ancak çok eski zamanlarda nişanlanma şekle bağlı olarak yapılmıştır. Bu tür bir nişanlanmada söz konusu olan, erkeğin *pater familias*'i ile kızın *pater familias*'i arasında gerçekleşen bir anlaşmadır.⁴ Erkek ve kızın rızası, böyle bir nişanlanmada göz önünde bulundurulmaz. Roma'da yaygın olan nişanlanma, şekle bağlı olmayan ve evlenecek olan kişilerin rızasına dayanan bir nişanlanmadır.

Roma'da nişanlanan her çift için nişan töreni yapılmıyordu. Nişan töreni, daha ziyade, eğlenceye düşkün olan varlıklı sınıflar arasında yapılıyordu. Bununla birlikte, nişan töreni olsun veya olmasın, nişanlanan çiftler, nişanlanmalarının sembolü olarak mutlaka bir yüzük takar ve birbirlerine hediyeler verirlerdi. Romalılar, sol elin dördüncü parmağından kalbe giden bir damar olduğuna inandıkları için, nişan yüzüğünü bu parmağa takarlardı.⁵

Yukarıda da sözü edildiği üzere, Roma'da nişanlanmanın gerçekleşebilmesi için, tarafların nişanlanmak için karşılıklı rızaları yeterliydi. Günümüzde olduğu gibi, Roma'da da gerçekleşecek bir nişanlanma için elbette aile babasının da rızası alınırdı. Ancak aile

¹ Plin. nat. IX, 58

² Gell. IV, 4: “*Tunc, quae promissa erat, "sponsa" appellabatur, qui spoponderat ducturum, "sponsus".*”

³ Dig. Ulp. XXIII, 1, 2: “*Sponsalia autem dicta sunt a spondendo: nam moris fuit veteribus stipulari et spondere sibi uxores futuras.*”; Weiss, 1929, s. 1850

⁴ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 302; Akıncı, 1999, s. 226

⁵ Hersch, 2010, s. 40-43

babasının rızası, nişanlanma için tek başına yeterli değildi. Nişanlanmaya karar verecek olan aile evladıydı. Nişanlanmaya rızası olmayan aile evladının nişanlanmadığı kabul edilirdi. Bununla birlikte nişanlanmayı takip eden 2 yıl içinde eğer evlilik gerçekleşmemişse, yapılan nişan geçersiz sayılıyordu.⁶

Nişanlanma için belli bir yaş sınırı kabul edilmemişti. Evlenme konusunda getirilen yaş sınırlaması, nişanlanma için söz konusu değildi. Ergenlik çağından önce de nişanlanmak mümkündü.⁷ Bu durumdan, temyiz kudretine sahip olmaları şartıyla, her yaşta kişinin nişanlanabileceği sonucu çıkartılabilir.

Nişanlı çift, birbirlerinin yakın akrabası olarak kabul edilirdi. Bu durumun aile mal varlığının korunmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Nişanlı olarak aileye giren kişi, ailenin bir parçası olarak görülürdü. Nişanlı çiftlerin arasındaki bu bağ öylesine güçlüydü ki, nişanlı erkek, sanki kendisine yapılmış gibi, nişanlısına yapılan bir hakareten dolayı, hakaret eden kişiye dava açabilirdi. Ancak tam tersi bir durumda, nişanlı erkeğin sözlü saldırıya uğraması halinde kadın böyle bir haktan yararlanamamaktaydı.⁸

Roma'da evliliklerin tek eşli olması sebebiyle sadece tek bir kişiyle nişanlanılabiliyordu. Birinci nişanı bozmadan ikinci kez nişan yapan kişi "*Preator*" (baş yargıç) tarafından cezalandırılırdı.⁹ Nişanlı kızın ihaneti, nişanlı erkek tarafından zina suçu olarak ileri sürülürken, nişanlı erkeğin ihaneti bu şekilde değerlendirilmezdi.¹⁰

Nişanlanma, evliliğin gerçekleşmesi gibi olumlu bir sebeple sona erebilirken, ölüm, hastalık, taraflardan birinin başka biri ile evlenmesi ya da taraflardan birinin evlenmeyi gerçekleştirmek istemediğine dair beyanı gibi olumsuz sebeplerle de sona erebilirdi.¹¹ Taraflar, anlaşarak nişanlanmaya son verebilecekleri gibi, nişanlılardan biri de tek taraflı bir beyanla nişanlanmaya son verebilirdi. Nişanın bozulması halinde, verilmiş olan hediyelerin geri alınması her zaman mümkün değildi. Nişanlanandan birinin ölümü halinde hediyeler geri alınabilirdi. Daha doğrusu kızın erkeğe verdiği hediyeler tamamen geri alınır, erkeğin kıza verdiği hediyeler kısmen geri alınabilirdi. Bunun dışında evlenme,

⁶ Suet. *Aug.* 34; Schmitz, 1859, s. 741

⁷ Ceylan, 2010, s. 37

⁸ Dig. Ulp. XLVII, 10, 15, 24: "*Sponsum quoque ad iniuriarum actionem admittendum puto: etenim spectat ad contumeliam eius iniuria, quaecumque sponsae eius fiat.*"; Weiss, 1929, s. 1851; Ceylan, 2010, s. 43-45; Gönenç, 2010, s. 75

⁹ Ceylan, 2010, s. 39

¹⁰ Gönenç, 2010, s. 75

¹¹ Ayiter, 1963, s. 5; Ceylan, 2010, s. 46; Gönenç, 2010, s. 75-76

tarafardan birinin kusuru olmadan gerçekleşmemişse hediyeler yine geri alınabilirdi. Ancak hediyeler, evlenmenin gerçekleştirilmesi şartı ile verilmişse geri alınamazdı. Burada hediyelere cezai bir şart anlamı yüklendiği görülüyor.¹²

Roma'da nişanlanmanın ne sıklıkla evlilikle sonuçlandığı ya da nişanlanan çiftlerin ilişkileri konusundaki bilgiler çok azdır. Ancak, nişanlı kadın, evlilik gerçekleşene kadar kendi ailesinin evinde yaşamaya devam eder, kadın sadece, evlenme durumunda kocasının ikametgâhını kazanırdı.¹³

2. EVLENME (MATRIMONIUM)

Aile kurumunun yasal bir temele dayanması için, Romalılar, kanuni şartlar çerçevesinde bir aile kurmak suretiyle, kadın ve erkeğin, bir arada yaşaması gerektiğine inanıyorlardı. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Romalılar evlenmeyi, *ortak bir hayatı paylaşmak amacıyla kadın ve erkeğin birlikte yaşaması* olarak tanımlamışlardı. Romalılara göre evlilik, sadece kadın ve erkek arasındaki yasal bir birliktelik olarak görülüyordu. Kadın ve erkek arasındaki bu yasal birliktelik, evlilik içinde doğacak olan çocukları da ilgilendiren bir durumdu.¹⁴ Evlilik kelimesi, Roma'da "*Matrimonium*" terimiyle karşılanıyordu. "*Matron*" kelimesi, çocuk doğurmamış olsa bile, bir erkek ile evlilik sözleşmesi yapmış bir kadına sözleşme devam ettiği sürece verilen isimdi. Kadın henüz çocuk sahibi değilse ancak çocuk sahibi olmayı planlıyor ise "*Mater*" (anne) unvanını alıyordu.¹⁵ Roma hukuku başlarda, evlilik içinde doğan çocukları annenin statüsüne ait sayıyordu bu nedenle *mater* kökünden türetilen *matrimonium* terimi, aslında anne soyundan gelenler anlamını taşısa da, bu durum, daha sonra *pater familias* lehine değişmiştir.

Roma'da tek eşlilik (monogami) geçerliydi. Çok eşli evliliğe dair herhangi bir örneğe rastlanmaz. Tıpkı nişanlanma gibi, evlenme de şekle bağlı olmadan yapıldı.¹⁶ Roma'da evliliğin gerçekleşmesi için bazı şartlar aranmıştır. Bu şartlar, tarafların rızası, evlenme ehliyeti, yaş ve aile babasının rızası olarak sıralanabilir.

¹² Koschaker – Ayiter, 1977, s. 303; Gönenç, 2010, s. 79

¹³ Gönenç, 2010, s. 81

¹⁴ Dig. Ulp. I, 1, 1, 4: "*Ius naturale est, ... hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio...*"

¹⁵ Gell. XVIII, 6, 319

¹⁶ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 303

2.1. Evlenmenin Gerçekleşmesi İçin Gerekli Olan Şartlar

Roma'da bir kadın ve bir erkek arasında geçerli bir evliliğin gerçekleşmesi için taraflar arasında evlenme rızasının olması (*Consensus*), tarafların evlenme ehliyetinin bulunması (*Conubium*), hem kadının hem de erkeğin, evlenebilmeleri için gerekli olan yaş sınırını doldurmaları ve tarafların aile babalarının, yapılacak olan evliliğe rıza göstermesi gerekiyordu.

Consensus terimi, aynı düşüncede olmak, görüş birliğiyle karar vermek anlamlarına gelir.¹⁷ Roma'da evlenmeler, *consensus*'a dayanırdı. Yani evliliğin gerçekleşebilmesi için tarafların rızası aranırdı. Roma'da var olan "*Consensus Facit Nuptias*" (*evlenmeyi consensus meydana getirir*) kuralı gereğince tarafların karşılıklı olarak, evlenmeye dair rızalarını bildirmeleri suretiyle evliliğin kurulduğu kabul edilirdi.¹⁸ Taraflar arasında *consensus* bozulduysa, taraflardan biri evlenmekten vazgeçer, bir başka ifadeyle artık evlenmek istemediğini bildirirse, evlenmenin meydana gelmesi için gereken en önemli yasal dayanak, ortadan kalkmış olurdu.

Evliliğin kurulması ve devam etmesi için tarafların fiili olarak sürekli bir arada oturmaları şart değildi. Yukarıda da görüldüğü üzere *consensus*'un sona ermesi halinde evlilik de sona ererdi. Ancak taraflar ayrı otursalar bile, karşılıklı evlenme niyetinin devamı halinde evlilik sona ermezdi.¹⁹ Bu durumdan, evliliğin *consensus* ile doğduğu ve sürekli *consensus* ile devam ettiği sonucu çıkartılabilir.

Conubium terimi ise, tarafların birbiriyle evlenme hakkı demektir.²⁰ *Conubium*, Roma'da genel olarak evlenebilme ehliyetine verilen genel bir isimdi. Roma vatandaşlarına ait bir hak ve ayrıcalık olan *conubium* hakkı, geçerli bir evliliğin varlığını sağlamakla, doğan çocukları babaya bağlayan, aile reisinin hâkimiyeti altına sokan ve Roma vatandaşlığı kazanmalarına olanak veren önemli bir haktı.²¹ Her ne kadar evlenmenin gerçekleşebilmesi için tarafların rızası yeterli görülümüşse de, evliliğin geçerli olması için tarafların evlenme ehliyetlerinin yani *conubium*'un bulunması şarttı. Yasal bir evlilik, sadece *conubium*'a sahip olanlar arasında mümkündü.

¹⁷ Kabağağaç – Alova, 1995, s. 121

¹⁸ Dig. Cels. XXIII, 2, 22: "... matrimonium ... inter invitos non contrahitur... "; Emiroğlu, 2001, s. 177

¹⁹ Akıncı, 1999, s. 233; Ceylan, 2010, s. 62

²⁰ Verg. Aen. I, 73: "Conubio iungam stabili propriamque dicabo."; Kabağağaç – Alova, 1995, s. 132

²¹ Liv. XXXVIII, 36, 5; Gaius, inst. I, 57: "Unde et veteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisve, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives Romani et in potestatem parentum fiunt. "; Gönenç, 2010, s. 92

Conubium hakkını elinde bulunduran Romalı vatandaşların evlenmesinde bir sakınca görülmezdi. Roma’da kölelerin *conubium*’u yoktu. İki köle veya bir hür ile bir köle arasındaki ilişki, yasal bir evlilik olarak kabul edilmiyordu.²² Yabancılarla (*Peregrini*) Romalılar arasında gerçekleşecek bir evlilikte ise yabancıya bu hakkın tanınmış olması lazımdı. Roma vatandaşı olan bir erkeğin yabancı bir kadınla evlenebilmesi için özel bir izin alması gerekirdi.²³

M.S. 212 tarihinden sonra imparator Caracalla (M.S. 211-M.S. 217) tarafından çıkarılan “*Constitutio Antoniniana*” isimli kanunla bütün imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkesin Roma vatandaşı kabul edilmesiyle birlikte *conubium* kavramı önemi yitirdi. Çünkü artık Roma sınırları içinde yabancı olan kimse kalmamış, Roma vatandaşları ile yabancılar arasındaki ayırım ortadan kalkmıştı. *Conubium* hakkı, bu tarihten önce sadece Roma vatandaşlarına ait bir hak iken, çıkarılan kanundan sonra herkesin elde ettiği bir hak haline geldi. Bu nedenle bu tarihten sonra yapılan evliliklerde evlenecek olan çiftlerin Roma vatandaşı olup olmadığına bakılmaksızın, yapılan tüm evlilikler “*Iustum Matrimonium*” (yasal evlilik) olarak kabul edildi.²⁴

Roma’da kadın ve erkek arasında gerçekleşecek olan bir evlilikte, tarafların evlenebilmek için gerekli olan yaşı doldurmaları da, evlenme şartlarından biriydi. Evlenme yaşı, her toplumda ve her coğrafyada farklılıklar gösterir. Her toplum, evlenme yaşını, farklı etmenlere göre belirler. Roma’da evlenme yaşı, ergenlik yaşı olarak belirlenmişse de, çocuğun ergenlik yaşı, Klasik dönem boyunca üzerinde görüş birliğine varılamamış konulardan biridir. Augustus döneminde ortaya çıkan ve iki hukuk okulu olan Proculianuslar ile Sabinianuslar çocuğun ergenlik yaşının kaç olacağı konusunda görüş birliğine varamamışlardır.²⁵ Sabinianuslar, ergenlik yaşı için vücudun fiziksel gelişimini dikkate alırken, Proculianuslar, 14 yaşın, ergenliğe girmek için yeterli olacağı görüşündeydiler.²⁶ Nitekim zaman içinde Proculianuslar’ın fikri kabul görmüş ve ergenlik, dolayısıyla da evlenme yaşı erkekler için 14, kızlar için 12 olarak belirlenmiştir.²⁷ Örneğin,

²² Gönenç, 2010, s. 93

²³ Kunkel, 1930, s. 2263; Akıncı, 1999, s. 228, Ayiter, 1963, s. 9; Ceylan, 2010, s. 66; Gönenç, 2010, s. 93

²⁴ Tekin, 2010, s. 266; Ceylan, 2010, s. 67; Gönenç, 2010, s. 93-94

²⁵ Akıncı, 1999, s. 229

²⁶ Ceylan, 2010, s. 68

²⁷ *CIL*, XI, 1602; *CIL*, X, I, 6328; *CIL*, VIII, I, 1641; *CIL*, III, I, 3989: “*Qvae VIX ann. XXXVII ... in XXX / et VIII ascendens*”: Ergenliğe girme ve evlenme yaşı yazıtlarda erkekler için 15, kızlar için 13 olarak belirtilmiştir; Epikt. *ench.* 40; Harkness, 1896, s. 37-39; Gönenç, 2010, s. 95; Hopkins, 1965, s. 313; Laurence, 2000, s. 446

Augustus'un tek kızı olan Iulia, ilk evliliğini 14 yaşında, kendisinden 3 yaş büyük olan kuzeni Marcus Claudius Marcellus ile yapmış, kocasının ölümü üzerine dul kaldıktan kısa bir süre sonra, babasının arkadaşı olan general Marcus Vipsanianus Agrippa ile ikinci kez evlenmiştir.²⁸ İmparator Claudius'un (M.S. 41-M.S. 54) kızı Octavia ise 13 yaşında evlilik yapmıştır.²⁹ Nişanlanmanın tersine evlilik için getirilen bu yaş sınırlamasının erkek ve kızın aktif cinsel yaşama başlamasıyla alakalı olduğu söylenebilir.

Roma'da yaygın olan bir uygulama, yaşlı erkeklerin, küçük yaşlardaki kızlarla evlenmeleri idi. Antik Roma yazıtları, kızların çok küçük yaşlarda kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlilik yaptığını bize kanıtlıyor.³⁰ Yazıtlara göre Roma'da kızlar 10 ve 56 yaş aralığında evlilik yapıyorken, erkekler 15 ve 64 yaş aralığında evlilik yapıyordu.³¹ Küçük kızların, kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlenmesi durumundan, kocanın, karısı üzerinde daha kolay otorite kurabileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu durumun, baba ile çocukları arasında büyük yaş farkı oluşması gibi olumsuz bir sonucu da vardır.

Evlenme yaşının 12 olarak belirlendiği kız çocuğunun bekâreti, evlenene kadar anne ve babasının sorumluluğu altındaydı. Öyle ki Catullus, Romalı bir kızın bekâretinin yalnızca kendisine ait olmadığını, onu yetiştiren anne-babanın da kızın bekâreti üzerinde eşit derecede sorumlu olduğunu belirtmiştir.³² 12 yaşından küçük bir kızla yapılan evlilikler, yasal olarak evlilik sayılmazdı. Ancak böyle bir birliktelik varsa, kız 12 yaşına gelene kadar aynı evde karı koca gibi yaşadığı erkekle nişanlı kabul edilirdi. Bu ilişki, ancak kızın 12 yaşını doldurmasıyla birlikte yasal hale gelirdi.³³

Evlenmeyi consensus meydana getirir kuralı gereğince, tarafların evlenebilmek için karşılıklı olarak evlenmeye dair rızalarını bildirmeleri, evlenme ehliyeti olan *conubium* hakkını ellerinde bulundurmaları ve evlenebilmek için gerekli olan yaşı doldurmalarının yanında, aile babalarından evlenmek için rıza almaları da gerekiyordu. Bununla birlikte, eğer tarafların evlenmek için rızaları yoksa evliliğin gerçekleşmesi için sadece aile babasının rızası yeterli görülmezdi.³⁴ Tek taraflı rıza, evlenmeyi geçerli kılmazdı. Aile

²⁸ Suet. *Aug.* 61; *Cal.* 7; *Claud.* 26; Tac. *ann.* II, 41; II, 54; VI, 15; Ceylan, 2010, s. 71

²⁹ Tac. *ann.* XII, 58; Hopkins, 1965, s. 313; Ceylan, 2010, s. 71

³⁰ *CIL*, VI, 3, 20370; *CIL*, VI, 2, 10867; *CIL*, XIV, 963: “*A Prima Aetate*”; *CIL*, VI, 3, 15488: “*Ab Infantia*”; Harkness, 1896, s. 51; Hopkins, 1965, s. 322; Saller, 1987, s. 34

³¹ *CIL*, VI, 3, 21273; *CIL*, VI, 3, 23884; *CIL*, VI, 2, 14442; *CIL*, VI, I, 3551; Harkness, 1896, s. 40-49

³² Catull. 62

³³ Hopkins, 1965, s. 313

³⁴ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 308

evladını evlenmek istemediği birisiyle evlenmeye zorlamak yada onu zorla evlendirmek, yapılan evliliği yasal hale getirmezdi. Eğer aile babası, evlenmesi için aile evladına uygun gördüğü bir eş bulduysa, aile evladının itirazı karşısında o evlilik gerçekleşmezdi. Evliliği gerçekleştirecek olan yine tarafların iradeleriydi.³⁵

Evlenecek olan çiftin aile babalarının rızalarını almaları gerektiği kuralı bazı istisnai durumlarda bozulabilirdi. Aile babasının akıl hastası olması, bu durumlardan bir tanesiydi. Akıl hastası olan bir kişinin, aileyi yönetebilmesi ve sağlıklı kararlar alabilmesi mümkün olmadığından böyle bir durumda aile babasının rızasına gerek duyulmaz ve yapılan evlilik geçerli sayılırdı. Aile babasının izninin gerekmediği bir diğer istisnai durum ise aile babasının savaşta esir düşmesi durumuydu. Böyle bir durumda aile evladı, aile babasının rızası olmadan da evlenebilirdi.³⁶

2.2. Geçerli Sayılmayan Evlilikler

Roma'da bazı birliktelikler kadın ve erkeğin sürekli bir arada yaşamalarına rağmen yasal bir evlilik olarak sayılmazdı. Görünüşte evliliğe benzeyen bu birlikteliklerin hiçbir geçerliliği yoktu. Geçerli sayılmayan bu evlilikler, köle evlilikleri, asker evlilikleri ve yasak evliliklerdir.

Roma'da kölelerin hiçbir hak ehliyeti yoktu. Birer mal durumunda olan köleler, alınıp satılabilirdi. Dolayısıyla, mal konumunda olan kölelerin yaptıkları evlilikler de geçerli sayılmazdı. Köleler arasında eğer bir birliktelik varsa, bu *matrimonium* olarak değil, "*Contubernium*" olarak adlandırılırdı.³⁷ Köleler arasında kurulan birliktelikler anlamına gelen *contubernium* terimi, köleler ile doğuştan hür kişiler arasında kurulan birliktelikleri de ifade ederdi.³⁸ Bunun yanında, askerlerin kölelerle yaptıkları evlilikler de *contubernium* olarak kabul edilmişti.³⁹ Hürler ve köleler arasında, yasal bir evlenmenin

³⁵ Dig. Cels. XXIII, 2, 22: "*Si patre cogente ducit uxorem, quam non duceret, si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter invitos non contrahitur: maluisse hoc videtur.*"

³⁶ Ceylan, 2010, s. 76-78

³⁷ Plaut. Cas. I

³⁸ Finley, 1970, s. 287; Kabağaç – Alova, 1995, s. 131

³⁹ CIL, II, 491: "*L. Maelonius Aper vet. bf. cos. leg. VI Vict. = Maeloniae Caesiola et Maelia Libertae*"; CIL, VIII, 6309: "*T. Claudius Cilius eq. alae Panon. = Claudiae Prigimonia et Fortunata libertae*" CIL, X, 3628: "*C. Silius Fortis vet. (Mis.) = Siliae Macaria et Onesime libertae*"; CIL, XI, 42: "*[NN mil. Rav.] = Cale et Saturnina libertae*"; CIL, XI, 47: "*[Caetronius] Macer n[au]f]ylax III Fortuna = Caetronia Afrodisia et Fortunata libertae*"; CIL, XI, 88: "*Phallaeus Dioclis f. guber. (Rav.) = Pieris et Nice l(ibertae)*"; Phang, 2000, s. 256: Yazıtlarda askerlerin, birden fazla köle kadınla *contubernium* bir ilişki içinde olduğu görülüyor.

gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar bulunmuyordu. Evlilik sayılmayan bu ilişkiler, aile ve akrabalık oluşturmayan fiili birleşmelerden ibaretti.⁴⁰

Contubernium birlikteliklerden doğan çocuklar, annenin statüsüne bağlanırdı. Köle bir kadının çocuğu da köle olarak doğardı.⁴¹ Hür bir kadın, başkasına ait bir köle ile sahibinin rızası olmadan *contubernium* bir ilişkide bulunursa, köle durumuna düşer ve bu birliktelikten doğan çocuk, anne başta hür olmasına rağmen köle olarak kabul edilirdi.⁴² Hür bir erkekle köle bir kadın arasında kurulan *contubernium* birlikteliklerin bitmesi halinde kadın, erkeğin mirasından yararlanamaz, her hangi bir mal talep edemezdi.⁴³

Contubernium olan evliliklerin, geçerli bir evliliğe dönüşmesi için, kölelerin, “*Manumissio*” işlemi ile azat edilmeleri sonucunda hürriyetlerini kazanmaları gerekiyordu.⁴⁴ Bununla birlikte azat edilen kölenin her ne kadar hürriyetine kavuşmuş olsa da, doğuştan hür olan kişilerle eşit konumda olmadığını belirtmek gerekir.

Roma, “*Cives*” yani vatandaş olmayan askerlere, fiili hizmetleri devam ettiği sürece evlenme yasağı getirmişti.⁴⁵ Bir başka ifadeyle, askerlik süresince askerlerin yapacağı evlilikler, yasal bir evlilik olarak değil, “*Concubinatus*” yani nikahsız birliktelik olarak kabul edildiğinden yasaklanmıştı.⁴⁶ Yasağın nedeni bilinmemekle birlikte, askerlik sırasında evlenen erkeklerin orduda dikkatlerinin dağılmasını önlemek için böyle bir yasağın getirildiği söylenebilir. Çünkü bu yasakla birlikte ordu, sıkı bir disiplin altında tutuluyor, askerler hizmetlerini daha verimli bir şekilde yerine getiriyorlardı.

Evlilik, eğer askerlikten önce yapılmışsa, askerlikle birlikte, yapılan evlilik geçersiz, bu evlilikten doğan çocuklar da gayrimeşru sayılırdı. Bu durumu engellemek için evli çiftler, evlilik içinde doğan çocuklarının gayrimeşru bir statü almamaları nedeniyle koca askere gitmeden önce boşanırlardı. Böylece evlilik geçersiz hale gelse de, çocuklar yasal bir evlilik içinde doğmuş kabul edilir ve gayrimeşru bir statü almaktan

⁴⁰ Suet. *Vesp.* 3; Dixon, 1992, s. 53

⁴¹ Dixon, 1992, s. 53

⁴² Gönenç, 2010, s. 141-142

⁴³ Dixon, 1992, s. 54

⁴⁴ Dixon, 1992, s. 54; Long, 1859, s. 730; Lewis – Short, 1958, s. 1111: Kölenin hür olabilmesi için azat etme işlemi olan *manumissio*'nun yapılması gerekiyordu. “*Vindicta*” (azat etme töreni esnasında köleye sopa değdirilmesi), “*Census*” (azat edilen kölenin vatandaş olarak kabulü) ve “*Testamentum*” (azat edilen kölenin miras hakkından yararlanması) gibi 3 farklı aşaması bulunan *manumissio*, “*Iusta Manumissio*” olarak da adlandırılırdı.

⁴⁵ Dixon, 1992, s. 55

⁴⁶ Phang, 2000, s. 129

kurtulurlardı.⁴⁷ Evlilik yasağı süresince, asker eşlerinin durumu belirsizdi. Her ne kadar koca askere gitmeden önce yapılan evlilikler yasal olsa da, askerliğin başlamasıyla birlikte yasal olmayan bir duruma dönüştüğü için, koca askerdeyken, kadın metres konumunu alıyordu.⁴⁸ Bununla birlikte eğer koca, askerlik hizmeti sırasında ölürse, kadın evlilik için kocasına verdiği çeyizi geri alamıyordu.⁴⁹

Pek çok durumda kocanın askerlik hizmeti yaptığı sırada evlendiği kadınlar yabancı uyrukluymdu (*Peregrina*). Ve bu evliliklerden doğan çocuklar da gayrimeşru bir statü alıyordu. Çünkü Roma zaten yurttaşları ile yabancıların evlenmesini yasaklamıştı. Bu evlilik bir de kocanın askerlik hizmeti sırasında gerçekleşirse büsbütün yasak bir hal alıyordu.⁵⁰ Yabancılarla yapılan evliliklerden doğan çocuklar, Roma vatandaşı sayılmadığı ve gayrimeşru olduğu için, bu çocuklar babalarının miras hakkından da yararlanamıyordu.⁵¹

Vatandaş olmayan askerlerin yaptıkları evlilikler, sonradan geçerli olan evliliklere bir örnektir. Çünkü askerlik hizmeti bittiğinde bu askerlerin hem kendilerine, hem de karılarına ve çocuklarına Roma vatandaşlığı verilirdi. Bir başka ifadeyle, askerlik hizmeti sırasında kurulan birliktelikler yasal değilken, askerlik hizmeti bittiğinde yasal bir hal alırdı. Ayrıca terhis olan askerler, diledikleri bir yabancı kadınla evlenebilmek için *conubium* hakkını da elde ederlerdi.⁵² Askerlik görevleri sona eren erkekler, askerlikleri sırasında birlikte olduğu kadınlarla artık yasal olarak evlenebildiği için bu evliliklerden doğan çocuklar da yasal bir birliktelik içinde doğmuş kabul edilirdi.⁵³

⁴⁷ Tac. ann. XIV, 27; Ceylan, 2010, s. 122

⁴⁸ Phang, 2000, s. 150

⁴⁹ Campbell, 1978, s. 154

⁵⁰ Dixon, 1992, s. 55

⁵¹ Gaius, inst. I, 78: “*Sed hoc maxime casu necessaria lex Minicia fuit; nam remota ea lege diversam condicionem sequi debebat, quia ex eis, inter quos non est conubium, qui nascitur, iure gentium matris conditioni accedit. Qua parte autem iubet lex ex cive Romano et peregrina peregrinum nasci, supervacua videtur; nam et remota ea lege hoc utique iure gentium futurum erat.*”; Campbell, 1978, s. 154

⁵² CIL, XVI, 122: “*Guorum nomina subscripta sunt, / ipsis filiisque eorum, / quas susceperint a mulieribus quas secum concessa consuetudine vixisse probaverint, / civitatem Romanam dederunt et conubium cum iisdem quas tunc secum habuissent cum est civitas eis data, / aut si qui tunc non habuissent, / cum iis quos postea duxissent dumtaxat singuli singulas.*”; Campbell, 1978, s. 159; Dixon, 1992, s. 55; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 310

⁵³ Dig. Paul. XXIII, 2, 65, 1: “*Idem eodem. respondit mihi placere, etsi contra mandata contractum sit matrimonium in provincia, tamen post depositum officium, si in eadem voluntate perseverat, iustas nuptias effici: et ideo postea liberos natos ex iusto matrimonio legitimos esse.*”

Roma'da geçerli sayılmayan bir diğer evlilik türü ise *concupinatus*'tu.⁵⁴ Nikâhsız birlikte yaşama anlamına gelen *concupinatus* terimi, daha geniş bir ifadeyle, kadın ve erkeğin birlikte evli gibi yaşamaları haline verilen isimdi.⁵⁵ *Concupinatus* olan birlikteliklerde yasal bir evlilikte olduğu gibi kadın ve erkeğin, birbirine karşı olan sorumlulukları dikkate alınmazdı. Roma hukuku eşleri iki sınıfa ayırmıştı. Bunlardan *matron* veya aile reisi kadın, yasal bir evlilik yapan, babası Roma vatandaşı olan onurlu ve saygın bir kadındı. İkinci sınıfta ise yan eş veya ikinci eş olarak nitelendirilen kadınlar vardı. *Concupinatus* olarak adlandırılan birliktelikler, işte bu ikinci sınıfta yer alan kadınlarla yapılıyordu.⁵⁶ Böyle bir evlilikte, erkeklerin ilişki içinde olduğu kadınlar genelde fahişeler, aktrisler veya bunların çocuklarıydı.⁵⁷ Bu kadınlara, kız arkadaş ya da metres anlamına gelen "*Amica*" deniyordu.⁵⁸ İkinci sınıf olarak nitelendirilen bu kadınların babaları Roma vatandaşı değildi. Köleler, azat edilmiş köleler, yabancı kadınlar, yasal babaları olmayan veya düzensiz birliktelikten doğmuş olan kadınlar da ikinci sınıf kadın statüsüne giriyordu.⁵⁹ Evli erkeklerin "*Concupina*"sının (odalık) olması hoş karşılanan bir durum değildi. Plautus, evli bir kadınla bir metres arasındaki farka işaret ederek, kız kardeşinin de başına gelen bu durumu utanç verici olarak tanımlamıştır.⁶⁰

Concupinatus olan birlikteliklerde, ortada yasal bir evlilik olmadığı ve çiftler karı koca sayılmadığı için, yasal bir evlilik için geçerli olan hukuki kurallar, bu tür birliktelikler için geçerli değildi. Örneğin mal rejimi, hükümsüz bir şekilde serbestçe belirlenebilirdi. Bu tür bir beraberlikten doğan çocuklar gayrimeşru sayılırdı ve bu çocuklar babalarından hiçbir mal talep edemezlerdi.⁶¹ *Concupinatus* birliktelik yaşayan çiftler, eğer daha sonra birbirleriyle evlenmek istediklerine dair beyanlarını bildirirlerse, o andan itibaren yasal olarak evli kabul edilirdi. Dolayısıyla böyle bir birliktelikten doğan çocuk ancak, anne babasının yasal olarak evlenmesiyle gayrimeşru statüsünden kurtulabilirdi.⁶²

⁵⁴ Plaut. *Poen.* 102: "*Illam minorem in concupinatum sibi.*"

⁵⁵ Kabağağaç – Alovera, 1995, s. 111

⁵⁶ Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907, s. 317

⁵⁷ Suet. *Nero.* 28

⁵⁸ Quint. *inst.* IX, 4, 99

⁵⁹ Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907, s. 318

⁶⁰ Plaut. *Trin.* 3, 2

⁶¹ Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907, s. 320

⁶² Gönenç, 2010, s. 138-140

3. MANUS

El, güç, dinçlik gibi anlamlara gelen “*Manus*” terimi, daha geniş bir ifadeyle hâkimiyet, babanın kızı üzerindeki ya da kocanın karısı üzerindeki hâkimiyeti anlamlarına gelir.⁶³ Aslında, geleneksel olarak kadın da erkek de baba egemenliği altında bulunurdu ancak sadece kadınlar *manus* altına girerlerdi.⁶⁴ Roma’da evlilikler, *manus*’lu ve *manus*’suz olmak üzere iki şekilde yapılırdı. Ancak evlenme ile *manus* altına girmenin aynı şeyler olmadığını belirtmek gerekir. *Manus*, kadının tüm mal varlığı ile kocasının hâkimiyeti altına girmesi demektir ve evlilik sona erse bile *manus* devam edebilir. Ya da tam tersi olarak evlilik gerçekleşmeden önce de *manus* kurulabilir.⁶⁵

Roma’da kadın, eğer babasının, abisinin ya da kocasının hâkimiyeti altındaysa “*Alieni İuris*”, değilse “*Sui İuris*” ismini alıyordu. *Sui iuris* yani bağımsız olan bir kadın, birey bile sayılmıyordu.⁶⁶

Kadın eğer *alieni iuris* ise ve evlilik *manus*’luysa, evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında olan kadın, babasının hâkimiyetinden çıkararak, kocasının ya da kocasının aile babasının hâkimiyeti altına giriyordu. Kadın, *manus* altına girmekle, kendi ailesi ile olan *agnatik* bağlarını koparmış oluyordu. Kadın eğer *sui iuris* ise, *manus*’lu bir evlilikte zaten *alieni iuris* hale geliyordu. Böyle bir evlilikte kadının mal varlığı da kocaya geçtiği için, karı koca arasında bir çeşit mal birliği rejimi uygulanıyordu. Bu malların, hem mülkiyet, hem de yönetim hakkı kocaya aitti. Evlilik *manus*’lu değilse, evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında ve *alieni iuris* olan kadın, evlendikten sonra da babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. *Manus*’suz evlilikte eğer kadın *sui iuris* ise, evlenerek *alieni iuris* olmuyordu. Kendi hâkimiyetine bağlı olmaya devam ediyordu. Böyle bir evlilikte ise, karı koca arasında bir çeşit mal ayrılığı rejimi uygulanıyor, karı ve kocanın mal varlıkları ayrı oluyordu.⁶⁷

Manus’lu evliliklerin de, *manus*’suz evliliklerin de, kadın için doğurduğu bazı olumsuz sonuçlar vardı:

⁶³ Manigk, 1930, s. 1377; Kabağağaç – Alovera, 1995, s. 359

⁶⁴ Gaius. *inst.* I, 109: “*Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conveniunt.*”

⁶⁵ Akıncı, 1999, s. 233; Erdoğan, 1995, s. 120; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 311

⁶⁶ Liv. XXXIV, 2, 11

⁶⁷ Akıncı, 1999, s. 233-234; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 312-313

Manus'lu evliliklerde, kendi ailesiyle tüm bağlarını kesen kadın, yeni bir aile reisinin hâkimiyeti altına giriyordu. Yeni aile reisi, kadın üzerinde geniş yetkilere sahip olduğundan, bu yetkilerini kadın üzerinde kullanabiliyordu. Ayrıca kadın eğer evlenmeden önce *sui iuris* ise, tüm mal varlığı, kocasının ailesine bir daha geri dönmeyecek şekilde geçtiğinden, bu durum, kadının mal varlığının, kocanın ailesi tarafından istenildiği gibi kullanılması ve kaybedilmesi anlamına geliyordu.⁶⁸

Manus'suz evliliklerde ise, kadın kocasının değil, kendi ailesinin hâkimiyeti altında kalmaya devam ettiği için, kadın ile kocası arasında hiçbir hukuki bağ kurulması mümkün olmuyordu.⁶⁹ Bu durumdan da, arasında hiçbir hukuki bağ bulunmayan karı kocanın, boşanmalarının çok daha kolay gerçekleşeceği sonucu çıkarılabilir.

Manus'lu evliliklerde *manus*, “*Conventio In Manum*” yani, kadının, kocasının veya kocasının aile babasının *manus*'una alınmasına dair bir anlaşma ile kurulurdu. Bu anlaşmanın hükümleri, *manus* altındaki bir kadın evlendiğinde de, aynen geçerli olurdu.⁷⁰ *Conventio in manum* ile kurulan bir evlilik, ya en eski şekliyle “*Conferratio*” olarak yani dini bir tören eşliğinde ve en az 10 şahidin huzurunda, ya da “*Coemptio*” olarak, kadının kocaya satılışı şeklinde yapılabilirdi. *Manus*, “*Usus*” (bir malı normal olarak kullanma) ile elde edilmiş bir hak olup, yasal olmayan evliliklerde kadın 1 yıl boyunca kesintisiz bir şekilde, kocasının evinde, kocasıyla birlikte yaşarsa, *manus* altına girmiş olurdu. XII Levha Kanunları'na göre eğer kadın, bu 1 yıl içinde ardı ardına 3 geceyi dışarıda geçirirse, *usus* hakkı kesilmiş olurdu. *Conventio in manum* ile, kendi ailesinin hâkimiyetinden ayrılarak, kocasının ya da kocasının ailesinin hâkimiyetine giren kadın, “*Filiae Loco*” yani kız evlat konumunda olurdu.⁷¹

Daha önce de ifade edildiği üzere Roma'da evlilikler *consensus* ile doğar ve sürekli *consensus* ile devam ederdi. Dolayısıyla evliliğin gerçekleşmesi için *manus*'un kurulmasına gerek yoktur. Evlilik ile *manus*'un farklı şeyler olduğunu tekrar belirtmek gerekir. Öyle ki *manus*, evliliğin kurulması için gerekli olan şartlardan biri değildir. *Manus*'lu evlilik ifadesindeki *manus*, evlilik + *manus* anlamında kullanılmıştır.

⁶⁸ Gönenç, 2010, s. 62

⁶⁹ Gönenç, 2010, s. 63

⁷⁰ Gaius. *inst.* II, 139: “*Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae in manu fuit, nubat...*”

⁷¹ Nicholas, 1970, s. 645

Manus'un kurulabilmesi için gerekli olan işlemler, *conventio in manum* olarak adlandırılmıştır. “*Conventio*” terimi, sözleşme, anlaşma, buluşma gibi anlamlara gelirken⁷², yukarıda da ifade edildiği üzere *manus*, babanın kızı üzerindeki ya da kocanın karısı üzerindeki hâkimiyeti anlamlarına gelir. Öyleyse *conventio in manum*, kadının, kocasının veya kocasının aile babasının *manus*'una alınmasına dair bir anlaşmadır.⁷³

Kadın, evlenme ile doğrudan *manus* altına girmiş olmuyordu. *Manus*, bir evlenme şekli veya şartı değildi. Taraflar önce evlenip, daha sonra *manus*'un kurulmasını isteyebilirlerdi. *Manus*'un kurulabilmesi içinse bazı şekil şartları aranmıştır. Gaius'un da “*Institutiones*” adlı eserinde belirttiği gibi, kadını *manus* altına sokan 3 şekil vardı. Bunlar, *conferratio*, *coemptio* ve *usus*'tur.⁷⁴

Conferratio, *manus*'un, dini bir tören eşliğinde kurulmasını öngören şekliydi. Bu dini tören, başrahip olan “*Flamen Dialis*”⁷⁵ ve en az 10 şahidin huzurunda yapılırdı. *Conferratio* adı, karı kocanın tören sırasında karşılıklı olarak “*Ferreus*” unundan yapılmış “*Panis Farreus*” isimli ekmeği yemelerinden gelir.⁷⁶

Conferratio, kadını *manus* altına sokan işlemlerin en eskisiydi ve Roma'nın eski dini inanışını yansıtırdı. *Conferratio* ile birlikte, kadının, kendi ailesiyle olan tüm hukuki bağlarını kestiği gibi, dini bağlarını da kestiği ve kocasının ailesinin dini inancına tabi olduğu söylenebilir.

Principatus Dönemi'nde kalktığı düşünülen *conferratio*, 2. y.y.'ın ortalarına gelindiğinde sadece belli bazı durumlarda uygulanmaktaydı. 4. y.y.'da Hıristiyanlığın, İmparatorluğun dini olarak tanınmasıyla birlikte ise resmen ortadan kalkmıştı.⁷⁷

Kadını *manus* altına sokan işlemlerden biri de *coemptio*'dur. *Coemptio* terimi, zorunlu bir satış anlamına gelirken⁷⁸, daha geniş bir ifadeyle satış yoluyla gerçekleşen bir evlilik töreni anlamını taşırdı. Bu yolla gelin ve damat birbirlerine farazi olarak satılmış olurlardı.⁷⁹ *Coemptio* ile erkek, evleneceği kadını sözde satın alırdı. Ancak burada satılanın

⁷² Gell. XVIII, 7, 321

⁷³ Nicholas, 1970, s. 645

⁷⁴ Gaius. *inst.* I, 110: “*Olim itaque tribus modis in manum conveniebant: usu, farreo, coemptione.*”

⁷⁵ Tac. *ann.* IV, 16; App. *civ.* I, 8, 65: *Flamen Dialis*, Eski Roma inancına göre en üstün Tanrı olan Jüpiter'e ait anlamını taşır.

⁷⁶ Plin. *nat.* XVIII, 3

⁷⁷ Ceylan, 2010, s. 93

⁷⁸ Boeth. *cons.* I, 4

⁷⁹ Cic. *Mur.* 12, 27; Lewis – Short, 1958, s. 358

kadın değil, kadının mal varlığı olduğunu belirtmekte fayda var. Kadın *coemptio* işlemi ile *manus* altına girerek, kendi mal varlığını kocasının ya da kocasının ailesinin mal varlığı ile birleştirmiş oluyordu. Bu uygulama maden ve terazi ile yapılır, Roma’da “*Mancipatio*” olarak bilinen ve özellikle kölelerin mülkiyetini devretmeye yarayan uygulamaya benzerdi.⁸⁰

Coemptio uygulamasının, satış yoluyla gerçekleştiği için ağır sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Çünkü bu uygulama ile alıcıya, satıma konu olan şey üzerinde tam bir hâkimiyet hakkı verilir. İşte bu yüzden, bu olası sonucu ve kadının köle durumuna düşmesini önlemek için, Roma’da yapılan evliliklerin rızaya dayanmasının önemi karşımıza çıkmaktadır.

Manus’un kurulmasını sağlayan diğer bir yol ise *usus*’tur. *Usus*, bir malı normal olarak kullanma demektir. *Usus*, *conferratio* ve *coemptio* gibi, törenle yapılan bir uygulama değildi. Bu uygulamaya göre eğer kadın, *conferratio* ve *coemptio* yöntemlerinden biri ile kocasının *manus*’una girmemişse, kendisine *usus* hakkı tanınırdı. Buna göre kadın evlendikten sonra 1 yıl boyunca kocasının evinde ve kocasının yanında yaşarsa, kocasının *manus*’una girmiş kabul edilirdi.⁸¹ Böylece hiçbir törene gerek kalmaksızın *manus* kurulmuş olurdu. Fakat bu sürenin muhakkak kesintisiz olması gerekiyordu. Eğer kadın kendisine tanınan bu 1 yıllık süre içinde ardı ardına 3 geceyi dışarıda geçirirse *usus* hakkı elinden alınmış oluyordu. Bir başka ifadeyle kocasının *manus*’una girememiş oluyordu.⁸²

Kadın, kendisine tanınan 1 yıllık süre içinde ardı ardına 3 geceyi muhtemelen babasının evinde geçiriyor ve kocasının *manus*’una girmeyi kendisi istemiyordu. Böylece babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. Kadın eğer *sui iuris* ise, böyle davranarak, bu statüsünü de korumuş oluyordu. Ancak kadın kocasının *manus*’una girmemekle, kocası ve çocuklarına yabancı kalıyor, onlarla akrabalık bağı kuramıyordu.

Kadının evden 3 gece boyunca ayrı kalması sadece *manus*’un kurulmasını engelliyordu. Bu, evliliğin devamını engelleyen bir durum değildi. Nitekim evlilik ile

⁸⁰ Liv. XLI, 8, 10; Akıncı, 1999, s. 235: *Mancipatio/Mancipium*, Roma’da kölelere uygulanan bir satış şekliydi ve terazi ve maden külçesi ile yapılan farazi bir satımdan ibaretti. Terazinin bir kefesine parayı temsilen bir maden külçesi, diğer kefesine malın bir parçası konarak tartılır ve bunlar 5 şahit huzurunda alıcı ve satıcı arasında değiştirilirdi.

⁸¹ Cic. *Flacc.* 34, 84

⁸² Nicholas, 1970, s. 645

manus'un farklı kavramlar olduğu daha önce belirtilmişti. Ancak *usus*'un, her ne kadar evliliğe zarar getirmeyen bir uygulama olsa da, *manus*'suz evliliklere temel oluşturduğu söylenebilir.

4. DOS

Latince bir terim olan “*Dos*”, “*Dotare*” (vermek, bahşetmek) ve “*Dotalis*” (çeyiz) köklerinden türetilmiştir.⁸³ Çeyiz ya da hediye anlamına gelen *dos*, kocanın artan ev masraflarına katkıda bulunabilmesi için kadın tarafından verilen mal ya da paranın genel adıdır.⁸⁴ Roma’da, kocanın aile harcamalarını karşılamaması durumu, herhangi bir yaptırıma bağlanmamasına rağmen, evin harcamalarından sorumlu olan tek kişi oydu. Kadın, getirdiği *dos* ile kocasının tek başına üstlendiği ev harcamalarına katkıda bulunurdu.⁸⁵ *Dos*'un, sadece ev içinde doğacak masrafları karşılamak amacıyla değil, evlilik sebebiyle ortaya çıkan harcamalara karşılık olarak da verildiği düşünülebilir.⁸⁶

Evlilik gerçekleştikten sonra ev yaşamının tüm masrafları kocaya ait olacağından, kadının koca evine *dos* ile gelmesi daha adaletli bir davranış olarak görülebilir. Bununla birlikte Roma’da hukuki açıdan *dos* vermek zorunluluğu bulunmuyordu. Ancak ahlaki bakımdan böyle bir zorunluluk vardı. Öyle ki, sosyal yaşamda kızına *dos* verebilmek, bir baba için onur meselesi olarak görülürdü. Kadın ve kadının babası, verdiği *dos*'un miktarı ile övünür ve her baba kızına en yüksek miktarda *dos* vermeye çalışırdı. Bu ahlaki zorunluluk, Iustinianus Dönemi’nde (M.S. 527-M.S. 565) hukuki zorunluluğa dönüşmüştür.⁸⁷

Malvarlığı değeri olan her şey, *dos*'un konusu olabilirdi. *Dos*'un amacı, kocanın evlilik dolayısıyla artan masraflarını karşılamak olduğuna göre, *dos* miktarının da ona göre olması gerekiyordu. Bu nedenle ailenin sosyal durumuna göre, verilen *dos* miktarı da farklılıklar göstermekteydi. Kural olarak *dos* için belli bir miktar belirlenmemişti. Ancak

⁸³ Verg. *Aen.* IV, 104: “*Dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.*”; Kabağağaç – Alova, 1995, s. 188

⁸⁴ Boeth. *cons.* 2, 4; Plaut, *Asin.* 1, 1; Ayiter, 1963, s. 18

⁸⁵ Long, 1859, s. 437; Emiroğlu, 2001, s. 180

⁸⁶ Dig. Paul. XXIII, 3, 56, 1: “*Ibi dos esse debet, ubi onera matrimonii sunt.*”

⁸⁷ Long, 1859, s. 437; Ayiter, 1963, s. 18; Emiroğlu, 2001, s. 180

M.S. 9 yılında çıkarılan bir kanunla *dos*'un azami miktarı 1 milyon “*Sestertium*” olarak belirlendi.⁸⁸

Dos'un verilebilmesi için öncelikle evliliğin mevcut olması gerekiyordu. Eğer evlilik meydana gelmemişse, *dos*'un da verilmeyeceği kabul edilirdi.⁸⁹ Dolayısıyla geçerli bir evliliğin bulunmadığı durumlarda *dos* verilmesine gerek görülmezdi. Roma'da birlikte yaşayan her çiftin evli kabul edilmedikleri daha önce belirtilmişti. Bu tür yasal olmayan birlikteliklerde *dos*'un mevcut olamayacağı söylenebilir.

Dos'un verilmesini *manus*'la açıklamak mümkün değildir. *Dos* sadece evliliğin gerçekleşmesine bağlıydı. Bununla birlikte *dos*'un etkisi, *manus*'lu ve *manus*'suz evliliklerde farklılıklar göstermekteydi.

4.1. Manus ve Dos Arasındaki İlişki

Manus ve *dos* arasındaki ilişki, evliliğin *manus*'lu veya *manus*'suz yapılmasına göre değişiklik gösteriyordu:

Manus'lu evliliklerde; *Alieni iuris* olan kadın, evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında olduğundan, ayrı bir mameleki bulunmazdı. Her şeyden önce bu sebeple kadının aile babasının bir miktar mal ya da parayı karşı tarafa *dos* olarak vermesi gerekirdi. Evlilikle beraber babasının hâkimiyetinden çıkarak, kocasının ya da kocasının aile babasının hâkimiyeti altına giren kadın böylelikle evlendikten sonra da ayrı bir mameleke sahip olmazdı. Evlenmeden önce *sui iuris* olan kadın, zaten *manus*'lu bir evlilikle birlikte *aileni iuris* olacağından durum onun içinde aynıydı. *Manus*'lu bir evlilikte kadının getirdiği *dos* kocaya verildiğinden, koca eğer aile babasıysa bu şekilde *dos*'un maliki olur ve onu dilediği gibi kullanırdı. Koca eğer aile evladıysa, *dos* kocanın aile babasının olur ve kadın gene *dos* üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı elde edemezdi. Kadın, mameleki olmayan çocuklar gibi kocasının mirasçısı olur ve evlenmekle zaten babasından miras alma hakkını kaybetmiş olurdu.

⁸⁸ Akıncı, 1999, s. 237; Kabağaç – Alova, 1995, s. 552: “*Sestertius*”, eski bir Roma sikkesidir. 1 “*Sesters*”e eşit gelir. Roma Cumhuriyeti boyunca küçük gümüş bir sikke olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu sırasında ise daha geniş bir formda pirinç olarak kullanılmıştır. *Sestertium* ise 1000 *sesters*'tir.

⁸⁹ Dig. Ulp. XXIII, 3, 3: “*Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest. ubicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.*” Koschaker – Ayiter, 1977, s. 320

Manus'suz evliliklerde; Evlenmeden önce babasının hâkimiyeti altında olan *aileni iuris* kadın, *manus*'suz bir evlilikte, evlendikten sonra da kendi babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. Kadın eğer *sui iuris* ise evlenerek *aileni iuris* olmuyordu. Hiç kimsenin hâkimiyeti altında olmadan yaşamaya devam ediyordu. Böyle bir evlilikte *dos*, kocaya yapılan bir bağış gibiydi.⁹⁰ Koca ya da kocanın babası bu kez de bağışlama yoluyla *dos*'a malik oluyorlardı. *Manus*'suz evliliklerde bir çeşit mal ayrılığı rejimi uygulanıyordu ancak bağışlama yoluyla da olsa *dos*'un kullanım hakkı gene kocaya aitti.

4.2. *Dos*'un, *Dos*'u Veren Kişilere Göre Sınıflandırılması

Roma'da bir babanın kızı için *dos* vermemesi hoş karşılanmayan bir durum olduğundan, evlenen aile evladı için *dos* vermek istemeyen aile babası, *dos* vermek için zorlanabilirdi. Ancak bazı istisnai durumlarda annenin veya bir yabancıнын da *dos* vermesi mümkün kılınmıştı. *Dos*, eğer kadının babası tarafından verilirse buna "*Dos Profecticia*", annesi ya da bir yabancı tarafından verilirse buna "*Dos Adventicia*" denirdi.⁹¹

Dos profecticia, aile mallarından ve bu aile malları üzerinde tasarruf hakkı olan *pater familias* tarafından verilen *dos*'tur.⁹² Gitmek, ilerlemek, yola çıkmak anlamlarına gelen *profecticia*, kadının koca evine yaptığı yolculuğu temsil ediyordu.⁹³

Kadının babası tarafından verilen *dos profecticia*, babanın kızı üzerindeki egemenlik hakkına değil, onunla olan akrabalık ilişkisine bağlıydı. *Manus*'lu bir evlilikle kendi ailesinin hâkimiyetinden çıkıp, kocasının veya kocasının ailesinin hâkimiyeti altına giren kadın, kendi ailesiyle olan bağlarını kesmiş olurdu ve yine kendi ailesinden herhangi bir miras hakkı talep edemezdi. İşte *dos profecticia*, kadına ailesi tarafından verilen bir çeşit miras payı gibidir ve bu haliyle kızın kaybettiği miras payına karşılık gibi görülebilir.⁹⁴

Dos adventicia ise, *dos profecticia* dışında kalan her türlü *dos*'u ifade ederdi. *Dos adventicia*, aile mallarından verilmeyen bir *dos* türüydü. Aile malları üzerinde tasarruf hakkı bulunmayan anne tarafından verilebileceği gibi, aile dışında kalan yabancılar

⁹⁰ Akıncı, 1999, s. 238

⁹¹ Leonhard, 1905, s. 1587; Ceylan, 2010, s. 165-166

⁹² Dig. Ulp. XXIII, 3, 5: "*Profecticia dos est, quae a patre vel parente profecta est de bonis vel facto eius.*"

⁹³ Kabağaç – Alovera, 1995, s. 479

⁹⁴ Long, 1859, s. 437; Ayiter, 1963, s. 20

tarafından, hatta bizzat kadının kendisi tarafından da verilebilirdi.⁹⁵ *Adventicia*, kelime anlamı itibariyle yabancı, harici, dışarıdan gelen anlamlarına gelir ve *dos adventicia*, aile babasının dışında kalan kişilerin; kadının annesinin, kardeşlerinin, herhangi bir kişinin veya evlenen kadının kendisinin verdiği *dos*'tur.⁹⁶ *Dos adventicia*, günümüzde evli çiftlere verilen düğün hediyesine benzetilebilir.

4.3. Dos'un Kurulması

Dos'un kurulabilmesi için öncelikli şart, evlenmenin gerçekleşmesiydi. *Dos*'un sebebi evlilikti ve Roma'da, evlilik gerçekleşmeden *dos*'un kurulmadığı kabul edilirdi. Burada sözü edilen, kadının *dos*'u vermesinden ziyade, kocanın evlilikten önce *dos*'u kullanmaya başlayamayacağıdır.⁹⁷ Bir başka ifadeyle *dos*, evlilik gerçekleşmeden önce verilse bile, kocanın *dos*'u iktisap etme hakkı ancak evlilik gerçekleştikten sonra mümkün olurdu. *Dos*, 3 şekilde kurulabilirdi:

Dos, tasarruf işlemi ile *dos*'a konu olan eşyanın doğrudan doğruya verilmesi ve mülkiyetin devri yoluyla "*Dotis Datio*" olarak kurulabileceği gibi, bir taahhüt işlemiyle de kurulabilirdi. Bu taahhüt işlemi, ya tek taraflı bir sözlü vaat ile "*Dotis Dictio*" olarak, ya da bir *stipulatio* (vaat) ile "*Promissio Dotis*" olarak kurulurdu. Bunların dışında *dos*'un kurulabilmesinin diğer bir yolu ise ölüme bağlı bir miras yolu ile kurulan "*Legatum Dotis*"ti.⁹⁸

Mülkiyetin devri şeklinde *dos*'un doğrudan doğruya kocaya verilmesine *dotis datio* denirdi. Bunun yanında -eğer varsa- kocanın borcunun iptal edilmesi ya da mevcut borcunun anlaşmayla geciktirilmesi ile de *dotis datio* gerçekleştirilirdi. *Dotis datio*'nun özel bir şekli yoktu. Fakat *dos* olarak verilen şeylerin mülkiyetinin devredilmesi gerekiyordu. Roma'da en yaygın olarak uygulanan *dos* verme şekli *dotis datio* idi. *Dos* kocaya veya onun aile babasına verilirdi. *Dos*'un konusu mülkiyet hakkının devrini gerektiren bir şeyse, mülkiyeti nakleden devir işlemlerinden uygun olanlardan biri yapılırdı. *Dotis datio*, evliliğe bağlı olmakla birlikte, daha önce de verilebilirdi. Böylece

⁹⁵ Dig. Ulp. XXIII, 3, 5, 11: "*Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profecticiam nihilo minus dotem esse nemini dubium est, quia non ius potestatis, sed parentis nomen dotem profecticiam facit: sed ita demum, si ut parens dederit: ceterum si, cum deberet filiae, voluntate eius dedit, adventicia dos est.*"

⁹⁶ Long, 1859, s. 437; Ayiter, 1963, s. 20

⁹⁷ Ceylan, 2010, s. 149

⁹⁸ Ayiter, 1963, s. 22

müstakbel koca, evlilik gerçekleşsin veya gerçekleşmesin *dos*'u oluşturan malların sahibi olurdu. Fakat *dotis datio*'ya konu olan şeyler, sadece evlilik gerçekleşirse *dos* olacağından, kocanın *dos* mallarını iktisap etme hakkı, ancak evlendikten sonra geçerli sayılırdı.⁹⁹

Dotis dictio, *dos*'un tek taraflı, şekle bağlı ve sözlü bir beyanla kurulmasıdır. *Dotis dictio*'da, *dos*'u vermek isteyen kişi, bu yönde bir beyanda bulunur, müstakbel koca ise herhangi bir cevap vermezdi. Bu yolla bir *dos* kurulabilmesi için damadın kabul beyanına ihtiyaç yoktu. Müstakbel koca, *dos* olarak vaat edilen şeyleri beğensin beğenmesin *dotis dictio* işlemi tamamlanmış olurdu. Ancak, daha önce de ifade edildiği üzere koca *dos*'u kabul etmekle, bazı sorumluluklar altına giriyordu. Erkek, istemediği bir kadınla evlenmeyi nasıl kabul etmezse, istemediği bir şeyi de *dos* olarak kabul etmesi beklenemezdi. Damadın, beğenmediği *dos*'u kabul etmeme hakkı olmalıydı. İşte *dotis dictio*, tek taraflı bir işlem olarak, kocaya *dos*'u seçme hakkını vermiyordu. Ancak *dos*'un evlenmeye bağlı bir işlem olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla erkek vaat edilen *dos*'u beğenmezse, memnuniyetsizliğini sadece evlenmede belli edebilir ve eğer istemezse evlenmekten vazgeçebilirdi.¹⁰⁰

Dotis dictio yoluyla *dos* kurabilecek kişiler sınırlıydı. İlk olarak, kadının babası ya da baba tarafından dedesi *dotis dictio* yoluyla *dos* kurabilirdi. Kızın annesi *dotis dictio* yapamazdı. Annenin böyle bir ehliyeti yoktu. İkinci olarak bu yolla *dos* kurabilecek kişi bizzat evlenecek olan kadındır. Ancak kadının *dotis dictio* yapabilmesi için mutlaka *sui iuris* olması gerekiyordu. Son olarak *dotis dictio* yoluyla *dos* kurabilecek kişi ise evlenecek olan kadının borçlusuydu. Kadının borçlusu sadece kadının emriyle *dotis dictio* yapabilirdi. Ona *dotis dictio* yapmak hakkını kadının emri verirdi.¹⁰¹

Dotis dictio, evlenmeden önce yapılan ve evlenmenin yapılacağını temin eden bir işlemdi. Dolayısıyla kocanın talep hakkı sadece evlendikten sonra olabilirdi. Nişanın bozulması ve evliliğin gerçekleşmemesi gibi bir durumda *dotis dictio* da geçersiz olurdu.

Promissio dotis ise, şarta veya vadeye bağlanarak kurulan bir *dos* türüydü. “*Causa Dotis*” olarak yapıldığında, geçerli bir evlenme şartına bağlı olduğu kabul edilirdi.¹⁰²

⁹⁹ Dig. Ulp. XLI, 9, 1, 4: “*Idem scribit et si putavit maritus esse sibi matrimonium, cum non esset, usucapere eum non posse, quia nulla dos sit: quae sententia habet rationem.*”; Long, 1859, s. 437; Ayiter, 1963, s. 27; Akıncı, 1999, s. 239

¹⁰⁰ Long, 1859, s. 437; Ayiter, 1963, s. 23; Akıncı, 1999, s. 240

¹⁰¹ Ayiter, 1963, s. 24

¹⁰² Dig. Ulp. XXIII, 3, 9, 2: “*Dotis autem causa data accipere debemus ea, quae in dotem dantur.*”

Promissio dotis de tıpkı *dotis dictio* gibi sözlü bir vaatti. Fakat *promissio dotis*'i *dotis dictio*'dan ayıran bazı özellikleri vardı. Bunlardan ilki, *dotis dictio*'da sadece vaat edenin beyanı yeterliyken, *promissio dotis*'te iki kişinin karşılıklı beyanlarının söz konusu olmasıydı. *Promissio dotis*'in herhangi bir şekli yoktu. *Stipulatio* şeklinde yapılırdı. Bu uygulamada kendisine bir şey vaat edilecek olan damat (*Stipulator*), vadin neden ibaret olduğunu belirten soruyu sorar, vaat eden de (*Promissor*), cevap vererek *dos*'u vaat ederdi. *Dotis dictio*'da erkeğin *dos* konusundaki isteği göz önünde bulundurulmazken, *promissio dotis*'te erkeğin istediği bir şey, eğer karşı taraf kabul ederse *dos* olarak verilebilirdi. *Dotis dictio* ile *promissio dotis* arasındaki diğer bir fark ise uygulamayı yapabilecek kişilerle ilgilidir. *Dotis dictio*'yu kurabilecek olan kişiler sınırlıyken, *promissio dotis*'i *stipulatio* yapabilen herkes kurabilirdi.¹⁰³

“*Legatum*” ise vasiyet, vasiyetle bırakılmış şey, miras gibi anlamlara gelir. *Legatum*, malın, ölen kişi tarafından bir ya da birden fazla kişiye vasiyet yolu ile bırakılmasıydı.¹⁰⁴ Dolayısıyla bu yolla *dos* kurmakta mümkündü.

Dos malları bir *legatum* ile bırakabilirdi. *Dos* vermek isteyen kişi, bir vasiyetname yaparak, kendisinin ölümünden sonra belli malların *dos* olarak damada verilmesini isterdi. *Dos* vermek isteyen kişinin ölümü ile *dos* malları üzerine alan koca, *dos*'un diğer mirasçılar arasında bölünmesine bu şekilde engel olarak *dos*'u olduğu gibi iktisap ederdi. Ancak böyle bir *dos*, *legatum*'u yapan kişinin ölümünden sonra geçerli sayılırdı. Burada sözü edilen, daha önce *dos* olarak belirlenmiş malların, vasiyet edilen kişiye devredilmesi idi.¹⁰⁵

Kendisine *legatum* yoluyla *dos* bırakılan kadın eğer evli değilse *legatum dotis*'in kurulması mümkün olmazdı. Bu durumda kadın kendisine bırakılan malları alır ve dilediği gibi kullanabilirdi.

4.4. Kocanın Dos Üzerindeki Hakları

Dos, evlilik masraflarını karşılamak amacıyla, yani ekonomik nedenlerle kocaya verilirdi. Kadın tarafından verilen *dos*, kocanın veya kocanın aile babasının mamelekine

¹⁰³ Long, 1859, s. 437; Ayiter, 1963, s. 26; Akıncı, 1999, s. 241

¹⁰⁴ Dig. Flor. XXX, 116: “*Legatum est delibatio hereditatis, qua testator ex eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit.*”; Long, 1859, s. 675

¹⁰⁵ Ayiter, 1963, s. 22; Akıncı, 1999, s. 241

dâhil edilirdi. Koca, kendisine verilen *dos*'u, istediği gibi kullanma ve idare etme hakkına sahipti.¹⁰⁶

Kocanın *dos* mallar için yaptığı harcamalar zorunlu, faydalı ve eğlence amaçlı olarak üçe ayrılırdı.¹⁰⁷ Zorunlu harcamalar, yıkılan bir binanın tamir edilmesi gibi, malın değer kaybını önlemek amacıyla yapılırdı. Yararlı harcamalar, boş bir araziye meyve ağaçları dikmek gibi, kar elde etmek, malın değerini arttırmak amacıyla yapılırdı. Eğlence amacıyla yapılan harcamalar ise, kişinin şahsi ihtiyaçlarını gidermek için yapılan harcamalardı. *Dos*'un getirilmesiyle birlikte *dos* üzerindeki her türlü tasarruf yetkisi kocaya ait olacağından, *dos*'un içinde sayılan malların çalınması halinde kadın veya kadının babası değil, sadece koca hırsızlık suçlamasıyla dava açma hakkına sahipti. M.S. 3. y.y.'a gelindiğinde ise kadının veya kadının aile babasının *dos*'a ait malları satabilme yetkisi ortadan kalkmıştı.¹⁰⁸

4.5. Dos Dışında Kalan Mallar

Dos dışında kalan mallar, *dos* olmayan ama *dos*'a benzeyen ve yine evlilik sebebiyle kadına verilen "*Parapherna*" ve "*Donatio Ante Nuptias*"tı.

Parapherna, *sui iuris* olan kadına evlenme sebebiyle verilen, onun tarafından kullanılan şeyler olduğu gibi, *dos* dışında kalan malları ifade etmektedir. Kadın *sui iuris* ise, *parapherna* mallar üzerinde tam tasarruf hakkı vardı. Bu malların içine kadının giysi ve mücevherleri gibi kişisel eşyaları, evlendikten sonra şahsen kullanmak için getirdiği para ve beraberinde getirdiği köleler giriyordu. *Parapherna* mallar, kadına ait olmakla birlikte, evlilik süresince kocaya teslim edilen şeylerdi. Koca, bu malları kendi mülküymüş gibi kullanabilir, mallardan elde ettiği kazancı dilediği gibi harcayabilirdi. Ancak sermayeyi daima korumak zorundaydı. Eşler arasındaki evlilik, boşanma ile sona ererse, koca bu malları iade etmekle yükümlüydü.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Dig. Paul. XXIII, 3, 1: "*Dotis causa perpetua est, et cum voto eius qui dat ita contrahitur, ut semper apud maritum sit.*"

¹⁰⁷ Dig. Ulp. XXV, 1, 1: "*Impensarum quaedam sunt necessariae, quaedam utiles, quaedam vero voluptariae.*"

¹⁰⁸ Ceylan, 2010, s. 155-159

¹⁰⁹ Long, 1859, s. 437; Gönenç, 2010, s. 130

Parapherna, *dos*'a çok benzemekle birlikte, iki kavram arasında önemli bir fark vardır. *Dos* evlilik boyunca kocanın mülküyken, *parapherna* kadına ait olan mallardır. Sadece evlilik boyunca emaneten kocaya teslim edilirdi.

Sunma, hediye etme gibi anlamlara gelen “*Donationis*” kelimesinden türetilen *donatio ante nuptias* ise, evlilik kurulurken, kocanın kadına verdiği mallar için kullanılan genel bir tabirdir.¹¹⁰ Kadına evlilik sebebiyle verilen bağışları ve hediyeleri içeren *donatio ante nuptias*, kadının kocaya verdiği *dos*'a karşılık bir çeşit *dos* gibiydi. Kural olarak nişanlısından bir *donatio ante nuptias* alan kadın, evlilik boyunca bunu olduğu gibi kocasına geri verirdi. Evliliğin sona ermesiyle birlikte *dos*'u geri alan kadın, kocasının verdiği *donatio ante nuptias*'ı da alarak, geleceğini garanti altına almış olurdu. Bununla birlikte evlilik sona erdiğinde hem *dos*'u, hem de *donatio ante nuptias*'ı kadına vermek istemeyen koca, yerli yersiz boşanmaktan çekinirdi. Bu açıdan bakıldığında *donatio ante nuptias*'a cezai bir şart hükmü verildiği söylenebilir.¹¹¹

4.6. *Dos*'un İadesi

Evlilik sona erdiğinde *dos*'un iadesi konusu gündeme gelirdi. Çünkü *dos*, kocaya, evlilik sebebiyle artan ev masraflarına katkıda bulunmak amacıyla verildiğinden, evlilik sona erince *dos*'un devam etmesinin de bir anlamı kalmıyordu. Evliliğin sona ermesiyle birlikte kadının yeniden evlenme şansını arttırmak, ya da ailesinin mal varlığını korumak amacıyla *dos*'un iade edilmesinin önem taşıdığı söylenebilir. Ancak *dos*'un iade edilmesi için, evliliğin ölümle ya da boşanmayla sona erişine, verilen *dos*'un çeşidine ve kadının hâkimiyet durumuna göre farklı kurallar belirlenmiştir.

Dos profecticia olarak verilen *dos*, kocanın mamelekine ait olmuş sayılırdı ve koca, evlilik her ne şekilde biterse bitsin, evlilik boyunca *dos*'tan elde ettiği kârı vermeme hakkına sahipti.¹¹² Bununla birlikte, *dos* kocanın mamelekine ait olduğundan, kadının evlilik süreci içinde ölmesi, kocaya haksız bir zenginlik sağlayabilirdi. Eğer evlilik kadının ölümü ile sona ermişse ve kadın evlenmeden önce *alieni iuris* ise *dos profecticia*, ölen kadının babasının hayatta olup olmamasına göre iadeye tabi olurdu. Nitekim kadın çok

¹¹⁰ Lewis – Short, 1879, s. 610

¹¹¹ Ayiter, 1963, s. 41

¹¹² Dig. Ulp. XXIII, 3, 7: “*Dotis fructum ad maritum pertinere debere aequitas suggerit: cum enim ipse onera matrimonii subeat, aequum est eum etiam fructus percipere.*”

genç yaşta babasından önce ölebileceği gibi, babasından sonra da ölebilirdi. Kadın babasından önce öldüyse, kadının babası *dos*'u geri alabilirdi. Çünkü damadın gereksiz yere zenginleşmesini istemezdi. Ancak böyle bir durumda kocanın, o evlilikten doğan her çocuk için *dos*'un 5'te 1'ini iade etmeme hakkı vardı. Kadın eğer evlenmeden önce *sui iuris* ise kadının kendisine ait, babasınınkinden bağımsız bir mameleki olacağından, kadının babasından önce ölmesi halinde, baba hiçbir şekilde *dos*'u geri alamazdı. Evlilik kocanın ölümüyle sona erdiyse kadın veya kadının babası *dos*'u geri alabilirdi.¹¹³

Dos, eğer *dos adventicia* olarak verildiyse, kadının evlilik sırasında ölmesi halinde *dos* kocanın olurdu ve iadesi talep edilemezdi. Böyle bir durumda kadının babasının hayatta olup olmaması hiçbir şeyi değiştirmezdi. Evlilik kocanın ölümü ile sona erdiyse, kadın *dos*'u geri alabilirdi. Ancak *dos adventicia*, eğer aile dışından bir yabancı tarafından verildiyse, bu kişi *dos*'u geri alamazdı.¹¹⁴

Evlilik ölüm nedeniyle değil de, boşanma nedeniyle sona erdiyse, verilen *dos*, diğer hiçbir kural göz önünde bulundurulmadan, her ne şekilde olursa olsun kadına geri verilirdi.¹¹⁵

5. BOŞANMA (DIVORTIUM)

Bir evliliğin sona ermesi, kadın veya erkeğin iradesi dışında gerçekleşebileceği gibi, onların iradeleriyle de gerçekleşebilir. Evliliği sona erdiren en doğal durum, eşlerden birinin ölmesidir.¹¹⁶ Ölümün gerçekleşmesi ile birlikte evlilik birliği de kendiliğinden sona erecektir. Kadın veya erkeğin sağ olmaları durumundaysa evliliği sona erdiren en olağan durum boşanmadır.

Günümüzde olduğu gibi, Roma'da da boşanmadan söz edebilmek için, taraflar arasında kurulmuş geçerli bir evliliğin olması gerekir. Roma'da evlilik, kadın ve erkeğin karı koca olarak sürekli birlikte yaşamak istediklerine dair rızalarını bildirmeleri suretiyle gerçekleşiyordu (*consensus*). Tarafların iradesinden başka hiçbir şeye dayanmayan Roma evliliği, *consensus*'un ortadan kalkmasıyla birlikte sona ermiş sayılıyordu. Daha önce de

¹¹³ Shaw – Saller, 1984, s. 438; Ayiter, 1963, s. 33

¹¹⁴ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 323

¹¹⁵ Plaut. *Stich.* 1, 3

¹¹⁶ *CIL*, XI, 784: “D. M. C(aio) Tuscilio Romano / Elpis coniunx coniugi / b(ene) m(erenti) f(ecit) / vixit a(nnis) XXXV.” (Çok iyi bir eşe sahip olan Gaius Tuscilus Romanus için: Bu mezarı onun eşi yaptı. O, 35 yıl yaşadı.); Saller, 1987, s. 23

belirtildiği üzere kadın ve erkeğin evlenmeden birlikte yaşaması (*concupinatus*) yasal bir evlilik olarak kabul edilmiyor ve böyle yaşayan kişilerin ayrılması da boşanma sayılmıyordu. Bu nedenle, “*Divortium*” terimiyle karşılanan boşanma, Roma’da taraflar arasındaki evlilik niyetinin sona ermesi halinde evlilik birliğinin ortadan kalması şeklinde tanımlanıyordu.¹¹⁷

Roma hukukuna göre her iki taraf da hiçbir sebep göstermeksizin tek taraflı bir beyanla evliliği sona erdirebiliyordu. Bununla birlikte evlenme rızasının eşlerden birinde veya ikisinde birden ortadan kalmasına gerek yoktu. Her iki durumda da bu, *divortium* olarak adlandırılıyordu. Eşlerden birinin diğerine evliliği sona erdirme arzusuna ilişkin olarak yaptığı beyana “*Repudium*” deniyordu.¹¹⁸

Roma’da bilinen ilk boşanma örneği, M.Ö. 234’te çocuk sahibi olamayan karısından boşanan Carvilius Ruga’nın gerçekleştirdiği boşanmadır. Aulus Gellius, Carvilius Ruga’nın karısını çok sevmesine ve ondan ahlaken memnun olmasına rağmen, çocuk sahibi olmaya ve evlat yetiştirmeye çok önem verdiği için bu kararı vermek zorunda olduğundan söz etmiştir.¹¹⁹

Roma’da eski dönemlerde boşanma konusunda bazı sınırlamalar getirilmişti. Romulus zamanında getirilen bu sınırlamalar, kadının aleyhineydi. Bu dönemde çıkarılan kanunlarla kadının kocasından boşanması yasaklandı. Erkeğe ise ahlaken bazı suçları işleyen karılarını boşama hakkı verildi. Ortada hiçbir sebep yokken karısını boşayan erkek, mallarının yarısını boşandığı karısına, diğer yarısını da dini mabetlere bırakmak zorunda kalıyordu.¹²⁰

Roma’da boşanma işlemleri, evliliğin *manus*’lu veya *manus*’suz olmasına göre farklılıklar gösteriyordu. Evliliğin sona ermesi, *manus*’un da kendiliğinden sona ereceği anlamına gelmiyordu. Boşanmaya rağmen *manus* devam ediyordu. Yani kadın boşansa

¹¹⁷ Plaut. *Aul.* 2, 2

¹¹⁸ Dig. Marcell. XXIV, 3, 38: “*Lucius titius cum esset filius familias, voluntate patris uxorem maeviam duxit et dotem pater accepit: maevia titio repudium misit: postea pater repudiati absente filio sponsalia cum ea de nomine filii sui fecit: maevia deinde repudium sponsalibus misit atque ita alii nupsit. quaero, si maevia aget cum lucio titio quondam marito et a patre herede relicto de dote et probetur culpa mulieris matrimonium dissolutum, an possit maritus propter culpam mulieris dotem retinere. Marcellus respondit, etiamsi ut heres institutus a patre titius conveniretur, tamen, si sponsalibus non consensisset, culpam mulieris multandam esse.*”; Plaut. *Aul.* 4, 10: *Repudium*, aynı zamanda nişanlanmada nişanın bozulması anlamına gelen bir tabirdi.

¹¹⁹ Gell. IV, 3

¹²⁰ Gönenç, 2003, s. 647-648

bile, kocasının ya da kocasının aile babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. Bu hâkimiyetin ortadan kalkması için bazı işlemler uygulanmıştır. Eğer evlilik *manus*'lu ise ve kadın kocası tarafından *conferratio* uygulamasıyla *manus* altına alındıysa, bu yolla kurulan evlilik bağının ve kadın üzerindeki hâkimiyetin ortadan kaldırılabilmesi için dini bir tören olan *conferratio*'nun tam tersi olan "*Differratio*" adı verilen dini törenin yapılması gerekiyordu. Eğer kadın *coemptio* ya da *usus* uygulamalarından biriyle *manus* altına alındıysa, evliliğin sona erebilmesi ve kadın üzerindeki hâkimiyetin ortadan kalkabilmesi için bu kez de "*Remancipatio*" denen hâkimiyetten çıkarma işleminin yapılması gerekiyordu.¹²¹ *Manus*'suz evliliklerde ise boşanma daha kolay gerçekleşiyordu. Taraflardan birinin veya ikisinin birden boşanmaya dair beyanlarıyla birlikte *manus*'suz bir evlilik sona ermiş oluyordu. *Manus*'suz evliliklerin yaygın hale gelmesiyle birlikte, boşanmalar da giderek daha kolay ve yaygın hale gelmiştir. Roma'da evliliklerin boşanma ile sona ermesinin çok yaygın hale gelmesi karşısında bu durumu engellemek amacıyla bazı tedbirlere başvuruluyordu. Ancak evliliğin sona ermesinde kusurlu olan eşe uygulanan para cezaları dışında boşanmayı engelleyici hükümler mevcut değildi.¹²²

Görüldüğü gibi, boşanma konusunda Roma'da bir serbestlik hakimdi. Bu durumun, Roma'nın *manus*'suz ve *consensus*'a dayanan evlilik anlayışının bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu anlayış doğal olarak boşanmaları sınırlama yönünde bir eğilimde bulunmuyordu. Bu nedenle Romalılar bakımından evlenme gibi boşanmanın da serbestliği ilkesi her zaman benimsenmiş oldu.

6. AUGUSTUS'UN EVLİLİK İLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

M.Ö. 63 yılında Gaius Octavianus adıyla dünyaya gelen Augustus'un babası Makedonya valiliği yapmış bir devlet adamı, annesi ise Iulius Caesar'ın kardeşi idi.¹²³ Caesar, Octavianus'u evlat edinerek yasal mirasçısı haline getirmişti. M.Ö. 44 yılında Caesar'ın öldürülmesinin ardından iktidara gelen Octavianus, kısa bir süre sonra Cumhuriyet rejimine son vererek M.Ö. 27 yılında *Principatus* (İlk İmparatorluk) devrini

¹²¹ Gaius. *inst.* I, 172: "*Sed fiduciarios quoque quidam putaverunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. Quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemve aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remanicipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur et non minus huic quam patronis honor praestandus sit.*"

¹²² Gönenç, 2003, s. 648-651

¹²³ Suet. *Aug.* 1-4

başlattı. Senato, iktidara gelir gelmez kısa süre içinde başarılı faaliyetlere imza atan Octavianus'a kudretli, büyük, kutsal gibi anlamlara gelen Augustus unvanını verdi (M.Ö. 27).¹²⁴

Ülke içindeki karışıklıkların son bulduğu, ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda istikrarın sağlandığı Augustus döneminde hukuk alanında da bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Augustus, daha sonra *Pax Romana* (Roma Barışı) adı verilecek olan *Principatus* dönemini yeniden teşkilatlandırırken, eski Roma döneminin değerlerinin canlandırılması amacıyla, toplumu yakından ilgilendiren konularda da bazı yenilikler getirmeye çalışmıştı. Augustus'un üzerinde en çok durduğu konu, Roma soyunun devamı için önemli bulunduğu evlilik kurumuydu. Augustus bu bağlamda evlenmeye ve ailenin korunmasına ilişkin 3 kanun çıkardı.¹²⁵

"*Lex Iulia De Maritandis Oridinibus*", Augustus'un M.Ö. 18 yılında çıkardığı ilk kanundu ve bekarlıkla mücadeleyi amaçlıyordu. Bu kanun hiç evlenmeyenler, boşananlar veya eşin ölümünden sonra tekrar evlenmeyenler için, miras konusundaki bazı haklardan yoksun bırakarak, evlenmeyi teşvik eden bir kanundu. Kanuna göre evlenmeye ehil olan 20-50 yaş arasındaki tüm kadınlar ile 25-60 yaş arasındaki tüm erkekler evli ve çocuk sahibi olmalıydı. Evlenmek için doğrudan doğruya bir zorlama yoktu. Fakat bu yaşlarda olup da evlenmeyenler veya evlenip de çocuk sahibi olmayanlar için mameleki açıdan bir kısıtlama vardı. Buna göre evli olmayanlar vasiyet ve miras yoluyla hiçbir şey kazanamaz, çocuk sahibi olmayan evliler ise mirasın sadece yarısını kazanabilirlerdi. Bu kanunla evli ve çocuklu olanlar korunuyor, bekarlar ise mirasa ilişkin bazı kısıtlamalarla bir anlamda cezalandırılıyordu.¹²⁶

M.Ö. 17 yılında çıkarıldığı düşünülen "*Lex Iulia De Adulteriis*" ise kamu ahlakının korunması ve zinaları önlemek amacıyla çıkarılan bir kanundu. Toplumun ahlak yapısını düzene koymak için çıkarılan bu kanuna göre, kendi evinde veya damadının evinde zina yaparken yakalanan kız evlat üzerinde babanın istediği şekilde adaleti uygulamasına izin verilmişti.¹²⁷ Bununla birlikte koca eğer karısını zina halinde yakalarsa karısını da,

¹²⁴ James, 2008, s. 8; Ceylan, 2010, s. 128

¹²⁵ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 316; Ceylan, 2010, s. 129

¹²⁶ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 317; Ceylan, 2010, s. 130-131; Gönenç, 2010, s. 134

¹²⁷ Dig. Ulp. XLVIII, 5, 24: "*Quod ait lex " in filia adulterum deprehenderit", non otiosum videtur: voluit enim ita demum hanc potestatem patri competere, si in ipsa turpitudine filiam de adulterio deprehendat.*"

karısının gayri meşru ilişki içinde bulunduğu erkeği de öldürebilirdi.¹²⁸ Ancak bunun tam tersi mümkün değildi. Yani bir kadın kocasını zina haline yakalarsa ona hiçbir şey yapamazdı.

Evlilik dışı ilişkinin bütün biçimleri ve metres hayatı, *lex iulia de adulteriis*'te yasaklanmıştı. Evli olmayanlar arasındaki cinsel ilişki, namussuzluk (*stuprum*) olarak görülüyor ve bu nedenle de suç teşkil ediyordu. Burada *concubinatus* ilişkilerin, bir istisna olduğunu belirtmekte fayda var. Çünkü *concubinatus* birliktelikler, yasal bir evlilik olarak kabul edilmediği halde, herhangi bir suç teşkil etmiyordu.¹²⁹

Augustus'un evlenmeye ilişkin olarak çıkardığı son kanun, M.S. 9 yılında çıkarılan "*Lex Iulia Et Papia Poppea*" idi. Bu kanun, *lex iulia de maritandis ordinibus*'a benzer hükümleri içeren ancak onun biraz daha genişletilmiş haliydi. Evli ve çocuklu kişilere bazı ayrıcalıklar tanıyan kanun, nüfusu arttırmak ve doğum oranını yükseltmek amacıyla çıkarılmıştı. Bununla birlikte *lex iulia et papia poppea* uyarınca, -senato üyesi olan kişilerle onların çocukları hariç- doğuştan özgür olan erkeklerle azatlı kadınların yaptığı evlilikler, geçerli kabul edildi.¹³⁰

¹²⁸ Gell. X, 23, 5: "*De iure autem occidendi ita scriptum: "In adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio inpune necares; illa te, si adulterares sive tu adulterarere, digito non auferet contingere, neque ius est."*

¹²⁹ Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907, s. 323

¹³⁰ Dig. Cels. XXIII, 2, 23: "*Lege papia cavetur omnibus ingenuis praeter senatores eorumque liberos libertinam uxorem habere licere."*

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA AİLESİ'NDE HÂKİMİYET

1. BABA HAKİMİYETİ (PATRIA POTESTAS)

Familia, Roma'da en geniş manası ile aile birliğini ifade ediyordu. Roma'da *familia*, “*Patria Potestas*” altındaki bütün kişileri içine alırdı. *Patria potestas*, dar anlamda babaya ait olan güç, babadan gelen iktidar ve yönetim hakkını; geniş anlamda ise aile reisi olan *pater familias*'ın *agnatik* manada ailesine dâhil olan bütün çocuklar, torunlar, bu aileye dâhil diğer kişiler ve köleler üzerindeki hâkimiyetini ifade ediyordu.¹ Bir başka ifadeyle, geçerli olan bir evlilikten dünyaya gelmiş olan “*Filius Familias*” (erkek çocuklar), “*Filia Familias*” (kız çocuklar) ve evlat edinme yoluyla aileye girmiş olan kişiler üzerinde *pater familias*'ın adeta sınırsız denebilecek iktidarına *patria potestas* denmekteydi.²

Pater familias, aile babası anlamına gelmekle birlikte, *pater familias*'ın mutlaka baba olması gerekmezdi. Torunlarına veya torunlarının çocuklarına baba olmayan biri, yani büyük baba olan biri de *pater familias* olabilirdi. *Pater familias* bakımından *patria potestas*'ın kullanılışında çocuğu, torunu veya torunun çocuğu arasında hiçbir fark yoktu. Ailedeki tüm üyeler *pater familias* karşısında aynı durumdaydı. *Pater familias*'ın karısı üzerindeki hâkimiyetine *manus*, köleleri üzerindeki hâkimiyetine ise “*Dominium*” (mülkiyet hakkı) denmekteydi.³ Ancak tüm bu iktidar, *patria potestas* adı altında toplanarak, daha geniş bir anlamı ifade etmiştir.⁴

Pater familias olmak, yaşa, evliliğe veya çocuk sahibi olmaya bağlı bir durum değildi. *Pater familias* olmak için, *patria potestas* altında olmamak ve erkek olmak

¹ Dig. Paul. L, 16, 215: “*potestatis*” verbo plura significantur: in persona magistratuum imperium: in persona liberorum patria potestas: in persona servi dominium. at cum agimus de noxae deditione cum eo qui servum non defendit, praesentis corporis copiam facultatemque significamus. in lege atinia in potestatem domini rem furtivam venisse videri, et si eius vindicandae potestatem habuerit, sabinus et cassius aiunt.”

² Dig. Ulp. I, 6, 4: “*Nam civium romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate. nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aequae in mea sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri.*”; Gell. I, 12, 61; Sachers, 1949, s. 2135; Nicholas, 1970, s. 789; Peck, 1898; Ayiter, 1963, s. 42; Erdoğan, 1995, s. 121

³ Gell. II, 24, 2

⁴ Ayiter, 1963, s. 42

yeterliydi. *Pater familias*, askerlik hakkı, seçme ve seçilme hakkı, evlenme hakkı gibi bir Roma vatandaşının kullanabileceği bütün hakları kullanabiliyordu. *Pater familias*'ın aile fertleri üzerindeki hâkimiyeti mutlaktı. Öyle ki, *pater familias*, eğer isterse, aile fertlerini açıkta bırakabilir, onları satabilir veya öldürebilirdi. Ancak bu hâkimiyet *pater familias* hayatta olduğu ve Roma vatandaşı olduğu sürece geçerliydi.⁵ Diğer yandan aile fertlerinin işlemiş olduğu özel suçlar da, (hırsızlık, hakaret gibi) *pater familias* tarafından cezalandırılıyordu.⁶

Roma'da *pater familias*'ın mutlak hâkimiyetinin en temel örneği, hayat ve memat ya da ölüm ve dirim hakkına sahip olmasıydı. *Pater familias* eğer isterse, aile fertlerini Roma sınırları içinde öldürebilirdi.⁷ Bundan başka *pater familias* isterse, evin kendisine bağlı olan fertlerini veya kendi çocuklarını *mancipatio* yoluyla satabilirdi. Çocuk eğer memleket dışına satılmışsa, bu durumda çocuk köle olmuş olurdu. Memleket içine satıldığı zaman ise vatandaşlık hakkını korusa bile, kendisini satın alan kimse yanında hür olmayan bir konum alırdı.⁸

Pater familias'ın aile içindeki en önemli haklarından biri de, ailenin mameleki üzerindeki haklarıydı. Aslında burada kastedilen, *pater familias*'a ait mamelektir. Nitekim Roma'da aile çocukları, ayrı bir mameleke sahip değildi. Çocukların kazançları bile, *pater familias*'ın mülkiyetine dâhil olurdu. Ailenin tüm iktisap işlemleri, malların mülkiyeti ve tasarrufu, *pater familias*'a aitti. Çocuklar, kendi kazançları üzerinde, sadece *pater familias* öldükten sonra tasarruf hakkı elde edebilirdi.⁹

Pater familias'ın ölümüyle birlikte, onun aile evlatları üzerinde sahip olduğu hâkimiyet hakkı anneye geçmiyordu. *Pater familias*'ın ölmesi durumunda ergenlik çağına

⁵ Gell. I, 12, 61; Peck, 1898; Berki, 1957, s. 112-114

⁶ Gaius. *inst.* IV, 75: "Ex maleficio filiorum familias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse.;" Long, 1859, s. 874

⁷ Peck, 1898; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 328; Erdoğan, 1995, s. 122; Berki, 1957, s. 114: Hiç şüphesiz Roma hukukunun aile reisine verdiği en katı hak, aile fertleri üzerindeki hayat ve memat hakkıdır. Bu hak, ilk dönemlerde mutlak olmakla birlikte, çok eski devirlerden itibaren keyfi olmaktan kurtarılmak istenmiştir. Nihayet M.S. 5. yüzyıldan itibaren bu hakkın olmadığı kabul edilmiş ve çocuğunu öldüren kimse, ölüm cezasıyla cezalandırılmaya başlamıştır.

⁸ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 328: *Pater familias*'ın, çocuğunu *mancipatio* ile satma işleminin kötüye kullanılmasının hoş görülmemesi nedeniyle, XII Levha Kanunları'nda şu hüküm yer almıştır: Aile evladının 3 kere satılması, *patria potestas*'ın sona ermesine sebep olurdu. Bu durum sadece erkek çocukları için geçerliydi. Kız çocuklarının 1 kere satılması aynı sonucun doğması için yeterliydi.

⁹ Berki, 1957, s. 114; Ayiter, 1963, s. 44

ulaşmamış olan çocuklar için bir vasi belirleniyordu. Annenin çocuklar üzerindeki manevi otoritesi ne kadar güçlü olursa olsun, çocuklar üzerinde hukuki bir hâkimiyete sahip olamazdı.¹⁰

Görüldüğü gibi, *sui iuris* olan ve hiç kimsenin hâkimiyetine bağlı olmayan aile babası, aile fertleri üzerinde mutlak bir iktidara sahipti. Aile içinde baba hâkimiyetinin böylesine mutlak oluşu, Roma ailesine sağlam bir merkezi düzen vermiştir. Babanın bu otoritesi, aile fertlerinin toplum hayatında daha disiplinli ve itaatkâr olmasını sağlamıştır. Değişen toplumsal koşullarla birlikte, *pater familias*'ın bu mutlak ve sınırsız iktidarı değişime uğradıysa da, *pater familias*'ın ölümüne kadar çocukların baba hâkimiyeti altında kalmaları, kendilerine ait mameleklerinin olmaması ve aileye ilişkin hâkimiyet haklarının hiçbir zaman kadınlar tarafından kullanılmaması gibi konular hep aynı kalmıştır.

2. PATRIA POTESTAS ALTINA GİRME

Roma'da bir kişinin *patria potestas* altına girmesi, doğum, evlat edinme ve *manus* yollarıyla gerçekleşiyordu.

Roma'da geçerli bir evlilikten dünyaya gelmiş olan kız ve erkek çocuklar, babalarının *patria potestas*'ına direk olarak bağlanıyor ve ailenin *agnatio*'su içinde yer alıyorlardı. Bu evliliğin *manus*'lu veya *manus*'suz olması herhangi bir fark doğurmazdı. Evlenme gerçekleştikten sonra 180 gün ve sona ermesinden itibaren 300 gün zarfında doğan çocuklar, evlilik içi sayılır ve babalarının *patria potestas*'ı altına girerlerdi. Evlilik dışı yani *concupinatus* bir ilişkiden meydana gelmiş olan çocuklar, *patria potestas* altına giremezlerdi. Çünkü bu çocukların babaları ile hukuken bir ilişkileri yoktu. Ancak *concupinatus* olan bir ilişkiden doğan çocukların anne ve babaları doğumdan sonra evlenirlerse, bu çocukların nesebi düzeltilirdi. “*Legitimatio*” adı verilen bu yolla, çocuklar gayrimeşru statüden kurtulup, meşru sayıldıkları için, *patria potestas* altına girebilirlerdi.¹¹

Roma'da evlat edinme, “*Arrogatio*” ve “*Adoptio*” olmak üzere iki şekilde yapılırdı. *Arrogatio*, bir *pater familias*'ın, başka bir *pater familias*'ı ailesiyle birlikte evlat edinmesi

¹⁰ Gönenç, 2010, s. 51

¹¹ Ayiter, 1963, s. 46; Erdoğan, 1995, s. 124-125

anlamına gelirken, *adoptio*, bir *pater familias*'ın sadece bir kişiyi evlat edinmesi anlamına gelir.¹²

Roma'da evlat edinmenin en eski şekli olan *arrogatio*, başkasının hâkimiyeti altında olmayan bir kişinin, kendi arzusu ile evlat edinilmesiydi. Evlat edinilen kişi, *arrogatio* yoluyla, bütün malvarlığı ve ailesiyle birlikte evlat edinenin hâkimiyeti altına girerdi.¹³ O zamana kadar *sui iuris* olan kişi, bir *pater familias*'ın hâkimiyeti altına girdiğinden *alieni iuris* haline gelirdi. Böylece yeni ailenin bir üyesi olarak, *agnatio* ilişkisine dâhil olurdu. *Arrogatio* işlemi, "*Comitia*"¹⁴ meclisi önünde, devletin en büyük rahibiyle birlikte iki tarafın huzurunda yapılırdı. Mecliste aile ve miras düzenini somut haller için değiştiren ve evlat edinilenin ailesiyle beraber evlat edinenin *gens*'ine geçmesini sağlayan bir karar alınırdı. Böylece ailelerden biri güçlenirken, diğeri yok olmuş olurdu. *Arrogatio* işlemi, sadece erkekler için geçerli olan bir işlemdi. Evlat edinenin 60 yaşında olması lazımdı. Reşit olmayanlar, *arrogatio* işlemi ile evlat edinilemezlerdi.¹⁵

Arrogatio'dan daha yeni bir işlem olan *adoptio*, sadece bir kişinin evlat edinildiği, başka bir ifadeyle, başkasının hâkimiyetine bağlı olan bir kişinin evlat olarak kabul edildiği bir işlemdir.¹⁶ *Adoptio* ile *alieni iuris* olan kişi, kendi ailesinin hâkimiyetinden çıkarak, evladı haline geldiği *pater familias*'ın ailesinde yine *alieni iuris* olarak yer alırdı. Bu işlem için XII Levha Kanunları'nda yer alan "*aile evladını 3 kez satan bir babanın çocuğu üzerindeki hâkimiyeti sona erer*" kuralı göz önüne alındı. Buna göre erkek çocuğun babası çocuğunu *mancipatio* yolu ile çocuğu evlat edinmek isteyen kişiye satardı. Evlat edinen kişi, çocuğu azad edince, çocuk kendi *pater familias*'ının hâkimiyetine dönerdi. Bu işlem 3 kez tekrarlandığında ise çocuğun üzerinde kendi *pater familias*'ının herhangi bir hâkimiyet hakkı kalmazdı. Böylece çocuk, evlat edinmek isteyen hâkimiyeti altına girmiş olurdu.¹⁷

¹² Ayiter, 1963, s. 46

¹³ Dig. Gaius. I, 7, 2: "*Generalis enim adoptio duobus modis fit, aut principis auctoritate aut magistratus imperio. principis auctoritate adoptamus eos qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est interrogatur, an velit eum quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse, et is qui adoptatur rogatur, an id fieri patiatur. imperio magistratus adoptamus eos qui in potestate parentis sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis.*"

¹⁴ Cic. Sest. XXXV, 75; Kabağaç – Alovera, 1995, s. 99: *Comitia*, Forum'da bulunan bir toplantı yeri ve yüksek memurları seçmek için toplanan halk meclisiydi.

¹⁵ Gell. V, 19; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 333

¹⁶ Dig. Paul. I, 7, 10: "*Si quis nepotem quasi ex filio natum quem in potestate habet consentiente filio adoptaverit, non adgnascitur avo suus heres, quippe cum post mortem avi quasi in patris sui reccidit potestatem.*"

¹⁷ Gell. V, 19; Erdoğan, 1995, s. 125

Adoptio işlemi, akraba olmayan bir çocuğun evlat edinilmesi suretiyle de gerçekleşebileceği gibi, genelde akraba olan bir çocuğun evlat edinilmesi tercih ediliyordu. Bunun nedeni, *pater familias*'ın, ölümünden sonra bırakacağı mirası, yabancı birine vermek istememesiydi.¹⁸

Oldukça karmaşık ve zor bir işlem olan *adoptio*, Iustinianus döneminde (M.S. 527- M.S. 565) ortadan kaldırılmış ve bu işlem için tarafların resmi makam önüne gitmeleri, evlat verme ve alma iradesinin burada kayda geçmesi yeterli görülmüştür.¹⁹

Patria potestas altına girme işlemlerinin bir diğeri de *manus*'tur. Daha önce de ifade edildiği üzere, *manus* ile birlikte bir *patria potestas* sone ererken, kadın üzerinde kocasının veya eğer kocası bizzat *patria potestas* altındaysa kocasının aile babasının *patria potestas*'ı başlamış oluyordu.

3. PATRIA POTESTAS ALTINDAKİ KİŞİLER

3.1. Mater Familias

Anne ya da birden fazla çocuk doğurmuş olan kadın gibi anlamlara gelen “*Mater Familias*” terimi, aile anası gibi bir anlamı da taşıırken, aslında *pater familias* kavramının karşılığı gibiydi. Önceleri sadece *pater familias*'ın *manus*'una bağlı evli veya dul kadın²⁰ anlamlarında kullanılan bu terimin anlamı zamanla biraz daha genişlemiştir. Çünkü *manus*'a bağlı olan tek kadın, *pater familias*'ın kendi karısı değildi. Buna göre *mater familias*, *pater familias*'ın oğullarının ve torunlarının karılarını, hatta kocalarının ölümüyle dul kalmış olan gelinleri bile ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle *mater familias*, *pater familias*'ın karısı olsun olmasın, *patria potestas* altındaki tüm kadınlara verilen genel bir isimdi.²¹

¹⁸ Lindsay, 2009, s. 4

¹⁹ Erdoğan, 1995, s. 125

²⁰ Cic. *top.* III, 14; Kunkel, 1930, s. 2183

²¹ Dig. Ulp. I, 6, 4: “*Nam civium romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate. nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aequae in mea sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri.*”; Gell. XVIII, 6; Berki, 1957, s. 116

Mater familias'ın *patria potestas* altındaki durumu, gerçekleştirdiği evliliğin *manus*'lu veya *manus*'suz olmasına göre değişiklik gösteriyordu. *Manus*'lu bir evlilikte, kadın zaten direk olarak kocasının veya kocasının aile babasının *patria potestas*'ı altına giriyordu. *Manus*'suz bir evlilikte ise kadın kocasının hâkimiyetine dâhil olmayarak, *patria potestas* altına da girmemiş oluyordu.

Mater familias, *pater familias*'a eşdeğer bir güç değildi. Aile babasının olmadığı veya öldüğü zamanlarda, *mater familias*, her ne kadar çocukları üzerinde otorite kurmaya çalışsa da, onun, *patria potestas* niteliğindeki bir hâkimiyete sahip olduğu söylenemez. Bu nedenle *mater familias*, hiçbir zaman hukuki bir anlam taşımamıştır.

Roma'da *mater familias*, her zaman saygı duyulan ve itibarı olan bir kadındı. Bu nedenle köleler, fahişeler, yabancılar ve zina suçu işleyenler kesinlikle bu kategoride yer almıyordu. Burada belirleyici olan, kadının evli, boşanmış, dul, çocuklu ya da çocuksuz olması değil, davranış şekli ve erdemli olmasıdır.²² Ulpianus, *mater familias* kavramı ile şerefli olan kadının anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.²³ *Mater familias* kavramı, Augustus döneminde (M.Ö. 27-M.S. 14) evli ya da bekâr her kadının ulaşmak istediği bir statü haline gelmiştir.²⁴

3.1.1. Roma Ailesi'nde Kız Çocukları

Doğumla aileye dâhil olan kız çocuğu (*filia familias*), ailedeki erkek çocuklardan veya evlat edinme yolu ile aileye girmiş olanlardan farklı bir hukuki duruma sahip değildi. Kız çocukları da; erkek çocuklar, anne, büyük anne, torunlar ve hatta köleler gibi *pater familias*'ın hâkimiyeti altındaydı. Evlenmemiş kız çocuğu, erkek çocuk gibi tamamen babanın tasarrufunda idi. Satılabilir veya ölüme mahkûm edilebilirdi. Bu nedenle hür doğan Romalı bir kız çocuğu, *alieni iuris* olarak her türlü hak ehliyetinden yoksundu.²⁵

²² Dig. Ulp. L, 16, 46, 1: “*matrem familias*” accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.”

²³ Dig. Ulp. XLIII, 30, 3, 6: “*In hoc interdicto, donec res iudicetur, feminam, praetextatum eumque, qui proxime praetextati aetatem accedet, interim apud matrem familias deponi praetor iubet. proxime aetatem praetextati accedere eum dicimus, qui puberem aetatem nunc ingressus est. cum audis matrem familias, accipe notae auctoritatis feminam.*”

²⁴ ILS, 8394: “... *Murdiae L. f. matris.*” (Augustus döneminde Murdia isimli bir kadının oğlu, kamu önünde annesi için methiyeler düzmüştür.); Clark, 1981, s. 210; Gonenç, 2010, s. 152-153

²⁵ Couch, 1894, s. 42

Roma'da kadının en önemli görevlerinden biri, çocuk doğurmanın yanında, çocuklarını iyi yetiştirmesiydi. Roma, kız çocuklarının iyi yetiştirilmesi konusunda kadınları desteklemişti. Kız çocukları, ileride kendisi de çocuk yetiştirecek gerekçesiyle eğitimden yoksun bırakılmazlardı. Kız çocukları evde eğitim alır, okuma yazmayı öğrenirlerdi.²⁶

Köle olarak doğan kız çocuklarının durumu ise, hür doğanlarınkinden farklıydı. Köle olan kız çocukları, aileleriyle nispeten daha az vakit geçiriyordu. Buldukları evde genelde hizmetçi olarak çalışıyorlardı. Dikiş dikme, saç yapma, yün işleme, çocuk bakma gibi özel yetenekleri olanlar bu gibi işlerde çalışabiliyordu.²⁷ Köle bir kız azat edildiğinde de pek bir şey değişmiyordu. Azat edilen köle kız, fahişe ya da artist oluyordu. Hatta içlerinden dans etmeye ve şarkı söylemeye yetenekli olanlar, genelevlerde çalıştırılmak üzere özel bir eğitim alıyordu.²⁸ Bu kızlar, yasal bir evlilik yerine *concubinatus* bir ilişki içine giriyor ve doğurdukları çocuklar da gayrimeşru oluyordu.²⁹ Azatlı bir kız ile evlenmek saygın bir davranış değildi. Ancak Augustus'un senatör olmayan erkeklerin azatlı kızlarla evlenebilmesi için izin çıkarmasından çok önce bunun yapıldığı biliniyordu. Azatlı kızların içinde şanslı olanlar, büyük ihtimalle fırıncılık, tuğla yapımı ya da sebze satıcılığı gibi daha normal işlerde çalışıyordu.³⁰ Bazıları sosyal konumları yüksek olmamakla birlikte ebelik yapabiliyordu.³¹

3.1.2. Evli Kadın

Tüm çocukluğu boyunca uygun bir evlilik için hazırlanan kadın, evlenmekle kocasının sosyal statüsüne tabi olurdu. Yasal bir evlilikle kendi *familia*'sı ile olan bağlarını kesen ve başka bir *familia*'ya dâhil olan kadının, kendi *familia*'sı ile olan *agnatik* hısımlığı da son bulmuş oluyordu. Roma ailesi, hâkimiyet esasına dayalı bir aile olduğundan, bu durumda kadın, yeni ailesinde, eğer kocası *pater familias* ise kocasının; kocasının babası

²⁶ Tac. Agr. IV, 2; IV, 4; Gönenç, 2010, s. 54

²⁷ CIL, VI, 3926 ff.; CIL, VI, 6213 ff.; Clark, 1981, s. 197

²⁸ CIL, I, 1214: "Eucharis, docta erodita omnes artes virgo."; Clark, 1981, s. 198

²⁹ Dig. Ulp. XXV, 7, 1: "Quae in concubinato est, ab invito patrono poterit discedere et alteri se aut in matrimonium aut in concubinatum dare? ego quidem probo in concubina adimendum ei conubium, si patronum invitum deserat, quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam quam matrem familias habere."; Clark, 1981, s. 197-198

³⁰ Clark, 1981, s. 198

³¹ ILS, 7802: "d. m. s. / Iuliae Saturninae / ann. XXXXV / uxori incomparabili, / medicae optimaе, / mulieri sanctissimaе, / Cassius Philippus, / maritus ob meritis, / h. s. e. S. t. l."; Clark, 1981, s. 198

pater familias ise, kocasının aile babasının hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. Sözü edilen bu durum, *manus*'lu bir evlilik için geçerliydi. Toplumun değişen koşullarıyla birlikte *manus*'suz evliliklerin yaygınlaşmasıyla, evli kadının durumu nispeten düzelse de, *manus*'suz bir evlilikte bile kadın bu kez kendi aile babasının *patria potestas*'ı altında olacağından yine bağımsız bir statü alamıyordu.³²

Roma'da evlenecek olan kadının bekâretine büyük önem verilmiş, namuslu ve iffetli olan kadınlara her zaman saygı duyulmuştur. Bu durumdan, kadın aynı zamanda hem eş, hem de anne olduğu için, toplumda itibar sahibi olan kadınların, çocuklarını da iyi yetiştireceği sonucu çıkartılabilir.

3.1.3. Anne

Roma'da çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmek evliliğin esas amacı olduğundan, hamilelik özellikle de genç yaşamın bu kadar narin olduğu bir toplumda genellikle istenen bir durumdu. Yasal bir evlilikte çocuk doğurmak soyun devamı ile yakından ilgiliydi ve bir kadından çok sayıda çocuk, özellikle de erkek çocuk doğurması beklenirdi. Kısırlık bir boşanma sebebi olmakla birlikte, böyle bir durumda, kadın soyunu başka bir erkekle devam ettirebilmek için, kocasına boşanmayı önerebiliyordu.³³ Bu kültürel ilişki, evlilik dışı birlikteliklerde kurulamazdı. Bununla birlikte, Roma'da çocuk yapma arzusu, çocukların ileride anne babasına destek olması, mirasın çocuklara bırakılması ve çocukların ileride ordunun insan gücünü karşılaması açısından önemliydi.³⁴ Iuvenalis, bu konuyla ilgili olarak, “*Ülkeye ve Romalı insanlara bir yurttaş vermeniz çok güzel. Bu, ülke için geçerli bir malzemedir. Eğer tarlalarda işe yarar olmasını, savaşın ve barışın her aşamasında elverişli olmasını sağlayabilirsiniz.*” demiştir.³⁵

Antikçağ doktorları, hamileliğin 9 ya da 10 ay sürdüğüne inandıklarından, Roma'da kadınların çoğu için hamilelik, tahmin edilmiş bir bekleme süreci olmuştu. Aynı zamanda 7 aylık bir çocuğun yaşamayacağına, 8 aylık bir çocuğun ise yaşama şansının az olacağına inanılırdı. Ebeler, yakın çevre veya komşulardan bilindik kişiler olarak ulaşılabilir bir tıbbi

³² Gönenç, 2010, s. 55

³³ *CIL*, VI, 1527, 31670; Gönenç, 2010, s. 40

³⁴ Frier, 1994, s. 318; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 96

³⁵ *Iuv. XIV, 68-72; “Illud non agitas, ut sanctam filius omni, aspiciat sine labe domum uitioque carentem? Gratium est quod patriae ciuem populoque dedisti, si facis ut patriae sit idoneus, utilis agris, utilis et bellorum et pacis rebus agendis.”; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 96*

bakım sağladıklarından, kadınların çok azı hamilelik süreçlerinde doktorlara görünürdü. Doğum sırasında ebe ile birlikte kadının veya kocanın kadın akrabalarından oluşan bir grup bulunurdu. Ebeler genelde büyük ev halkları içindeki kölelerdi ya da azat edilmiş kadınlardı. Bir anne öldüğünde veya bir çocuk sakat doğduğunda, bu durum sıklıkla ebenin suçlanmasına yol açardı. Çocuğun doğumuna ilişkin ortaya çıkabilecek böyle durumların önlenmesi için, doğum sırasında kimlerin bulunması gerektiği hukuken de belirlenmişti.³⁶ Bununla birlikte, antik çağdaki tıbbi bilginin yetersiz olması nedeniyle, çocuk doğurmak, günümüzdekinden çok daha tehlikeliydi. Bazı kadınlar doğum sırasında ya da doğumdan kısa bir süre sonra ölebiliyordu.³⁷

Aile sınırlandırması, Roma’da doğum kontrolünün belirgin bir çeşidiydi. Öyle ki, evli çiftler, yeterli çocuk sayısına ulaştıklarını sandıklarında soy devamına son veriyorlardı. Bununla birlikte bazı hamilelikler istenmeyen, uygunsuz, kadının sağlığına veya onuruna zarar verici olabilirdi. İşte bu durumlarda doğum kontrolü ve kürtaj, en çok başvurulan yöntemlerdi. Roma’da kürtaj yasadışı değildi. Çünkü fiilen doğana kadar çocuğun hiçbir statüsü yoktu. Doğmamış çocuğun, *patria potestas* altında olduğu kabul edilmezdi. Hukuk gözünde fetüs, bir kişi değildi. Cicero, bir tanesi çocuğunu aldıracağı için Yunan kanunlarına göre ölüm cezası alan; bir tanesi ceza almaktan kurtularak ölen kocasının çocuğunu taşıyan iki kadından bahsederek, çocuk aldırmanın ahlaki olarak kabul görmeyişinin, bu eylemin ailelerin yok oluşuna ve şehir nüfusunda azalmaya yol açması ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Tüm kadınlar için annelik kutsal bir amaç olarak kabul edildiğinden çocuk yetiştirmenin en önemli ve zor kısmı anneye düşüyordu. Çocuk yetiştirmek kadın işi olarak görülüyordu, nitekim köleleştirilmiş, azat edilmiş ve özgür doğumlu kadınlar bebek bakıcısı, dadı veya mürebbiye olarak işe alınıyordu. Bazı durumlarda çocuğa kimin baktığı ailenin sosyal durumuyla ilgili oluyordu. Daha alt sosyal düzeydeki kadınlar bebeklerini

³⁶ Dig. Ulp. XXV, 3, 1: “*Senatus consultum, quod factum est de liberis agnoscendis, duas species complectitur, unam eorum qui agnoscunt, aliam earum quae falsum partum subiciunt.*”; D’ambra, 2007, s. 86-87

³⁷ ILS, 1914 = CIL, III, 6759: “*d. m. c. / Aeturniae Zotice / Annus Flavianus / Dec[urialis] lictor Fufid. / Pollionis Leg. Gal., / Coniugi b.m. vixit / ann. XV mens. V / dieb. XVIII quae / partu primo post / diem XVI relicto / filio decessit.*” (Vefat etmiş Aeturnia Zotica’nın ruhuna: Galatia valisi Fufidius Pollio’nun on lictorundan biri olan Annus Flavianus’un çok sevgili eşi 15 yıl, 5 ay, 18 gün yaşadı ve geride bir oğlunu canlı bırakarak, çocuğunun doğumundan 16 gün sonra öldü.); Gardner – Wiedemann, 1991, s. 100

³⁸ Cic. *Cluent.* 11, 32; Gardner, 1986, s. 158-159; D’ambra, 2007, s. 84

emzirirlerdi ve çocuklarına kendileri bakarlardı.³⁹ Varlıklı anneler ise bebeklerini beslemek için sütanneler kiralarlardı.⁴⁰ Büyük ev ahalilerinde köle olan ve diğer pek çok yerde kiralanmış, azat edilmiş veya serbest doğumlu olan kadınlar olan sütanneler, ailelerle yaşarlardı ve sahipleri veya işverenlerinin bebeklerini emzirdikleri üç sene boyunca orada kalırlardı.⁴¹

Roma'da ailenin konumuna bağlı olarak, iyi bir eş veya anne olmak, kadına toplum içinde yüksek bir mevki sağlardı. Anne de baba gibi ebeveyn olarak aynı yetkilere sahipti. Roma hukuku, kadına *patria potestas*'a benzer bir gücü tanımamakla birlikte, her iki ebeveyn de çocuklarının bakımıyla eşit derecede ilgileniyordu.⁴² Annelerin, çocukları üzerinde ciddi bir sorumluluk ve otoriteleri vardı. Bununla birlikte, kadınlar evlat edinemiyordu. Bunun nedeni, kadının kendi çocukları dâhil, herhangi bir özgür kimse üzerinde *potestas*'a sahip olmamasıdır. Bir çocuğun evlat edinilmesi evli çiftin değil, sadece kocanın iradesine bağlıydı ve kadın ile evlat edinilen çocuk arasında hiçbir hukuki bağ yoktu.⁴³

3.1.4. Dul Kadın

Roma'da 20 ile 29 yaş arasındaki kadınların yüzde on beşinin dul olduğu tahmin edilmektedir ve eşler arasında büyük yaş farkının olması dul kadın sayısının fazla olmasının en büyük nedenidir. Nitekim Roma'da yaşlı erkeklerin, genç kızlarla evlenmeleri yaygın olan bir davranıştı ve Roma'da çoğu kadın, boşanarak dul kalmaktan ziyade, eşlerinin ölümüyle dul kalmıştı. Genç yaşta dul kalan kadınların üzerinde ciddi bir toplumsal baskı vardı. Özellikle eşlerinin ölümüyle dul kalan ve çocuk sahibi olan kadınlar, çocuklarına kendileri bakamayacağı için, 2 yıl içinde yeniden evlenmek zorunda bırakılmış ve bunun için bazı yasalar düzenlenmişti. Çünkü evlilik, kadının davranışlarını

³⁹ *ILS*, 8451 = *CIL*, VI, 19128: “*Graxiae Alexandriae / insignis exempli / ac pudicitiae, / quae etiam filios suos / propriis uberibus educavit. / Pudens Aug. lib. maritus / merenti, vix. ann. XXIII m. III d. XVI.*” (İffetinin olağanüstü bir örneği olan Gratia Alexandria için: O, çocuklarını kendi göğüslerinin sütüyle besledi. Kocasını Pudens'in hak ettiği bir kadını ve 24 yıl, 3 ay, 16 gün yaşadı.); Gardner – Wiedemann, 1991, s. 105

⁴⁰ *ILS*, 8541 = *CIL*, VI, 27134: “*d. m. / Teiae Threpte so[ror]. piissimae, cuna[riae] Rufinae v. V., / Glyptus frater qui / et Felix vivos vivae / posuit.*”

⁴¹ D'ambra, 2007, s. 106-107

⁴² Dig. Gaius. L, 16, 51: “*Appellatione "parentis" non tantum pater, sed etiam avus et proavus et deinceps omnes superiores continentur: sed et mater et avia et proavia.*”

⁴³ Gaius *inst.* I, 104: “*Feminae vero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent.*”; Gönenç, 2010, s. 57-59

kontrol altında tutarken, aynı zamanda kadına saygınlık kazandıran ve çocukları himaye eden bir kurum olarak görülüyordu. Bununla birlikte dul kadınların yeniden evlenmesi olağan bir durumdu. Augustus kanunlarında dul kadınların yeniden evlenmeleri teşvik edilmiş, hatta bazı cezalar öngörülmüştü. Ancak M.S. 4. y.y.'da Hıristiyanlığın kabul edilmesi ile birlikte bu cezalar ortadan kalktığı gibi, dullar üzerindeki toplumsal baskı da azalmış ve özellikle varlıklı olan dul kadınlar, daha rahat ve özgür bir yaşam amacıyla, bu bağımsızlıklarını eğlenceli hale dönüştürmüşlerdir.⁴⁴

3.2. Liberi In Potestate

Aile çocukları olan *filius familias* ve *filia familias* ile *pater familias*'ın yaşadığı eve dâhil olan herkese “*Liberi In Potestate*” denirdi. Köleler bu grupta yer almazdı. Çünkü köleler insandı fakat şahıs değildi. Mal hükmünde idiler. *Liberi in potestate*, *pater familias*'ın yaşadığı eve gerek *pater familias*'ın oğul veya torunlarının meşru evlenmesinden doğmak suretiyle, gerek evlat edinme (*adoptio*) yolu ile gerekse nesebin düzeltilmesi (*legitimatio*) yolu ile dâhil olan çocuklardı. Kız veya erkek olsun, bizzat *pater familias*'ın veya oğullarıyla torunlarının çocukları hep *liberi in potestate* olan kişilerdi.⁴⁵

3.2.1. Roma Ailesi'nde Çocuk

Anne ve bebek ölüm oranlarının yüksek olduğu bilinen Roma'da, bu durumdan en çok etkilenenler yoksul sınıflar olmakla birlikte, yeterli tıbbi bakımın olmaması, tüm sınıfları etkiliyordu. Hamile olan kadınlar ya sık sık düşük yapıyor ya da doğum sonrasında ciddi sorunlar yaşıyorlardı. Bu duruma yol açan en büyük etkenin kurşun zehirlenmesi olduğu, bilinen bir gerçektir. Romalılar kurşunu, kurşun borulardan akan suların, yemek kaplarından, kozmetiklerden ve şaraptan alıyorlardı. Romalıların hayat boyunca aldığı kurşundan, üreme yeteneklerinin de, hayat şekillerinin de olumsuz şekilde etkilendiği söylenebilir.⁴⁶

Roma'da bu olumsuz koşullarda dünyaya gelen bir çocuğun doğumunu kaydettirmek, Augustus dönemine (M.Ö. 27-M.S. 14) kadar zorunlu değildi. Augustus,

⁴⁴ Gönenç, 2010, s. 59-60; Grubbs, 2002, s. 219

⁴⁵ Berki, 1957, s. 116-117

⁴⁶ Gönenç, 2010, s. 41-42

vatandaş statüsündeki meşru çocukların, doğumlarından itibaren 30 gün içinde kaydedilmeleri zorunluluğunu getirdi. Gayrimeşru çocukların kaydedilmesi ise yasaklanmıştı. Yasal bir evlilikte dünyaya gelen tüm çocuklar, meşru statüdeydi. Bu çocuklar, babalarının *patria potestas*'ı altındaydılar ve babalarının mirasına varislerdi. Bununla birlikte, pek çoğu evlilikle sonuçlanmayan kalıcı birliktelikler, Roma dünyasında oldukça yaygındı. Bu tür birlikteliklerden doğan çocuklar ise gayrimeşru statüdeydi. Bu çocuklar kanun önünde babasızdı. Anneleri onlar üzerinde *potestas* sahibi değildi ve miras alma hakkına sahip değillerdi.⁴⁷

Yeni doğan çocukları, özellikle de kız çocuklarını öldürmek ya da ölüme terk etmek de Roma'da başvurulan yollardan. Bu durumu gerçekleştirecek olan kişinin *pater familias* olduğuna şüphe yoktur. Çünkü *patria potestas*, *pater familias*'a böyle bir hakkı veriyordu. Yeni doğan çocukların boğazlanması, suda boğulması ya da çöle bırakılması sık görülen olaylardı. Ölüme terk etme ya da mirastan men etme sadece babanın yetkisindeydi.⁴⁸ Pek çok durumda eğer başka çocuk yetiştiremeyecek durumdaysa annenin de bu konuda rızası alınırdı. Ancak bir kadın, çocuğunu kocasının rızasını almadan ölüme terk ederse kocası tarafından cezalandırılırdı.⁴⁹ Bununla birlikte, pek çok yazıt ve antik kaynak, babası tarafından öldürülen çocuklar için annelerinin ne kadar üzüldüğünden bahseder. Öyle ki, Roma'da bazı kadınlar, ölüme terk edilmesin diye kızlarını erkek çocuğu gibi yetiştiriyordu.⁵⁰

3.2.2. Çocuğun Eğitimi

Eğitim, yetişkinlikte değerlendirilecek yetenekleri geliştirmek işlemi olduğu için, akıllı çocuk daha genç yaşlarda yetişkin nitelikleri olduğu algılanması ile daha şanslı olurdu ve

⁴⁷ Gardner, 1986, s. 142-144

⁴⁸ Dig. Paul. XXVIII, 2, 11: “*In suis heredibus evidentius apparet continuationem dominii eo rem perducere, ut nulla videatur hereditas fuisse, quasi olim hi domini essent, qui etiam vivo patre quodammodo domini existimantur. unde etiam filius familias appellatur sicut pater familias, sola nota hac adiecta, per quam distinguitur genitor ab eo qui genitus sit. itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur. hac ex causa licet non sint heredes instituti, domini sunt: nec obstat, quod licet eos exheredare, quod et occidere licebat.*”; Gardner, 1986, s. 155

⁴⁹ Gardner, 1986, s. 156

⁵⁰ *ILS*, 1660 = *CIL*, VI, 8517: “*dis man. / Philete / Epitynchanus / Hesychi / dispensatoris / fisci castrensis / arcarius, filiae / dulcissimae, quae / vixit ann. VI, / obit natali suo, intrans / annum septimum.*” (Vefat etmiş Philete'nin ruhuna: Ordu maliyesi işlerine bakan Hesychius'un haznedarı Epitynchanus'un en tatlı kızı sadece 6 yıl yaşadı ve doğum gününde 7 yaşına girdiği gün öldü.); Gardner – Wiedemann, 1991, s. 98-99; *Ov. met.* IX, 679-680; “*Invitus mando: pietas, ignosce necetur. Dixerat, et lacrimis vultus lavere profusus.*”

kişilikli olarak kabul edilirdi. Roma’da bir çocuğun eğitilmesinin nedeni, onun iyi bir “Romalı” olmasıydı. Çocuğa verilen fiziki eğitim, Yunanlılar arasında olduğu gibi çocuğa zarafet ve güzellik katmak için değil, aksine güç ve dayanıklılık içindi. Güç ve dayanıklılık, çocuğa ileride ülkesi için savaşırken, daha donanımlı olma özelliği veriyordu. Silah talimi ve binicilik, bu nedenle verilen eğitimlerin başında geliyordu. Oğullarının askerlik hizmetine gitme vakti geldiğinde, ebeveynler onlara yoldaşlık ediyor ve ihtiyaçları olan desteği veriyorlardı. Çocuğun iyi ahlaklı olması ve yasaları öğrenmesi için çalışılıyordu. Her şey itaatkâr ve kamu yararına kendisini adanmış bir birey yetiştirmek içindi. Hiç şüphesiz ki resmi bir eğitimden daha önemlisi, disiplin ortamı içinde, babanın, çocuğa verdiği eğitimdi. Bir başka ifadeyle Roma’da ilk eğitim, aile içinde başlıyordu. *Pater familias*’ın görevlerinden biri çocuğuna iyi bir eğitim vermektir ve çocuğun ilk öğretmeni babasıydı.⁵¹ Çocukları disipline etmek için aile içinde çocuğa atılan dayak, çocuğun eğitiminde önemli görülüyordu. Bu durum, babanın çocuğa duyduğu sevgisizlikten ziyade, *patria potestas*’ın bir sonucu olarak, çocuk üzerinde kurduğu otoriteyle açıklanabilir.⁵²

Roma’da çocuğa edebi eğitim verilmiyordu. Çünkü Roma’nın henüz kendisine ait bir edebiyatı yoktu. Çocuklar, atalarını yücelten bazı şarkılar söylerlerdi. Çocuğun mahkemede konuşması gerekirse, hitabet sanatını iyi bilmesi ve konusuna hâkim olması gerekiyordu. Çocukların Roma dini hayatındaki rolü küçümsenmeyecek kadar önemliydi. Akşam yemeğinden sonra çocuklardan biri, ev halkının tanrılarına sunduğu yiyeceklerin kabul olduğunu söylerdi. Erkek ve kızların bir arada bulunduğu korolar oluşturulmuştu. Bu korolarda çocuklar ilahiler söylüyordu.⁵³

Çocuğa evde verilen eğitimin, tamamen okulun yerini aldığı söylenemez. Romalı ebeveynler, her zaman çocuklarını istedikleri şekilde eğitme özgürlüğüne sahiptiler. Yunan kültürüyle ilişkilerin artması sonucunda varlıklı aileler, çocuklarına arkadaşlık ve eğitmenlik yapmaları için yunanlı esirler edinmeye başladılar. Pratik olarak çocuğun eğitimi 7 yaşından önce başlamıyordu. Çocuk 7 yaşına kadar kadınların arasında yetişiyordu. 7 yaşından sonra baba çocuğun hem eğitmeni, hem de yoldaşı oluyordu. Okula giden çocuk, burada temel olarak okuma yazma ve kolay aritmetik öğreniyordu. Yazı

⁵¹ Plin. *epist.* VIII, 14, 6: “Suus cuique parens pro magistro...”

⁵² Poynton, 1934, s. 1; Bonner, 1977, s. 12; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 113; Gardner, 1990, s. 398

⁵³ Poynton, 1934, s. 2; Rose, 1970, s. 229

yazmak için mum tablet, hesap yapmak için de, “*Abacus*” kullanılıyordu. Kendisi de retorik ve gramer dersleri alan Quintilianus, el yazısının önemini vurgulamıştır. Ona göre bir çocuk, arkadaşına mektup yazarken bile el yazısına dikkat etmeliydi. Öğrenci 12 yaşına geldiği zaman gramer dersleri almaya başlıyordu. Gramer eğitiminde kompozisyon yazmayı öğrenen çocuklar, düz yazı tercüme de yapıyorlardı.⁵⁴

Eğitim günün erken saatlerinde başlıyordu ve öğrencilerin haftada bir gün tatili vardı. Çocuğu disipline etmek için atılan dayak, okullarda da mevcuttu. Yunan etkilerine rağmen Roma eğitimi temel olarak pratik kaldı. Gramer derslerinde çocuklar temel müzik eğitimi alıyorlardı. Mülklerle ilgili olan davalar genelde hesap bilgisi gerektirdiği için aritmetik dersleri önemliydi. Romalı bir çocuk için geleceğin en parlak mesleği siyaset ya da hukuk alanındaydı. Tarih dersleri de çocuğun eğitiminde önemli bir yer tutuyordu. Varlıklı ailelerin çocukları sanat ve edebiyatla ilgileniyor, daha alt sınıftan olan çocuklarsa sanata hevesli gibi görünmeye çalışıyordu. Sadece okuma yazma öğrenen ve eğitimleri belli seviyede kalmış olan alt sınıfa ait çocuklar, ihtiyaçları olan entelektüel beslenmeyi gladyatör oyunlarından karşılıyordu.⁵⁵

3.2.3. Peculium

Hâkimiyet ilişkisine dayanan Roma aile yapısı gereğince, aile çocuklarının kendilerine ait bir mal varlığı bulunmamakla birlikte, çocukların nispi mamelekenden söz edilebilir. Günümüzde herhangi bir karşılığı bulunmayan ve “*Peculium*” adı verilen bu mamelek, hâkimiyet altında olan kişilerin bağımsız olarak idare edebileceği özel bir mamelekti. Ancak hâkimiyet altındaki bu kişiler mameleke ehil olmadıkları için *peculium*, hukuken hâkimiyet hakkı olana, yani *pater familias*’a aitti.⁵⁶

Özel mülkiyet, sermaye gibi anlamlara gelen *peculium*⁵⁷, efendisinin kölesine⁵⁸ ya da aile babasının aile evladına kullanması, geliştirmesi ve arttırması için verdiği bir miktar para ekonomik değer taşıyan bir hak, ticari bir işletme, bir hayvan, bir tarla ya da bir bina

⁵⁴ Quint. *inst.* 1; Poynton, 1934, s. 4-5

⁵⁵ Poynton, 1934, s. 12

⁵⁶ Suet. *Tib.* 15; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 279

⁵⁷ Dig. Ulp. XV, 1, 5, 3: “*Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum.*”

⁵⁸ Dig. Pompon. XV, 1, 4: “*Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam a servi rationem discernens: nam cum servi peculium totum adimere vel augere vel minuere dominus possit, animadvertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit.*”

olabilirdi. Kural olarak aile babası, hâkimiyeti altındaki çocuğuna *peculium* olarak verdiği malların mülkiyetine sahip olmaya devam ederdi. Kendisine *peculium* verilmiş olan aile evladı, söz konusu para ve malların maliki değil, görünürdeki sahibi olurdu. *Pater familias*, *peculium* olarak verdiği malları istediği an geri alabilirdi ve bu malların her türlü sorumluluğu *pater familias*'a aitti. Aileye ait haklara ve borçlara ehil olan tek kişi *pater familias*'tı. Böylece aile evlatları, üçüncü kişilerle yaptıkları hukuki işlemlerden doğan haklara sahip olamazlardı.⁵⁹

İmparatorluk döneminde *peculium*'un içeriği değişti. Buna göre *peculium*'un idaresi tamamen *filius familias*'a verildi. *Pater familias*'ın *peculium*'u istediği zaman geri alabilme hakkı ortadan kalktı. Böylece *filius familias*'a verilen *peculium*, ondan ayrı bir mal statüsünden sıyrılıp, *filius familias*'ın mamelekine dâhil oldu.⁶⁰

Peculium'un 4 çeşidi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, *pater familias*'ın aile evlatlarına veya kölelerine üçüncü kişilerle yaptıkları hukuki işlemlerde kullanmaları için verdiği "*Peculium Profecticia*" idi. Aile evlatları ya da köleler, böyle bir *peculium* ile verilen malların görünürdeki mutasarrıflarıydı ve malları elinde tutma hakkı, *pater familias*'a aitti. *Peculium*'un diğer bir çeşidi "*Peculium Castrense*" idi. Diğer bir ismi de ordugâh *peculium*'u olan *peculium castrense*, aile evladının askerdeyken kazandıklarıyla ilgilidir.⁶¹ Bir başka ifadeyle *peculium castrense*, aile evladının savaşta kazandığı her türlü ganimeti, askere alındığı zaman akrabaları, karıları ya da kan hısımları tarafından verilen malları ifade ederdi. Buna göre aile evladının savaşta kazandığı ya da o askerdeyken ona verilmiş olan bütün mallar bir daha geri alınmamak üzere onun oluyordu. İmparator Augustus döneminde kabul edilen bu kuralla birlikte *pater familias*'ın *peculium* üzerindeki müdahale hakkı ortadan kalkmış oluyordu. Ancak, *peculium castrense*'ye dâhil olan mallar, *pater familias* tarafından verilmemesine rağmen, *peculium castrense* sahibi olan aile evladı, eğer vasiyetname bırakmadan ölürse, bütün mallar *pater familias*'a geçerdi. Iustinianus döneminde (M.S. 527-M.S. 565) bu kural da ortadan kalkmış ve *peculium castrense*'nin vasiyetname olmadan da *pater familias*'a kalamayacağı kabul edilmiştir.⁶²

⁵⁹ Özdemir, 2005, s. 109-110; Ayiter, 1963, s. 58

⁶⁰ Ayiter, 1963, s. 59

⁶¹ Dig. Ulp. XLIX, 17, 5: "*Miles filius familias a commilitone vel ab eo, quem per militiam cognovit, heres institutus et citra iussum patris suo arbitrio recte pro herede geret.*"

⁶² Berki, 1957, s. 117-118

Peculium'un üçüncü şekli olan “*Peculium Quasi Castrense*” M.S. 336 yılında I. Constantinus döneminde ortaya çıkmıştır. *Peculium quasi castrense*, aile evladının devlet hizmetinde çalışması sonucu kazandığı malları içeriyordu. Bu *peculium*'un üzerinde de *filius familias*'ın serbest tasarruf hakkı vardı. *Peculium*'un son şekli “*Bona Adventicia*” idi. *Bona adventicia*, diğer 3 *peculium* türünün sadece erkeklere ait olmasına karşılık, hem erkek hem de kız çocukları için geçerli olan bir *peculium*'du. *Bona adventicia*, aynı zamanda anne tarafından gerek miras, gerek hibe yoluyla aile evladına geçen malları da ifade ediyordu. *Bona adventicia* üzerinde *pater familias*'ın sadece intifa (yararlanma) hakkı vardı. *Pater familias* bu malları devredemezdi.⁶³ Bununla birlikte Roma'da *manus*'lu bir evlilik yapmış olan kadın, kocasının veya kocasının aile babasının hâkimiyetine girerek kız çocuk konumunda olacağından, kocanın karısına vereceği bir *peculium*'dan da söz edilebilir. Ancak böyle bir durumda kadının yaptığı bütün hukuki işlemlerden koca sorumlu tutuluyordu.⁶⁴

4. ROMA AİLESİ'NDE İKAMETGÂH (DOMICILIUM)

Roma'da ikametgâh, “*Domicilium*” terimiyle karşılanıyordu. *Domicilium* terimi, ev anlamına gelen “*Domus*”⁶⁵ kelimesinden türetilmiştir. *Domicilium*, bir kişinin, sürekli olarak yaşadığı ve faaliyetlerini gerçekleştirdiği yerd. Romalılar, hayatlarını doğdukları yerde geçirir, doğdukları yeri geçici olarak terk ederlerdi. Bu nedenle bir Romalının ikametgâhı, kural olarak doğduğu yerdeydi. Romalı, burada doğar, burada çalışır, burada yaşar ve burada ölürdü.⁶⁶

Roma'da bir kişinin sürekli olarak bir yerde yaşamasının yanında, sürekli olarak orada yerleşme niyetinin de olması gerekiyordu. Bu iki unsur olmadıkça *domicilium* kavramından söz edilemezdi. Başka bir ifadeyle ne bir yerde fiili olarak oturmak, ne de bir yerde sürekli olarak yerleşme niyeti, *domicilium*'un oluşması için tek başına yeterli değildi. Bu anlamda ikametgâh kavramının özelliği, kişinin ikametgâh olarak belirlediği yerden

⁶³ Berki, 1957, s. 118-119

⁶⁴ Dig. Paul. XV, 1, 47, 6: “*Quae diximus in emptore et venditore, eadem sunt et si alio quovis genere dominium mutatum sit, ut legato, dotis datione, quia quasi patrimonium liberi hominis peculium servi intellegitur, ubicumque esset.*”

⁶⁵ Dig. Ulp. XI, 5, 1, 2: “*...Domum autem pro habitatione et domicilio nos accipere debere certum est.*”; Leonhard, 1905, s. 1299

⁶⁶ Plaut. *Mil.* 2, 5, 41; Cic. *Arch.* 4, 9; Ayiter, 1963, s. 54

geçici olarak uzaklaşması veya başka yerde bir takım mameleki değerlere sahip olması halinde dahi, ikametgâh olarak tespit edilen yerin değişmemesiydi.⁶⁷

Zamanla Roma'da doğduğu yerde kalmayan bazı kişiler olmuştu. Kıtık zamanlarında tarımla uğraşan halk şehirlere göç etmiş, büyüyen şehirler, köylerde yaşayan halkı cezbetmişti. Bu durumda birçok Romalı “*Origo*” denilen ve doğdukları asıl memleket olan yerden ayrılmak, başka yerlerde yaşamak zorunda kalmıştı. *Origo*'da oturmayan bu kişilere “*İncola*” deniyordu. *Domicilium*'un önemi bu durumda daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü ne kadar ayrı kalınsa da, *domicilium*, forum'un ve mahkemenin bulunduğu, verginin verildiği ve her türlü idari işin görüldüğü sabit bir merkezdi. Bir Romalı, ikametgâhı neredeyse orada yaşar ve tüm faaliyetlerini orada gerçekleştirirdi.⁶⁸

Burada *origo* kavramından daha detaylı bahsetmek faydalı olacaktır. Başlangıç, köken gibi anlamlara gelen *origo*, doğum ile bir kişinin memleketi olan yerdi. Kural olarak agnatik bir ailenin bütün üyeleri aynı yerde doğacağından, bir ailenin veya *gens*'in *origo*'sundan bahsedilebilir.⁶⁹ *Origo*, vatandaşlık haklarının kazanılması açısından önem taşıyan bir kavramdı. Çünkü bir yerde doğanın babası *cives* ise, kendisi de *origo*'ya göre *cives* oluyordu. Bir Romalının *origo*'sundan ayrılması yasaklanmamıştı. Yukarıda da ifade edildiği üzere *origo*'dan geçici süreliğine ayrı kalınabilirdi. Ancak bu durum istisnai idi ve genel olarak bir Romalı ömrünü *origo*'da geçirirdi.⁷⁰

Roma ailesi, hâkimiyete dayalı ve bu durumun bir sonucu olarak ortak bir mameleke sahip bir aile olduğu için bir arada ve bir evde otururdu. Aile evladının evlenmesi de onu evden uzaklaştırmazdı. Aile evladı, *patria potestas* altında olduğundan, *pater familias*'ın izni olmadan *origo*'dan ayrılamazdı. Aile evladının kendisine ayrı bir ikametgâh kurması, *pater familias*'ın izni ve *peculium*'u elde etmesiyle mümkündü. Kendisine ait bir ikametgâh kursa da, aile evladının *patria potestas* altında kalmaya devam ettiği unutulmamalıdır.⁷¹ Buna karşılık kadın, evlenmekle kocasının ikametgâhını kazanır ve boşandıktan sonra da bu ikametgâhı korurdu. Ancak kadın eğer yeni bir evlilik

⁶⁷ Günal – Küçükgüngör, 1997, s. 123

⁶⁸ Dig. Ulp. L, 1, 27, 1: “*Si quis negotia sua non in colonia, sed in municipio semper agit, in illo vendit emit contrahit, in eo foro balineo spectaculis utitur, ibi festos dies celebrat, omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum fruitur, ibi magis habere domicilium, quam ubi colendi causa deversatur.*”

⁶⁹ Verg. *Aen.* X, 618: “*Ille tamen nostra deducit origine nomen.*”; Verg. *georg.* III, 473: “*Spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.*”

⁷⁰ Ayiter, 1963, s. 55; Günal – Küçükgüngör, 1997, s. 122

⁷¹ Dig. Ulp. L, 1, 3: “*Placet etiam filios familias domicilium habere posse.*”

gerçekleştirirse bu evlilik gereğince yeni bir ikametgâh edinir ve eski evliliğinden kalan ikametgâhı ortadan kalkmış olurdu.⁷²

Öğrenim görmek amacıyla bir yerde bulunan ve okula devam eden öğrencilerin öğrenim gördükleri yer, ikametgâhları olarak kabul edilmezdi. Ancak öğrenim amacıyla on yıldan fazla bir yerde bulunan kişilerin, buldukları yerde ikametgâh sahibi oldukları kabul edilirdi.⁷³ Askerlik hizmetini yapan kişiler ise, genel olarak bu hizmetlerini yerine getirdikleri yerde ikametgâh edinmiş sayılırlardı. Ancak vatandaşlığında buldukları şehirde malları varsa, askerlerin ikametgâhı burası kabul edilirdi.⁷⁴

5. VESAYET VE KAYYIMLIK (TUTELA VE CURA)

Koruma, muhafaza etme gibi anlamlara gelen “*Tutela*”, Roma’da *sui iuris* olan “*Impubes*”ler, yani baba hâkimiyeti altında bulunmayan ve henüz ergenlik çağına gelmemiş olan (14 yaşından küçük) Roma vatandaşları ve *sui iuris* olan kadınlar üzerinde mevcuttu. Sözü edilen bu kişilerin hukuki haklarının korunması için bir “*Tutor*” (vasi) tayin edilirdi.⁷⁵

Impubes’ler, *patria potestas* altında bulunmadığı zaman vesayete ihtiyaç duyulurdu. Çünkü ergen hale gelmemiş çocuğun malvarlığının korunması gerekirdi. Vasi 3 şekilde belirlenebilirdi: Bunlardan birincisi, *pater familias*’ın ölmeden önce vasiyetnamesinde çocuğa vasi olmasını istediği kişiyi belirlemesiydi. İkincisi, eğer vasiyetnamede böyle bir düzenleme yoksa çocuğun en yakın kanuni mirasçısının vasi olmasıydı. Üçüncüsü ise diğer iki kişinin olmaması durumunda *preator*’un vasiyi bizzat atmasıydı. Vasinin, vesayet altında bulunan çocuk üzerindeki hakları, başlarda *patria potestas* gibiydi.⁷⁶ Daha sonraki devirlerde ise bu hakkın vesayet altındaki çocuğun himayesi ve eğitilmesine ilişkin olduğu fikri yerleşti. Vasi, *impubes*’in malvarlığı üzerinde malik gibi tasarrufta bulunabiliyordu. Vasi, çocuğun malvarlığını idare edebileceğine dair

⁷² Ayiter, 1963, s. 56-57; Günal – Küçükgüngör, 1997, s. 126

⁷³ Dig. Ulp. XLVII, 10, 5, 5: “...ponamus enim studiorum causa romae agere: romae utique domicilium non habet...”

⁷⁴ Dig. Hermog. L, 1, 23, 1: “*Miles ibi domicilium habere videtur, ubi meret, si nihil in patria possideat.*”; Günal – Küçükgüngör, 1997, s. 124-125

⁷⁵ Suet. Tit. 6: “*Neque ex eo destitit participem atque etiam tutorem imperii agere.*”; Akıncı, 1999, s. 245

⁷⁶ Dig. Paul. XXVI, 1, 1: “*Tutela est, ut servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa.*”

bir teminat vermek ve çocuk ergenlik çağına geldikten sonra idare ettiği malları çocuğa devretmek zorundaydı.⁷⁷

Sui iuris olan yani *patria potestas* altında bulunmayan veya *manus*'lu bir evlilik yapmamış olan kadınlar ise, yaşlarına bakılmaksızın vesayet altında bulunurlardı. Bu durumda olan her kadının Roma'da bir vasisi vardı. Bu vasi, çocuklar üzerindeki vesayet şekillerindeki gibi atanırdı. Kadın bu vasi sayesinde mülkiyete konu olan tüm işlemleri yapabilir ve dava edebilirdi. Bu vesayetin amacı, kadının malvarlığının aile yararına korunmasıdır. Bu kadınların, vasilerinin izni olmadan tek başlarına yaptıkları hukuki işlemler geçerli sayılmıyordu. Daha geç dönemlerde kadınların vasilerini bizzat seçebilecekleri ve kendi hukuki işlemlerini bizzat kendilerinin gerçekleştirebileceği hükmü kabul edilmiştir.⁷⁸ Kadınlar üzerindeki vesayet M.S. 3. y.y.'dan itibaren ortadan kalktı.⁷⁹

“*Cura*” ya da kayyım ise, Roma'da, bir kişinin vesayet altına sokulması için yeterli sebep olmadığı, bununla birlikte korunması gerektiği zamanlarda söz konusu olurdu.⁸⁰ Kayyım, *sui iuris* olan akıl hastaları, müsrifler ve 25 yaşının altında olup, tecrübesizlikleri nedeniyle korunmaları gerektiği düşünülen ergenler üzerinde geçerliydi. Hukuki ehliyetleri bulunmayan bu kişilerin, hukuki işlemlerinin yapılabilmesi için onlara birer kayyım tayin edilirdi. Bu kayyım, kişinin en yakın *agnat*'ı olurdu. Kayyımlar, tayin edildikleri kişilerin malvarlıkları ile ilgili işleri yürütüyorlardı. Vesayette olduğu gibi kayyımlıkta da, kayyımın izin vermediği bir hukuki işlem geçerli sayılmıyordu.⁸¹

Akıl hastalığı devamlı olduğu sürece, bu durum kişinin fiili ehliyetini ortadan kaldırırdı. Böyle bir durumda akıl hastası için belirlenen kayyım, kişinin hem şahsı, hem de malvarlığı ile ilgilenmek zorundaydı. Malvarlığı ile ilgili bütün işlemleri kayyım yapardı. Müsriflerin fiili ehliyeti sınırlı değildi. Ancak müsrifin aile malvarlığını sorumsuzca harcamasını önlemek için *praetor*'un kararı üzerine müsrifin en yakın *agnatik* akrabası kayyım olarak atanırdı. Müsrifin şahsı üzerinde herhangi bir hakkı olmayan kayyım, sadece onun malvarlığını idare ederdi. Roma'da 25 yaşını dolduran ergenlere de kayyımlar

⁷⁷ Xen. *rep. Lac.* 2; Erdoğan, 1995, s. 127-128

⁷⁸ Gaius. *inst.* I, 190: “*Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur: Nam quae vulgo creditur, quin levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam invitae auctor fieri a praetore cogitur.*”

⁷⁹ Erdoğan, 1995, s. 128-129

⁸⁰ Cic. *div.* I, 107: “*Curantes magna cum cura, tum cupientes.*”

⁸¹ Akıncı, 1999, s. 245-246; Erdoğan, 1995, s. 129

atandığı görülüyor. Ergen hale gelmenin, çocukların kandırılmasını önleyememesi, bu durumun nedenidir. Bu tür durumlarda kayyımın atanması, ergen hale gelen çocuğun başvurusu üzerine yapılıyordu.⁸²

6. VASİYET VE MİRAS (TESTAMENTUM VE HEREDITAS)

Roma'da bir kişinin, başka bir kişinin mirasçısı olabilmesi için, bu kişiye mirasçılık sıfatının tanınması, başka bir ifadeyle mirası iktisap etme yetkisinin o kişiye verilmiş olması gerekiyordu. Kişiye mirasçılık sıfatının verilmesi de, ya vasiyet yoluyla ya da kanuni mirasçılık yoluyla gerçekleşiyordu. Mirası bırakacak olan kişi, eğer vasiyet yapmak suretiyle bir mirasçı belirlemişse bu vasiyet yoluyla miras olurdu. Burada Roma hukuk sisteminin, *patria potestas*'ın bir sonucu olarak, aile reisine büyük bir hareket serbestliği verdiği görülüyor. Mirası bırakacak olan kişi eğer vasiyet yoluyla bir mirasçı belirlememişse, onun en yakın *agnatik* hısımı olan kişi mirasçı olurdu ve böylece kanuni mirasçılık ortaya çıkardı. Vasiyete dayanan mirasçılık kural, kanuni mirasçılık ise istisnayı.⁸³

Roma miras hukukunda kabul edilmiş olan en önemli ilke, vasiyete dayanan mirasçılık mevcut olduğu sürece, kanunî mirasçılığa başvurulamamasıydı. Roma'da kanunî mirasçılık, ancak ölen kişinin bir vasiyeti bulunmadığı, yaptığı vasiyetin geçersiz olduğu veya mirasçılar mirasçı olmadığı ya da olamadığı takdirde söz konusu olabilirdi. Nitekim Roma'da, ailenin halefini belirleme hakkı öncelikle aile babasına, bu mümkün olmadığı takdirde hukuk düzenine düşen bir hak olarak nitelendirilirdi. Aile babasının bu hakkı, XII Levha Kanunları'nda da belirtilmekteydi. Ancak, Roma'nın ilk dönemlerinde, bunun tam tersi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilk dönemlerde, aile babasının ölümü ile *sui iuris* hale gelen kişiler, doğrudan doğruya ona halef olmakta ve hatta mirasçılık sıfatı sadece bu kimselere tanınmaktaydı. Bu da ilk dönemlerde, öncelik taşıyan mirasçılığın kanunî mirasçılık olduğunu, yani mirasın aile babası tarafından değil hukuk düzeni tarafından düzenlendiğini göstermektedir. Vasiyet yapma yaygınlaştıktan sonra ise, kanunî mirasçılık,

⁸² Erdoğmuş, 1995, s. 129-130

⁸³ Küçükgüngör, 1996, s. 505; Önder, 1944, s. 11

vasiyete dayanan mirasçılığın gerisinde kalmış ve sadece geçerli bir vasiyetin bulunmadığı hallerde uygulanabilmeye başlamıştır.⁸⁴

Roma'da “*Testamentum*” kelimesiyle karşılanan vasiyet, kişinin son iradesini ortaya koyan, şekle bağlı ve tek taraflı hukuki bir işlemdir.⁸⁵ Vasiyet, ölüme bağlı bir işlem olduğu için⁸⁶, ölüm anına kadar vasiyetçi tarafından değiştirilebilirdi. Vasiyet yapan kişinin, vasiyet yapma ehliyetine sahip olması gerekirdi. Bu da vasiyet yapan kişinin Roma vatandaşı ve bir *pater familias* olmasıyla mümkündü. Sadece *pater familias* vasiyet yapabilirdi ve *pater familias*, bu işlem için bir “*Testator*” (vasiyetçi) seçmek zorundaydı.⁸⁷ Aile evlatları, kadınlar, reşit olmayanlar ve yabancılar vasiyet yapamazdı. Roma Hukuku'nda vasiyet, mamelekin bütününe ilişkin bir tasarruf olarak kabul edildiği için, mirası bırakan kişi, sadece tek bir vasiyet ile mirasçı tayin edebilirdi. Bundan dolayı, ikinci bir vasiyetin yapılması, birinci vasiyetin bütünüyle ortadan kaldırıldığı anlamına gelirdi. Hatta birinci vasiyetin, ikinci vasiyetle çelişmeyen hükümleri dahi ortadan kalkmış olurdu.⁸⁸

“*Hereditas*” kelimesiyle karşılanan mirasçılık ise, bir kişinin, miras bırakanın hukuki durumuna halef olması demektir.⁸⁹ Bu durumda mirasçı, ölümünden önce miras bırakan kişinin borçları da dâhil olmak üzere tüm malvarlığına sahip olmuş oluyordu.⁹⁰ Böyle bir durumda miras bırakanın malvarlığı ile mirasçının malvarlığı birbirine karışmış olacağından, mirasçı miras bırakanın borçlarından kendi malvarlığı ile sorumlu olurdu. Vasiyet yapan kişinin, vasiyet yapabilme ehliyetine sahip olması gerektiği gibi, mirasçının da mirasçılık ehliyetine sahip olması gerekirdi. Mirasçı olabilmek için ölüm cezasına mahkûm edilmeyi gerektiren bir suç işlememek ve yabancı olmamak gerekiyordu. Mirasçının miras yoluyla elde ettiği mallar, aile babasının malvarlığına dâhil oluyordu.

⁸⁴ Küçükgüngör, 1996, s. 506

⁸⁵ Dig. Ulp. XXIX, 6, 1: “*Qui dum captat hereditatem legitimam vel ex testamento, prohibuit testamentarium introire volente eo facere testamentum vel mutare, divus hadrianus constituit denegari ei debere actiones denegatisque ei actionibus fisco locum fore.*”; Gell. XII, 12, 1; Cic. Mil. 18, 48; Cic. Cluent. 11, 31

⁸⁶ Dig. Mod. XXVIII, 1, 1: “*Testamentum est voluntatis nostrae iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit.*”

⁸⁷ Dig. Pap. XXVIII, 3, 17: “*Filio praeterito qui fuit in patris potestate neque libertates competunt neque legata praestantur, si praeteritus fratribus partem hereditatis avocavit: quod si bonis se patris abstinuit, licet suptilitas iuris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur.*”; Suet. Nero. 17

⁸⁸ Küçükgüngör, 1996, s. 508; Önder, 1944, s. 14-15

⁸⁹ Dig. Gaius. L, 16, 24: “*Nihil est aliud "hereditas" quam successio in universum ius quod defunctus habuit.*”

⁹⁰ Cic. dom. 13, 35; Cic. top. 6, 29: “*...Hereditas est pecunia quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure...*”

Mirasçı, *patria potestas* altında bulunan bir kişi olduğundan, miras yoluyla elde ettiği malları sadece *pater familias*'ın izniyle kullanabiliyordu. Nitekim Roma ailesinde ailenin tüm mameleki, *pater familias*'ın tasarrufundaydı. Iustinianus döneminde (M.S. 527-M.S. 565) bu konuya ilişkin olarak yapılan bir değişiklikle aile evlatlarının mirası kendi adlarına da kabul edebilmeleri mümkün olmuştur.⁹¹ Yine Iustinianus döneminde akıl hastaları, dilsizler, sağırlar ve başkalarına ait köleler de gerek kendileri gerekse başkaları için mirası kabul ve iktisap edebiliyorlardı.⁹²

7. PATRIA POTESTAS'IN SONA ERMESİ

Roma'da *Patria potestas*'ı sona erdiren sebepler, ölüm, “*Capitis Deminutio*” ve “*Emancipatio*”dur.

Patria potestas'ı sona erdiren en doğal sebep, hiç şüphesiz ölümdü. Ölüm halinde *patria potestas* kendiliğinden sona ererdi. *Pater familias*'ın veya *patria potestas* altındaki bir kişinin ölümü ile o kişi üzerindeki hâkimiyet ortadan kalkmış olurdu. *Patria potestas*, *pater familias* yaşadıkça var olan bir kavramdı. *Pater familias* ölünce karısı ve çocukları *sui iuris* duruma geçerler ve *patria potestas*'tan çıkarlardı.

Patria potestas'ı sona erdiren bir diğer durum, *capitis deminutio*'dur. *Capitis deminutio*, aile reisi olan *pater familias*'ın savaşta esir düşmesi veya sürgün cezasına çarptırılması durumunda gerçekleşirdi.⁹³ Nitekim hür olmayan ve hâkimiyet ehliyeti bulunmayan biri *patria potestas*'a sahip olamazdı. Ancak savaşta esir düşen *pater familias*'ın, Roma'ya döndüğü zaman bütün eski haklarını sanki hiç kaybetmemiş gibi geri kazanacağı ve *patria potestas*'na devam edeceği gerçeği unutulmamalıdır.⁹⁴ Aile evlatlarından birinin rahip olması veya yüksek bir mertebeye ulaşması da, *capitis deminutio* kapsamında *patria potestas*'ı sona erdiren bir durumdu. Roma'da kız çocukları da dini hizmetler görebilir ve rahibe olabilirlerdi. Bu rahibelerin ismi *Vesta Bakireleri* idi. Bir kız çocuğunun rahibe olması, *patria potestas* altından çıkması için yeterliydi.

⁹¹ Günal, 1995, s. 425-426

⁹² Gaius. *inst.* II, 185: “*Sicut autem liberi homines, ita et serui tam nostri quam alieni heredes scribi possunt.*”

⁹³ Gaius. *inst.* I, 132: “*Minima est capitis diminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite diminuatur.*”

⁹⁴ Long, 1859, s. 239

Iustinianus döneminde babasından kötü muamele gören çocuğun üzerindeki *patria potestas*'ın da sona ereceği kabul edilmiştir.⁹⁵

Hâkimiyetten çıkarma anlamına gelen *emancipatio* ise, *pater familias*'ın kendi iradesi ile *patria potestas*'ı sona erdirmesi demektir.⁹⁶ *Emancipatio*'nun şekli XII Levha Kanunları'nın, aile oğlunun üç defa, aile kızının bir defa satılması ile *patria potestas*'ın sona ereceği hakkındaki hükmüne dayandırılmıştır. Buna göre *pater familias* güvendiği bir kişiye erkek çocuğunu 3 defa *mancipatio* ile satardı. Bu kişi her *mancipatio*'dan sonra çocuğu azat ederdi. Çocuğun satılması ve azat edilmesi işlemi 3 kere sürmek suretiyle, üçüncü *mancipatio*'dan sonra çocuk *patria potestas*'tan kurtulmuş olurdu. Kız çocuğunun bir kere satılması ve bir kere azat edilmesi, *emancipatio*'nun gerçekleşmesi ve dolayısıyla kız çocuğunun *patria potestas*'tan kurtulması için yeterliydi. Hâkimiyetten çıkarılan kişinin aile ile olan tüm *agnatik* bağı ortadan kalkardı. Bu kişi *sui iuris* hale gelir ve hak ehliyetini elde ederdi. *Emancipatio* ile *patria potestas*'tan kurtulan çocuk, mameleksiz kalıyordu. Bu durumda ailesinden gelecek olan miras hakkını da kaybediyordu. Ancak *pater familias*, *emancipatio* ile hâkimiyetinden çıkardığı çocuğuna hayatını idame ettirebileceği kadar bir sermaye vermek zorundaydı. Bu sermaye kızın *dos*'una benzetilebilir. Eğer çocuğun *peculium*'u varsa, bu *peculium* çocuğa satılırdı. Baba hâkimiyetinden çıkarılan çocuk, *adoptio* yoluyla tekrar hâkimiyet altına girebilirdi.⁹⁷ Evli kadının *manus* altından çıkarılması isteniyorsa, kadını *manus* altına sokan işlemlerin tersi yapılırdı. Böylece kadın da *patria potestas*'tan çıkmış olurdu.⁹⁸

⁹⁵ Liv. XXXIX, 19, 5; Ayiter, 1963, s. 62; Erdoğan, 1995, s. 126; Adcock, 1945, s. 2

⁹⁶ Gaius. *inst.* I, 132: “*Praeterea emancipatione desinunt liberi in potestate parentum esse...*”; Dig. Pap. L, 17, 77: “*Mi, qui non recipiunt diem vel condicionem, veluti emancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis vel condicionis adiectionem.*”; Leonhard, 1905, s. 2477

⁹⁷ Dig. Ulp. I, 7, 12: “*Qui liberatus est patria potestate, is postea in potestatem honeste reverti non potest nisi adoptione.*”

⁹⁸ Ayiter, 1963, s. 64; Erdoğan, 1995, s. 126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA AİLESİ'NİN BİR GÜNÜ

1. ROMA AİLESİ'NDE GÜNLÜK YAŞAM

Roma'da yasal bir evlilikle meydana gelen bir ailenin günlük yaşamı, hiç şüphesiz günümüzdeki bir ailenin günlük yaşamından çok da farklı değildi. Çünkü tarih boyunca değişen insan değil, teknolojidir. Elbette Romalıların da inançları, batıl inançları, gelenekleri, aşkları, oynayacak oyunları, yemekleri, inşaat teknikleri, yol ağları, makineleri, silahları, beslenme şekilleri, giysileri, ilaçları, resim ve müzik zevkleri, ruh halleri, iş koşulları ve boş vakitleri vardı.

Bundan iki bin yıl öncesinin Roma toplumu sağlığına ve temizliğine özen gösterirdi. Politikadan vergilendirmeye kadar her şey tamamıyla yasalara bağlanmıştı ve kontrol altındaydı. Antik mekânların turistik ziyaretlerine, evde çeşitli koleksiyonlara ve gürültülü eğlencelere önem veriyorlardı. Roma'da ve büyük şehirlerde botanik ve hayvanat bahçeleri, resim ve heykel sergileri, şiir, edebiyat, müzik yarışmaları yapılırdı. Üzerine belirli harfler kazınmış bilyeler, tiyatro, *amfiteyatro* ve sirklerin girişlerinde bulunurdu. Kişinin oturacağı bölüme ve yere işaret edenler de vardı. Eşiklerdeki taşlarda bulunan ayak izi şeklindeki oymalar, yürüme yönüne işaret ederdi. Böylece bir kapıdan insanlar, sağ taraftan geçmek suretiyle, aynı anda hem girip hem çıkabiliyorlardı. Yollarda araçların trafiği de genel olarak yine bu yönden akıyordu.¹

Romalıların yaşadığı apartmanlarda, bir numaralı kat ikinci kattı ve yukarı çıkıldıkça katlar ve daireler daha gösterişsiz oluyordu. Hepsinin sokağa bakan pencereleri vardı ve bu daireler sıklıkla ahşaptan bir merdivenle birleştiriliyordu. Roma'da bol olan ve kurşun borular sistemi aracılığıyla her yere ulaştırılan su, çoğu zaman bu binalarda ikinci veya üçüncü kata çıkacak kadar basınçlı olmuyordu. Bu yüzden üsttekiler suyu basit kovalarla ve aynı zamanda yiyecekleri de tepeye ulaştıran yukarı çekmeye yarayan sistemlerle alıyorlardı. Çatı katları ahşaptan olduğundan ve ısıtma sistemleri iyi binalarda olduğu gibi merkezi olmayıp sobalarla yapıldığından ve aydınlatma da güvenli olmayan toprak lambalarla gerçekleştirildiğinden yangınlar bu binalarda kolaylıkla yayılabiliyordu.

¹ Livraga, 2008

Roma'da bol su bulunurdu. Şehrin üstünde yükselen, sifonları ve gerekiyorsa kum ve taşlarla su arıtma tesisleriyle büyük sukemerleri belirli bir noktada birleşiyordu. Roma'ya gelen suyun tamamı içme suyuydu.²

Roma trafiğe kapalı bir şehirdi. Yollar, sadece yayalara ayrılmış durumdaydı ve taşıtlar belirli malların yerine ulaştırılabilmesi için sadece geceleri geçici olarak girebiliyordu. İnsanlar genelde her yere yürüyerek giderdi. Bayramlar, zaferler ve askeri geçitler dışında şehrin içinde çok az at kullanılırdı. Yollar tercihen düzdü ve dağlardan tüneller, vadi ve nehirlerden köprüler aracılığıyla geçilirdi. İmparatorluk zamanında sokaklarda hijyeni korumak için bu konu teşvik edilmişti. Bloklarda biriken çöplerin toplanması hizmeti olmadığından sokaklar her gece yıkanır ve süpürülürdü. Bunun dışında dev kanalizasyonlar olduğundan sel baskınları önlenabiliyordu. Geceleyin şehrin aydınlatılması için, silindir şekilli gövdesi olan bronz sokak lambaları kullanılırdı. Evlerin kapılarında da bu lambalardan veya uzun süre yanan meşaleler vardı. Sokaklar günümüzün polisine benzer bir teşkilat tarafından gözaltında tutulsa da, yoldan geçenleri ardından lamba veya meşaleleriyle hizmetçileri takip ederdi. Tüm şehir mahallelere bölünmüştü. Romalılar tarafından inşa edilmiş şehirler, dikdörtgen şeklindeydi. Bu dörtgen yapı, ulaşımın kolay sağlanması için şehrin içindeki sokaklarda da korunuyordu.³

Roma'da hamamlar, oldukça önemli bir yere sahipti. Roma hamamlarının asıl amaçlarıyla ilgili bölümlerinin dışında, kütüphaneler, resim sergileri ve konser salonları gibi bölümleri de bulunurdu. Bunun yanında birçok Roma evinde banyo ve tuvalet de mevcuttu. Bu imkânlara sahip olmayanlar için de herkese açık tuvaletler vardı. Bu tuvaletlerde akan su bulunurdu. Kişisel hijyen amacıyla, kişiyi utandırmamak için, bir delikten bir sopanın ucuna tutturulmuş su ve şarap sirkesine batırılmış bir doğal sünger uzatılırdı. Bu hizmet sadece erkekler içindi. Hamamlarda ise kadınların ve erkeklerin kullanımı için farklı zaman dilimleri belirlenmişti. Tüm bu hizmetler ücretsiz olup karşılığında sadece bahşiş verilirdi. Sirklere, tiyatrolara ve *amfiteyatros*'lara giriş ise ücretli olup sadece bayramlarda halk ücretsiz bir şekilde girebiliyordu. Romalılar, gladyatör oyunlarına büyük ilgi gösteriyordu. Bu oyunlarda belirli özelliklere sahip erkekler karşılaşıyordu. Bu karşılaşmalarda taraflardan birinin ölmesi, sık rastlanan bir durumdu.⁴

² Livraga, 2008; Aldrete, 2004, s. 78-80; Deighton, 1999, s. 21

³ Livraga, 2008

⁴ Livraga, 2008; Deighton, 1999, s. 39-40

Roma dünyasında yüzlerce tanrı, tanrıça ve farklı inanç bulunuyordu. Ancak resmen tanınan bütün dinlere özgürlük tanınmıştı. Herkes, başkasının dini inancına saygı duyuyordu. Dini inanç, imparatorun kontrolü altındaydı. İmparatorun kendisinin en büyük başrahibi olduğu resmi dinin dışında, Augustus döneminde (M.Ö. 27-M.S. 14) üç yüz adet din bulunuyordu. Roma’da tanrılar, Yunan tanrılarında olduğu gibi, insan formunda tasvir edilmişti. En önemli tanrı, imparatorların koruyucusu da olan “*Jupiter*”di. Çoğu yerel tapınakta ibadetler, öbür dünya için rahatlık ve umut getireceğine inanılan “*Mithras*” ve “*Isis*” adına yapılıyordu. Roma’da hayatın her alanını koruduğuna inanılan tanrılar vardı ve insanlar, tapınaklarda bu tanrılar için kurbanlar sunuyordu.⁵ Tarihi eser niteliği taşıyan bazı kaplar, tanrılara adanan hediyeler ve muskalar gibi din ile bağlantılı çoğu eşya, tapınaklarda yapılan dini törenler esnasında kullanılıyordu.⁶ Bir Roma tapınağı, en basit şekliyle, bir ev olabilirdi (*Aedes*). Roma’da tapınaklar, ibadet merkezi olarak kullanılmıyor, sadece tanrılara adaklar sunulan kutsal yerler olarak kabul ediliyordu.⁷

Müzik ve dans, Roma günlük yaşamında önemli bir yer tutuyordu. Müzik; tiyatrolar, dini törenler, gladyatör oyunları ve akşam yemeklerinde her mekâna uygun olarak mutlaka çalınıyordu. Özellikle dini törenlerde, müziğin uğursuz sesleri yok ettiğine inanılıyordu. Bronz başlıkları olan üfleli çalgılar, kamıştan yapılıyordu. Bunların en önemlisi bir flüt şekli olan “*Tibiae*” idi. Darbukalar ve ziller, ağırlıklı olarak kullanılan diğer müzik aletleriydi. Roma’da kullanılan çoğu müzik aleti, Yunanlılardan alınmıştı.⁸

Romalıların yemekleri çok bol olmazdı. Çok özel durumlarda resmi veya özel saraylarda harika ziyafetler olurdu. Ancak normalde günde üç kere yemek yenirdi ve en çok yemek akşamleyin olurdu. *Pater familias*’a eşlik eden kadın ve çocuklarla geçirilen akşam yemeği sonrası sohbetlerde her türlü konudan konuşulurdu. Akşamdan kalanlarla da sabah kahvaltısı hazırlanırdı. Oldukça geç yenen öğle yemeğinin temel gıdaları meyve, sebze, hafif etler idi. Hindistan’da şeker kamışı çok yetişmesine ve Roma’nın Doğu ile ticari ilişkileri olmasına rağmen şeker kullanılmazdı. Bunun yerine bol miktarda bal tüketilirdi. Ballı su, meyve suları, bal likörü ve bira en fazla tüketilen içeceklerdi. Günümüzdekilere çok benzer kaşık, çatal ve bıçaklar kullanırlardı. Aynı şey tabak ve servis tabakları için de geçerliydi. Yemek için kullanılan divanların her birinde üç kişi

⁵ Strab. XI, 14, 10; Hdt. II, 41, 2; Garnsey – Saller, 1987, s. 163; James, 2008, s. 50

⁶ Adkins – Adkins, 2004, s. 332

⁷ Gell. XII, 10; Beard – North – Price, 2000, s. 78

⁸ James, 2008, s. 48; Adkins – Adkins, 2004, s. 334

dirseklerine dayanarak yan pozisyonda yaslanmış bir şekilde yemek yiyebilirdi. Hizmetkârların geçebilmesi için arada bir boşluk bırakılarak bu kanepelerden üçü bir araya getirilir ve ortaya alçak bir masa yerleştirilirdi.⁹ Daha ziyade varlıklı ailelere özgü olan bu yemek yeme alışkanlığından, Romalıların lüks ve rahat bir yaşama düşkün oldukları sonucu çıkartılabilir.

Roma'da bulunan hiyerarşik düzenin, Roma günlük yaşantısını da fazlasıyla etkilediği unutulmamalıdır. Varlıklı aileler ile köle ailelerin bir gününü aynı şekilde geçirmesi beklenemez. Peki, Roma'da bir aile, günü nasıl geçiriyordu? Günlük yaşam, Roma toplumsal yaşantısını ne ölçüde etkiliyordu? Çalışmanın bu bölümünde Roma ailesinin bir günü, sabah, öğle ve akşam olmak üzere 3 bölümde ele alınacaktır.

1.1. Sabah (Mane)

Romalılar, güne erken başlıyordu. Yataktan çabucak kalkmak ve giyinmek hiç de zor değildi. Çünkü bir erkek veya çocuk, “*Tunik*” ile uyurdu (bkz. Ek 1, Resim 1). Elbise biçiminde, kolları kısa, dize kadar uzanan ve belden bir kemer ile bağlanan *tunik*, sade veya çok süslü olabilir, değişik yünlerden yapılabilirdi. Köleler kısa bir *tunik* giyerlerdi. Ancak ister uzun, ister kısa olsun *tunik*, giyimi kolay ve rahat en temel Roma giysisiydi.¹⁰ *Tunik*, genelde köleler ve çocuklar tarafından giyilmesine rağmen, daha sonra kadın-erkek herkesin evde de giyebildiği bir giysi haline geldi¹¹ *Tunik*'in, Roma vatandaşlarına özgü bir giysi olan “*Toga*” ile karıştırılmaması gerekir (bkz. Ek 2, Resim 2, Fotoğraf 1).¹² *Toga*, Roma'da uygarlık ile eşanlamli sayılır, *toga*'yı giymek için soylu bir kişilik gerekli görülürdü. *Toga* giymek, Roma vatandaşlarını özgür olmayanlardan ayırırdı. *Toga*, yarım daire şeklinde, yünlü dokumadan yapılmış, ağır bir erkek giysisiydi. *Toga* önce sol omuzdan aşağı dökülür, sağ kolun altından dolaşır ve sonra arkadan sol omuzun üstüne çıkardı.¹³ Değişik renkleri olan *toga*'nın, altın yıldızlı olanı ve mor rengi modaydı. Çok kullanışlı olmayan *toga*, bu kıyafeti taşıyan kişinin toplumsal statüsünün bir göstergesiydi.¹⁴ Erkek çocuk, ergenlik çağına gelene kadar “*Toga Praetexta*”, (çocuk

⁹ Deighton, 1999, s. 66-68

¹⁰ Cic. *Cael.* 5, 11

¹¹ Deighton, 1999, s. 5

¹² Heichelheim, 1937, s. 1651; Eichholz, 1970, s. 1080

¹³ Quint. *inst.* XI, 3, 139

¹⁴ Strab. III, 4; Tac. *hist.* II, 20; App. *Pun.* IX, 66

toga'sı) ergenliğe ulaştığında ise “*Toga Virilis*” (yetişkin *toga'sı*) giyerdi.¹⁵ Seneca, ergenlik yaşına gelerek *toga virilis*'ini giyen bir çocuğun içindeki onuru şöyle anlatmıştır: “*Praetexta'yı bir kenara koyup delikanlılık toga'sını giyerek forum'a götürüldüğün gün duyduğun sevinç aklından çıkmamıştır. Çocuksu ruhunu bırakıp felsefenin seni erkekler listesine yazacağı gün daha büyük bir sevinç bekle. O güne kadar çocukluk değil, ondan daha kötü bir şey; çocuksuluk kalmıştır üzerinde...*”¹⁶

Yataktan kalkan çocuk, gece çıkardığı “*Amulet*” (muska) veya “*Bulla*”yı (mühür) yeniden takardı (bkz. Ek 3, Fotoğraf 2-3). Roma'da bu tür koruyucu simgeler taşımak, yaygın bir davranıştı.¹⁷ Bu simgeler, kızlar için 8, erkekler için 9 gün olmak suretiyle doğumlarından sonra bebeklerin boyunlarına takılıyordu. *Amulet* ve *bulla*'nın çocukları, şeytanın kötü güçlerinden koruyacağına inanılıyordu. Çünkü Romalılara göre çocuklar, kötü etkilere karşı büyüklerden daha savunmasızdı.¹⁸

Roma'da üst sınıftan olan zengin aileler villalarda, alt sınıftan olan halk ise “*İnsula*” adı verilen ve boyutları açısından farklılıklar gösteren apartman bloklarında yaşıyordu (bkz. Ek 4, Resim 3). İlk olarak M.Ö. 3. y.y.'ın sonlarında inşa edilen *insula*'ların¹⁹, nüfusun artması sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Yoksul ailelerin yaşadığı *insula*'lar, çökme tehlikesi olan ve kötü inşa edilen yapılar olduğu için, *insula*'ların yüksekliği ile ilgili bazı kısıtlamalar getirilmişti. Buna göre bir *insula*'nın yüksekliğinin en fazla 20-25 metre olması gerekiyordu. *İnsula*'nın en alt katı genelde dükkânlar ve küçük işletmeler için kiraya verilir. Yukarı çıkıldıkça odalar daha gösterişsiz olduğundan, en az istenilen oda, en üst kattaki oda oluyordu.²⁰ Kadın ve erkek, bir *insula*'nın dar ve sıkışık dairelerinde bulunan yatak odalarında bir arada yatmıyorlardı.

¹⁵ ILS, 1125 = CIL, VI, 1504: “*L. Ragonio L. f. Pap. / Urinatio Tuscenio / Quintiano / domino, ob honorem / togae virilis / Ofellius ser. ark.*” (Urinatio Tuscenio isimli köle, efendisinin onuruna ona *toga virilis* giydirdi.); ILS, 1083 = CIL, X, 7346: “... / Titiano c. f. C. Maesi / Titiani et Fonteiae / Frontinae consularium filio, / patricio. ob honorem togae virilis / Clodius Rufus eques Romanus / amico suo incomparabili.” (Konsülde rütbesi olan Gaius Mesius Titianus ve Fonteia Frontina'nın oğulları Patrician Titianus için: En yakın arkadaşı ve Romalı bir şövalye olan Clodius Rufus, ona *toga virilis* giydirdi.); Gardner – Wiedemann, 1991, s. 111; Cic. Arch. 3, 5; Suet. Aug. 38; Plin nat. IX, 39

¹⁶ Sen. epist. I, 4, 2: “*Tenes utique memoria quantum senseris gaudium cum praetexta posita sumpsisti virilem togam et in forum deductus es: maius expecta cum puerilem animum deposueris et te in viros philosophia transcripserit. Adhuc enim non pueritia sed, quod est gravius, puerilitas remanet; et hoc quidem peior est, quod auctoritatem habemus senum, vitia puerorum, nec puerorum tantum sed infantum: illi levia, hi falsa formidant, nos utraque.*”

¹⁷ Plin. nat. XXIX, 19

¹⁸ Amm. XIX, 12, 14; Plut. Rom. 20, 3; Aldrete, 2004, s. 62

¹⁹ Liv. XXI, 62

²⁰ Aldrete, 2004, s. 78-80

Yatak odaları, genelde tek kişilikti ya da nadiren aynı odada iki yatak bulunuyordu. Yataklar divan tipinde ve ahşaptı. Yatak odaları çok büyük olmayıp, misafirlerin kabul edildiği oturma odalarından ziyade, sadece uyku için kullanılan yerlerdi. Yatak odalarında, yatağın yanı sıra bulunan diğer eşyalar arasında, giysiler, değerli eşyaların konulduğu dolaplar, masa ve tabure sayılabilir. Tüm bu eşyalar, olası bir yangında kaybedilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.²¹

Sabah yataktan daha geç kalkan kadın ise, köleler yardımıyla giyinir ve makyajını yapardı. Roma’da kadınların giydiği kıyafete “*Stola*” deniyordu (bkz. Ek 5, Fotoğraf 4). Erkeklerin giydiği *toga*’ya benzeyen *stola*, özgür veya köle, Romalı her kadının giyebildiği bir giysiydi. *Stola* bir *tunik* üzerine giyiliyordu ve şala benzer uzun bir aksesuar olan “*Palla*” ile tamamlanıyordu (bkz. Ek 6, Fotoğraf 5).²² Ovidius, elbise konusunda kadınlara mor rengin yakıştığıyla ilgili öğütler vermiştir.²³ Yine Ovidius, giyim kuşam ve süslenmenin dışında, güzelleşmeyi sağlayacak başka faktörlerin de olduğunu söylemiştir.²⁴ Ovidius’a göre güzelleşmenin amacı aşktır.²⁵ Ovidius, güzelliğin karakterde gizli olduğunu, yüz güzelliğinin geçici olduğunu ve en güzel yüzün bile bir gün kırışıklıklarla dolacağını söylese de²⁶, kadınlar erkekleri etkilemek için sağlıklarını tehlikeye atarak, abartılı makyajlar yapıyorlardı.

Kadınların güzel görünmek için kullandığı beyaz kurşun, en zehirli makyaj malzemelerinden biriydi. Beyaz kurşun ve toz tebeşir pudra; kırmızı aşı boyası allık ve kül göz boyası olarak kullanılıyordu.²⁷ Taraklar, saç kıvırmaya yarayan maşa²⁸, aynalar, parfüm şişeleri, cımbızlar, kadınların kullandığı eşyalar arasındaydı. Kadınların oldukça karışık ve yapımı zor saç stilleri vardı (bkz. Ek 7, Fotoğraf 6, 7, 8). Saç bakımı ya bir bayan kuaförü ya da bir köle tarafından yapılıyordu. En sevilen mücevher inci olmakla

²¹ Deighton, 1999, s. 8-10; Spore, 1962, s. 357

²² Dig. Ulp. XXXIV, 2, 23, 2: “*Vestimenta omnia aut virilia sunt aut puerilia aut muliebria aut communia aut familiarica. virilia sunt, quae ipsius patris familiae causa parata sunt, veluti togae tunicae palliola vestimenta stragula amfitapa et saga reliquaque similia. puerilia sunt, quae ad nullum alium usum pertinent nisi puerilem, veluti togae praetextae aliculae chlamydes pallia quae filii nostris comparamus. muliebria sunt, quae matris familiae causa sunt comparata, quibus vir non facile uti potest sine vituperatione, veluti stolae pallia tunicae capitia zonae mitrae, quae magis capitis tegendi quam ornandi causa sunt comparata, plagulae penulae.*”; Plin. nat. XXXIII, 12; Plaut. Men. 1, 2; Harries, 2003, s. 423

²³ Ov. ars. III, 170: “*Nec te, quae Tyrio murice, lana, rubes.*”

²⁴ Ov. medic. 43-44

²⁵ Ov. medic. 50: “*Perque suos annos hinc bene pendet amor.*”

²⁶ Ov. medic. 45-50

²⁷ Ov. ars. III, 199-200; III, 203

²⁸ Ov. am. I, 14, 23-30

birlikte, safir, zümrüt, kuvars, pırlanta ve elmas, kadınların mücevher seçiminde kullandığı diğer önemli taşlardı.²⁹ Roma’da çoğu kadının kulakları delikti ve küpe, bilezik, yüzük ve kolye, en çok takılan takılardı. Sözü edilen bu kadınlar, hiç şüphesiz varlıklı kadınlardı. Plinius, bir nişan partisinde imparator Caligula’nın üçüncü karısı olan Lollia Paulina’yı saçına, kulaklarına, parmaklarına ve boynuna taktığı 40 milyon *sesters* tutarındaki mücevherle gördüğünü söylemiştir. Plinius’a göre Caligula, karısının bu kadar çok mücevheri olmasını nasıl karşıladığı sorusuna: “*Bu israfi önlemek için, kızım olursa kulaklarını keseceğim*” cevabını vermiştir.³⁰ Köleler ya da maddi durumu daha düşük seviyede olan kadınlar ise güne kısa bir duş ile başlar, saçlarını toplar, basitçe giyindikten sonra hemen evin işlerini yapmaya koyulurlardı.³¹

Çocuklar, sabahın erken saatlerinde “*Paidogogus*” eşliğinde okullarına giderlerdi. Özel öğretmen olan *paidogogus*, güvenilir bir köle yada azat edilmiş bir köle olabilirdi.³² Bu kişinin görevi, çocuğu okula götürmek, onunla okulda kalmak ve onu tekrar eve getirmektir. Quintilianus’a göre başta baba olmak üzere, çocuğun eğitimiyle ilgilenecek olan herkesin özellikle ahlaki açıdan olumlu niteliklere sahip olması gerekiyordu.³³ Roma’da kız çocukları da eğitilirdi. Ancak kız çocuklarının eğitimi, erkek çocuklarınkine kadar yaygın değildi. Özellikle yoksul ailelerin kız çocukları daha ziyade, ev işlerini öğrenmeleri için evde yetiştirilirdi ve erkek gibi çalışmak zorunda bırakılırlardı.³⁴

Okula giden çocuk, yazı yazmak için, taşınabilir ve içi mumla kaplı ahşap bir tabla kullanırdı. Harfler, ucu sivri bir aletle mumun üzerine kazınırdı. Kitaplar, papirüsten yapılmış rulo şeklindeydi. Çocuğu disipline etmek için dayak atılması, sık rastlanan bir durumdu. Eğitimin önemli bir bölümünü ezber oluşturuyordu. Roma’da bir çocuğun, dinleyicileri etkileyip ikna edebilecek kadar iyi konuşması onun iyi bir “Romalı” olduğu anlamına geliyordu. Bu nedenle çocuğun eğitiminde hitabet sanatı (retorik) önemli bir yer tutuyordu. Soylu ailelerin çocukları, okula devlet işlerinde önemli bir kariyer yapmak için gidiyordu. Okuma yazmayı bile öğrenemeyen daha alt sınıftan olan pek çok Romalı çocuk

²⁹ Plin. nat. XXXVII, 55-58

³⁰ Plin. nat. IX, 117

³¹ Deighton, 1999, s. 10-12, 30; James, 2008, s. 18-19

³² ILS, 199 = CIL, X, 6561: “*Medullinae Camilli f. / Ti. Claudii Neronis / Germanici sponsae, / Acratus l. paedagogus.*” (Tiberius Claudius Nero Germanicus ile nişanlı olan Camillus’un kızı Medullina için: Azat edilmiş köle olan Acratus, onun pedagoğuydu.); Gardner – Wiedemann, 1991, s. 105

³³ Quint. inst. I, 4

³⁴ Aldrete, 2004, s. 56

için ise eğitim, ticaret, zanaat ya da ev işlerini öğrenmekten ibaretti. Bu çocuklar, sabah saatlerini çiftlikte, mutfakta ya da evcil hayvanların yanında geçiriyordu.³⁵

Roma evleri içe dönük yapıdaydı ve çok geniş değildi. Evler bir ailenin ve bazen de kölelerin yaşayabileceği büyüklükteydi. Sade görünümlü olan dış kapılar ya uzun koridora ya da direk evin en büyük salonu olan “*Atrium*”a açılırdı (bkz. Ek 8, Fotoğraf 9).³⁶ *Atrium*, evin en önemli ve merkezi bölümüydü. *Atrium*’un tavanında “*Compluvium*” adı verilen ve gökyüzüne bakan bir açıklık bulunurdu.³⁷ Yağmur suları, bu açıklık yardımıyla, *atrium*’un zemininde ve *compluvium*’un altında bulunan havuzu doldururdu. Bu havuza da “*Impluvium*” adı verilirdi.³⁸ *Atrium*’da yer alan mobilya ve eşyaların kalitesi, ev sahibinin statusüne ve maddi durumuna göre değişiklik gösterirdi. *Atrium*’dan, hem *atrium*’a hem de evin arka bahçesine açılan ve *pater familias*’ın çalışma odası olan “*Tablinum*”a geçilirdi. *Tablinum* başlarda *pater familias*’ın eşi ile birlikte kullandığı yatak odasıydı. Ancak daha sonra ev sahibinin konuklarını da ağırladığı bir yer haline gelmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere evde yaşayan herkes, *pater familias*’ın hâkimiyeti altında olduğundan, *tablinum*, sanki bu hâkimiyetin merkezi gibiydi. *Tablinum*’un her iki tarafında ise bahçeye açılan bir geçit bulunuyordu. Buradan yatak odalarına, yemek salonlarına ve bahçeye geçilirdi.³⁹

Atrium’un zemini, geometrik desenlerle süslüydü. Mermer, Roma evlerinde kullanılan en önemli dekorasyon malzemesiydi. Duvarlar, merdivenler ve zeminler mermerden yapılmıştı. *Atrium*, evin merkezindeki tören alanı olmasına rağmen, evin diğer bölümlerinde de bazı kutsal mekânlar oluşturulmuştu. Bu kutsal mekânlardan en önemlisi “*Lares*”⁴⁰ ve “*Penates*”⁴¹ için hazırlanmış ve minyatür bir tapınak şeklinde olan “*Lararium*”du. *Lares* ve *Penates*, ev halkını koruduğuna inanılan ev tanrılarıydı. Koruyucu anlamına gelen “*Lar*” kelimesinden türetilen *Lares*, hem kamusal alan için, hem de kişiler için olabilirdi. *Penates*’in ise daha çok evin erzak ve kilerini koruduğuna inanılırdı. Ev halkı, bu iki tanrı için de her sabah *lararium*’da kurbanlar sunardı. *Lararium*’da aynı

³⁵ Deighton, 1999, s. 13-24, 25; James, 2008, s. 20

³⁶ Verg. *Aen.* I, 726: “*Atria; dependent lychni laquearibus aureis.*”

³⁷ Suet. *Aug.* 92

³⁸ Vitr. VI, 3, 1; Quint, *inst.* XI, 6, 20

³⁹ Deighton, 1999, s. 15

⁴⁰ Cic. *rep.* V, 7

⁴¹ Verg. *Aen.* I, 68: “*Ilium in Italiam portans victosque Penates*”

zamanda bebeklere isim verme, ergenliğe girme ve evlilik törenleri gibi törenler de yapılıyordu.⁴²

Romalılar, zamanı güneş saatine göre belirliyorlardı. Bir dikilitaşın gölgesinden yararlanmak, bunun en belirgin örneğidir. Bunun yanında ölçekli bir kap içindeki su seviyeleri yardımıyla zamanı ölçen su saatleri de kullanılıyordu. Roma’da gündüz ve gece 12 saat olarak bölünmüştü ve gün ortası, altıncı saat olarak kabul ediliyordu.⁴³

Romalılar, evlerindeki banyoyu lüks için değil, sadece sağlık ve temizlik için kullanıyorlardı. Burada günlük olarak bacaklarını ve kollarını yıkıyorlar, haftada bir kere de tüm vücutlarını yıkıyorlardı. Bu amaç için ayrılmış odaya “*Latrina*” deniyordu. *Latrina*, bir Roma evinde, sıcak suyun kolayca temin edilebilmesi için mutfağa en yakın yere yapılıyordu.⁴⁴ *Latrina*, aynı zamanda Roma’da tuvaletler için de kullanılan bir terimdi (bkz. Ek 9, Fotoğraf 10). Ancak her evin böyle bir konforla inşa edilmediği unutulmamalıdır. Evlerinde *latrina* bulunmayanlar için, sokaklarda çok sayıda halk tuvaleti bulunuyordu.⁴⁵ Hem ev hem de halk tuvaletlerinde kişi, alt kısmından kanalizasyona doğru sürekli su akan bir deliğin üzerine otururdu. Evde bulunan *latrina*’larda oturma yerleri, odanın kenarları boyunca sıralanırdı. Halk tuvaletlerinde ise kadın ve erkek ayrımı yapılmıyordu. Bu durum, Romalıların giyim tarzıyla açıklanabilir. Nitekim böyle yerlerde örtünmek için *tunik*, pantolondan daha kullanışlıdır.⁴⁶

Roma’da su, bol miktarda bulunurdu. Yaşam için gerekli olan en temel ihtiyaçlardan biri olan suyun kaynağının bulunması, evlere, sokaklara ve hamamlara ulaştırılarak insanların kullanımına sunulması gerekiyordu. Romalılar, suyun yerleşim yerlerine ulaşabilmesi için çok gelişmiş bir su kemeri ve kanalizasyon tekniği kullanmışlardır. Su kemerleri, kurşun borular yardımıyla suyun taşınmasını sağlıyordu. Boru yapımında kullanılan kurşun zehirli ancak ucuz bir metaldir. Romalıların inşa ettiği su kemerleri, suyun tüm şehre ulaşmasını sağlarken, kirli ve atık içeren sular, kanalizasyonlar yardımıyla Tiber Nehri’ne dökülüyordu. Şehrin en önemli kanalizasyonu günümüze kadar kalabilmiş olan “*Cloaca Maxima*”ydı.⁴⁷

⁴² Plaut. *Trin.* 1, 2; Plaut. *Cist.* 2, 1; Deighton, 1999, s. 18

⁴³ Deighton, 1999, s. 19-20

⁴⁴ Peck, 1898

⁴⁵ Suet. *Tib.* 58

⁴⁶ Deighton, 1999, s. 20

⁴⁷ Liv. I, 56; Deighton, 1999, s. 21; James, 2008, s. 27

Roma’da tam anlamıyla bir üretim mekanizması oluşturulmuş değildi. Üretim, köle gücüne dayanıyordu. İnekler, et ve sütlerinden çok, derileri için önemliydi. Peynirler, keçi ya da koyun sütünden yapılıyordu. Ekmek, odun kömürü ile ısıtılan fırınlarda yapılıyordu. Romalı tüccarlar ve zanaatkârlar, sokaklarda mallarının türlerine göre sıralanmıştı. Bir sokak peynirciler için ayrılmışken, başka bir sokak dericiler için ayrılmıştı. Deri, tekstil, ahşap, çanak-çömlek, metal ve cam işçiliği, gözde mesleklerdi. El sanatlarıyla uğraşan işçiler, kendi dükkanlarında çalışıyordu. Hazır yemek dükkânları ve küçük işletmeler, Roma sokaklarında sık rastlanan mekânlardı. Tavernalar, şarap dükkânları ve “*Thermopolium*” bunlardan bazılarıydı. *Thermopolium*, sıcak içki ve yemek satan lokantaydı (bkz. Ek 10, Fotoğraf 11). Yemek pişirmenin tehlikeli olduğu ve yangın çıkma ihtimalinin olduğu ahşap evlerde oturan aileler, taze ve sıcak yemek için *thermopolium*’dan alış veriş yapıyor olmalıydılar.⁴⁸

1.2. Öğleden Sonra (Meridianus)

Romalı aileler, sabah koşuşturmasının ardından, zamanlarının bir bölümünü evlerinin bahçelerinde geçiriyorlardı. Bu bahçe, varlıklı aileler için bir villa bahçesi, daha alt sınıftan olan aileler için bir *insula*’nın avlusu olabilirdi. Villa bahçesi, villada yaşayan ailenin kendisine aitken, *Insula* avlusu, bir *insula*’da yaşayan herkesin kullanması içindi. Bununla birlikte, yoksul Romalıların gidebilmesi ve bahçe keyfini yaşayabilmesi için, şehir merkezinde halka açık bahçeler de bulunuyordu.⁴⁹ Küçük suyolları, çeşmeler, çitler, tablolar, yemek için kullanılan kanepeler, havuzlar, heykeller, değişik ağaçlar ve bitkilerle süslenen bahçeler, adeta Roma sanatının bir minyatürü gibiydi. Bu bahçelerde, gül, menekşe, sümbül gibi süs bitkilerinin yanında, nar, ayva, rezene, maydanoz gibi tüketim amacıyla üretilen bitkiler de bulunuyordu. Bahçeler, bahçıvanların gözetimi altındaydı. Roma evlerinin bahçelerinde bir de kutsal bir alan ayrılmıştı. Burada bahçe ve bereket tanrısı olan “*Priapus*”un heykeli bulunuyordu.⁵⁰ Villalarda oturan varlıklı aileler için, bahçede yemek, günün en keyifli faaliyetlerinden biriydi. Bu iş için, bazı evlerin bahçelerine bir tentenin altında ve havuzun yanında bulunan özel yemek odaları kurulmuştu. Bu alan, Plinius’un Toscana’daki villasının bahçesinde de yer aldığı gibi,

⁴⁸ Plaut. *Trin.* 4, 3; Deighton, 1999, s. 22-26; James, 2008, s. 42

⁴⁹ Aldrete, 2004, s. 108

⁵⁰ Catull. 18

ortasında küçük bir havuzun bulunduğu beyaz mermer bir alandı. Bazı yiyecekler, soğuması için bu havuzun içinde yüzdürülürdü. *Insula*'da oturan ailelerinse dışarıda yemek yeme keyfini yaşaması söz konusu değildi.⁵¹

Öğleden sonra güzel vakit geçirmenin en iyi yollarından biri, hiç şüphesiz oyunlardı. “*Aşık*”, en sevilen oyunlardan biri olup, oyun tahtası üzerinde zarla oynanan bir oyundu. Bir diğer oyun çeşidi, bir tahmin oyunu olan “*Morra*” idi. Bu oyunda oyunculardan biri, parmaklarını, belli sayıları işaret edecek şekilde havaya kaldırıyor, diğer oyuncular da doğru sayıyı tahmin ediyordu. *Morra*'yı karanlıkta oynamak ve doğru sayıyı bilmek, mucize olarak görülüyordu.⁵² Bir başka tahmin oyunu ise oyuncuların avuçlarına gizledikleri çakıl taşı sayısını tahmin etmek üzerine kurulu olan “*Par İmpar*”dı.⁵³ Bir tabla üzerinde piyonlarla oynanan ve amacı, karşıdaki oyuncunun tüm piyonlarını almak olan “*Duodecim Scripta*”⁵⁴, altı harfli sözcükler kullanarak anlamlı cümleler oluşturma üzerine kurulu olan “*Tabula*” ve piyonların damalı bir oyun tahtası üzerine dizilerek satrançtaki gibi değişik yönlere hareket ettirilmesiyle oynanan “*Ludus Latruncularum*” sevilen diğer oyunlardı.⁵⁵

Bu oyunlarla oynamak istemeyenler, evcil hayvanlarla da oynayabilirdi. Köpekler kadar kuşlar da, Roma'da en sevilen evcil hayvanlardı. Lesbia'nın serçesi, bunların içinde en ünlüsüdür.⁵⁶ Vaşak, maymun, yılan ve baykuş gibi hayvanlar da evcilleştirilmiş diğer hayvanlardı. Romalıların hayvanlara duyduğu bu sevginin yanında, avlanmaya da büyük ilgi gösterdikleri unutulmamalıdır. Bazı vahşi hayvanlar, arenalarda avlanıyor veya insanlar tarafından katlediliyorlardı. Hatta sırf bu hayvanların katlini izleme zevki için, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki aslan, kaplan, su aygırı ve fil nüfusu ortadan kaldırılmıştı.⁵⁷

⁵¹ Plin. *epist.* V, 6, 1; Deighton, 1999, s. 33-35; Adkins – Adkins, 2004, s. 162

⁵² Petron. *sat.* 44

⁵³ Deighton, 1999, s. 36

⁵⁴ Plaut. *Poen.* 4, 2; Deighton, 1999, s. 51

⁵⁵ Deighton, 1999, s. 52

⁵⁶ Catull. 2; Merrill, 1893: Asıl adı Clodia olan Lesbia, Romalı ünlü şair Catullus'un âşık olduğu kadındır. Lesbia, evli olmasına rağmen, başka erkeklerle de birlikte olan bir hayat kadınıydı. Onun şehvete düşkün bu yapısı, Catullus'a yaşamı boyunca büyük acılar çektirmiş ve Lesbia, Catullus'un yazdığı 116 şiirin 25'ine konu olmuştur.

⁵⁷ Deighton, 1999, s. 36-37

Romalıların “*Balneae*” veya “*Thermae*”⁵⁸ adını verdikleri hamamlar, varlıklı veya yoksul herkesin, öğleden sonra en uzun zaman geçirdiği tek yerdirdi.⁵⁹ Çünkü Roma’da hamamlar, sadece temizlik amacıyla gidilen mekânlar değil, içinde spor salonları, konferans salonları, kütüphaneler ve gezinti yerleri de bulunan sosyal buluşma yerleriydi. Hamama gitmek, Romalıların yaşam biçimi haline gelmişti. Hamamda iyi vakit geçirmek, sadece belli bir azınlığa özgü değildi. Nitekim Roma’da hamamlar, küçük bir ücret karşılığında herkese açıktı⁶⁰ ve çocuklar hamamlara ücretsiz girebiliyordu. Varlıklı ailelerin bazılarının evinde özel hamamlar bulunuyordu. Ancak bu ev hamamları, halk hamamları kadar sık kullanılmıyor, misafirler için hazırlanıyordu. Zenginler de halk hamamlarını tercih ediyordu. Dolayısıyla hamamlar, sınıf farkının az olduğu veya hiç olmadığı yerlerdi. Gündoğumundan günbatımına kadar hizmet veren hamamlar, hem kadınlara hem de erkeklere açıktı. Ancak kadınlar ve erkekler, hamama ayrı ayrı gidiyorlardı. Geçerli olan bu uygulama, hamama farklı saatlerde gitmeye dayanıyordu.⁶¹ Hamamı önce kadınlar, daha sonra da erkekler kullanabiliyordu.⁶² Quintilianus, evli olmayan kadın ve erkeklerin hamamı aynı anda kullanmasının zina göstergesi olduğunu söyleyerek, bu uygulamanın önemini vurgulamıştır.⁶³

Hamama gidenler, arkadaşlarıyla sohbet ederken, bir yandan da görevlilerin ikram ettiği yiyecek ve içecekler eşliğinde⁶⁴ masaj yaptırabiliyorlardı. Büyük hamam tesislerinin önemli bir bölümünü “*Palaestra*” adı verilen spor salonları oluşturuyordu (bkz. Ek 11, Fotoğraf 12).⁶⁵ Burada hem kadınlar hem erkekler değişik oyunlar oynayabiliyor, güreş, yüzme, koşu, atlama gibi egzersizler yapabiliyordu. Banyo yapmak, *palaestra*’da yapılan egzersizlerden sonraki adımdı. Nitekim egzersizden önce banyo yapmanın pek bir anlamı yoktu.⁶⁶

⁵⁸ Peck, 1898: Başlarda *balneae* terimi banyo, *thermae* terimi kaplıca için kullanıldıysa da, sonraları iki terim de hamam anlamında kullanılmıştır. *Balneae* ve *thermae* arasındaki farklar, anlamdan ziyade, mülkiyet durumları ve boyutlarıyla ilgilidir. Küçük yapıda olan *balneae*, özel mülkiyet mahiyetinde, daha büyük yapıda olan *thermae*, devletin mülkiyetindeydi.

⁵⁹ Plin. *epist.* II, 8, 2; Plaut. *Trin.* 2, 4, 5; Plaut. *Most.* 3, 2, 68: “*Et balineas et ambulacrum et porticum.*”

⁶⁰ Peck, 1898 “*Balneas Senias*” (Halk Hamamı)

⁶¹ Peck, 1898; Deighton, 1999, s. 39-41

⁶² *CIL*, II, 5181: “*Omnibus diebus calefacere et praestare debeto a prima luce in horam septimam diei mulieribus et ab hora octava in horum secundum noctis viris.*”

⁶³ Quint. *inst.* V, 9, 14; Ward, 1992, s. 135

⁶⁴ Suet. *Nero.* 27

⁶⁵ Verg. *Aen.* VI, 642: “*Pars in gramineis exercent membra palaestris.*”

⁶⁶ Cic. *off.* I, 130; Liv. XXIX, 19, 11; Catull. 63; Deighton, 1999, s. 42

Hamama girildiğinde ilk karşılaşılan yer, “*Apodyterium*”du. *Apodyterium*, hamama girmeden önce giysilerin çıkarılarak bir rafa konduğu soyunma odasıydı (bkz. Ek 12, Fotoğraf 13).⁶⁷ Hamamda yıkanacak olan kişi, daha sonra ısıtma ve soğutma işlemlerinden kademeli olarak geçiyordu. Roma hamamlarında tek bir sıcak oda yerine, farklı derecelerde ısıtılmış birkaç oda bulunuyordu. Bunlardan “*Tepidarium*”, (ılık oda) hamamın orta derecede ısıtılmış bölümüydü (bkz. Ek 13, Fotoğraf 14).⁶⁸ Burada kusursuz bir temizlik için, Türk hamamlarında yapılan keseye benzer bir şekilde vücuda sürülen zeytinyağı, biraz bekletildikten sonra “*Strigilis*” adı verilen kazıcı bir aletle deriden kazınırdı (bkz. Ek 14, Fotoğraf 15).⁶⁹ “*Caldarium*”, (sıcak oda) hamamın sıcak sularının ve sıcak su havuzlarının bulunduğu en sıcak bölümüydü (bkz. Ek 15, Fotoğraf 16).⁷⁰ “*Sudatorium*”, (terleme odası) buhar banyosu yapılan bölümdü.⁷¹ Son olarak girilen “*Frigidarium*” (soğuk oda) ise hamamın ısıtılmayan ve soğuk su havuzlarının bulunduğu bölümüydü (bkz. Ek 16, Fotoğraf 17). Banyo, *frigidarium*’da bulunan soğuk su havuzlarına atlanarak tamamlanıyordu. Sıcaktan bunalanlar, *frigidarium*’da serinleyip rahatlayabiliyorlardı.⁷²

Hamamdan çıktıktan sonra *apodyterium*’a bırakılan giysiler giyildiğinde, hamamın kalabalığı içinde kaybolan sınıf farklılıkları, tekrar belirgin hale gelmiş oluyordu. Ama hangi sınıftan olursa olsun hamamdan çıkan herkes, eve gitmeden önce biraz daha eğlenceli vakit geçirmek isteyebilirdi. Hamamların içinde bulunan kütüphaneler, oturma ve gezinti yerleri, konferans salonları ve heykel galerileri, Romalıların bu isteğini karşılamak için inşa edilmiş olmalıydı. Hamamların bu özelliğinin alt sınıftan olan yoksul ailelerin de eğlence ihtiyacını gidermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Hamam dışında Romalıların eğlenmek ve dinlenmek için gittiği diğer yerler, gladyatör oyunları ve tiyatrolardı. Gladyatör oyunları, birbirleriyle veya vahşi hayvanlarla dövüşmek zorunda bırakılan insanların yarıştırdığı oyunlardı (bkz. Ek 17, Resim 4). Gladyatör oyunları, Romalı erkekler kadar, kadınların da ilgisini çeken bir organizasyondur. Hatta oyunların daha ilgi çekici hale getirilmesi amacıyla bazı kadın, çocuk ve engelli

⁶⁷ Rich, 1859, s. 189

⁶⁸ Cels. I, 4; Deighton, 1999, s. 42

⁶⁹ Deighton, 1999, s. 46

⁷⁰ Cels. I, 4

⁷¹ Plaut. *Stich.* 1, 3

⁷² Peck, 1898; Deighton, 1999, s. 47

kişiler bile, arenada dövüştürülebiliyordu.⁷³ Çok sık rastlanmasa da, kadınların gladyatör oyunlarında dövüşçü olarak yer alması, kadının toplum içindeki konumunu açıklayan bir durumdur. Gladyatör oyunları, pek çok kadın için, seksüel açıdan da cezp edici oluyordu.⁷⁴ Üst sınıftan olan çoğu kadın, gladyatörlerle aşk ilişkisi içine girebiliyordu.⁷⁵

Seyircilerin atlar için bahse girdikleri ve tezahüratlarıyla sürücülerini destekledikleri atlı araba yarışları, vahşi hayvanları avlama gibi birçok heyecan verici oyun da gladyatör oyunları içinde yer alabiliyordu. Son derece vahşi olan ve devlet için önemli bir kazanç sağlayan bu oyunlar, Roma'daki “*Amfityatro*”, “*Circus Maximus*”, “*Collesium*” ve “*Forum*”da halka açık bir şekilde yapılıyordu.⁷⁶ Gladyatör oyunları dışında Romalıların ilgi gösterdikleri bir başka aktivite ise, yine *amfityatro*'da sahnelenen trajedi ve komedi türündeki tiyatrolardı. Yunanlılardan alınan trajedi ve komedinin yanında, en sevilen tiyatro türü, Romalıların bulduğu ve aktörün öyküyü mimikleriyle anlatması üzerine kurulu olan “*Mim*”di.⁷⁷

Hangi sosyal sınıftan olursa olsun, sabah yorgunluğunun ardından, öğleden sonrayı dinlenerek geçiren Roma ailesi, artık, belki de günün en önemli olayı olan akşam yemeğini yemek üzere eve gitmek için hazırды.

1.3. Akşam (Vesper)

Akşam saatleri, Romalı bir aile için genelde, akşam yemeğinin (*Cena*) koşturmasıyla geçiyordu. Akşam yemeği, Romalı aileler için, kahvaltı (*Ientaculum*) ve öğle yemeğinden (*Prandium*) çok daha önemli bir öğündü.⁷⁸ Çünkü Roma ailesi, bütün aile üyelerinin bir arada yaşadığı, kalabalık bir aile olduğundan, akşam yemeği, aile üyelerinin hep birlikte sohbet etmelerine, eğlenmelerine, birlikte vakit geçirmelerine, dolayısıyla da birbirleri ile olan ilişkilerinin pekişmesine olanak sağlıyordu.

⁷³ *CIL*, 92237; Uzunaslın, 2005, s. 40

⁷⁴ Petron, *sat.* 126

⁷⁵ Uzunaslın, 2005, s. 41

⁷⁶ Paus. V, 12, 6; Uzunaslın, 2005, s. 19; Kabağaç – Alova, 1995, s. 31, 89, 248: Roma'da bulunan *Amfityatro*, *Circus Maximus* ve *Collesium*, seyircilere oturmaları için yerler ayrılmış olan; gladyatör oyunları, atlı araba yarışları ve tiyatroların sahnelendiği dairesel yapılarıdır. Yine bu tür gösterilerin sahnelendiği *Forum* ise, daha geniş bir anlam taşıyarak, Roma'da çevresi dükkânlarla, pazar yerleriyle ve mahkemelerle çevrili olan, her türlü devlet ve kamu işinin görüşüldüğü ticari ve sosyal bir merkez olarak kullanılmıştır.

⁷⁷ James, 2008, s. 36

⁷⁸ Matz, 2002, s. 23

Roma'da akşam yemeği, yemek odası olan “*Triclinium*”da, müzik eşliğinde yeniyordu.⁷⁹ Akşam yemeği, *insula*'da yaşayan yoksul aileler için basit bir yemek olurken, villada yaşayan varlıklı aileler için bir ziyafete dönüşebiliyordu. Akşam yemeğine öylesine önem veriliyordu ki, özellikle üst sınıftan olan Romalılar, daha fazla yemek yiyebilmek için yemek yedikten sonra kusarak midelerinde yer açmayı, alışkanlık haline getirmişlerdi.⁸⁰ Akşam yemeği, genelde evde yenirdi. Bazı durumlarda aile dışından misafir alınabilir ya da başka bir eve misafir olarak gidilebilirdi. Aile dışından misafir geldiğinde kadınlar ve çocuklar da sofrada ailenin erkek üyeleri yanında yer alabiliyordu. *Toga*, resmi bir kıyafet olduğu için, akşam yemeği sırasında giyilmiyordu. Onun yerine daha rahat ve sade bir giysi olan “*Synthesis*” tercih ediliyordu. Yemeğe gelen misafirler bu giysiyi yanlarında getirmek zorundaydı. Yemek ya kapalı sandaletler yerine açık bir ayakkabıyla ya da çıplak ayakla yeniyordu.⁸¹

Roma yemekleri, süslü ve zengin olsa da, pişirildikleri mutfak çok basit bir yapıdaydı. Mutfakta tuğladan yapılmış ocak içinde odun kömürü veya odun yakılıyor, pişirme işi bu fırının içinde yapılıyordu. Kubbeli dairesel formda olan bu fırından çıkan dumanın dışarıya atılması için, duvara bir delik açılarak baca yapılmıştı. *Insula*'da oturan apartman sakinleri, muhtemelen böyle bir fırına sahip değildi. Zaten *insula*'lar yemek pişirmeye elverişli olmayan ve bu nedenle de yangın çıkma ihtimali olan evlerdi. Horatius, bu tip evlerde çok sık yangın çıktığını söylemiştir.⁸² Bu nedenle yoksul ailelerin yemek pişirebilmesi için halka açık fırınlar bulunuyordu. Gıdaların bozulmadan muhafaza edilmesi oldukça zor bir işlemdi. Yiyecekler, kiler veya depo olarak kullanılan odalarda tutuluyordu. Balık ve kabuklu deniz ürünleri varillerde saklanıyordu. Yemekleri tuzlu suda bekleterek yapılan salamura ve yemekleri kurutarak saklama da, gıdaların bozulmasını önleyen diğer işlemlerdi.⁸³ Kırılmasına rağmen pişmiş toprak çömlekler, ucuz olması sebebiyle en yaygın mutfak kaplarıydı. Metal mutfak kaplarının yapımında en sık kullanılan malzeme ise bronzdu. Roma mutfağı basit yapıdaydı ancak iyi bir akşam yemeği için gerekli olan çoğu araç gerece sahipti.⁸⁴ Bu araç gereçlerden belki de en ilginç

⁷⁹ Plin. *nat.* XII, 5

⁸⁰ Matz, 2002, s. 23

⁸¹ Deighton, 1999, s. 57

⁸² Hor. *sat.* I, 5, 73-74: “*Nam vaga per veterem dilapso flamma culinam, volcano summum properabat lambere tectum.*”

⁸³ Adkins – Adkins, 2004, s. 381

⁸⁴ Deighton, 1999, s. 57-59

“*Thermospodium*”du (bkz. Ek 18, Resim 5). Ateş üzerinde tutulan ve ön tarafında bir musluk yer alan bu büyük kap, sıvıları, özellikle de şarabı ısıtmak için kullanılıyordu.⁸⁵

Romalılar, yemek yapımında fasulye ve nohut gibi baklagiller ile buğday ve arpa gibi tahılları kullanıyorlardı. Yemekleri yaparken yemeğin içine sıvı olarak şarap katıyorlardı. Sofra şarabının yanı sıra yemeklere katmak için özel şarapları bulunuyordu. Bunlar; kuru üzüm şarabı olan “*Passum*”, bal ve şarap karışımı olan “*Mulsum*” ve tatlı bir şarap olan “*Hydromel*”di. Tüm bu şaraplar hem ekşi hem de tatlı yemeklerin yapımında kullanılabilirdi.⁸⁶ Balık sosu olan “*Garum*” ve balıkların bağırsaklarından elde edilen bir sos olan “*Liquamen*” gibi soslar, Romalıların yemeklerine kattığı ve her Roma mutfağında bulunan soslardı. Bunların yanı sıra yemekleri zenginleştirmek için baharatlara da çok sık başvurulurdu.⁸⁷

Ziyafet olarak nitelendirilen akşam yemeğinin menüsünde yumurta, kıvrıcık salata, kuşkonmaz ve soğandan oluşan aperatifler, havuç, pancar, lahana, fasulye, bal, tavuk, balık ve ekmekten oluşan ana yemek bulunurdu. Ana yemekten sonra ise tatlı olarak, üzüm, armut, elma ve kestane yenirdi.⁸⁸ Romalılar aynı zamanda, bugün bize tiksindirici gelebilecek çoğu yemeği sofralarında bulunduruyorlardı. Geyik, tavşan, sülün eti, flamingo dili ve tavus kuşu beyni bunlardan bazılarıydı. Lucania sosisi en sevilen sosis türüydü. Salyangozlar olduğu gibi yeniyordu. Roma’da salyangoz üretimine o kadar çok önem veriliyordu ki, kabukları 10 litre sıvı alacak büyüklükte salyangoz üretilmiştir.⁸⁹

Elbette ki durum, yoksul aileler için biraz daha farklıydı. Sofralarında daha basit yemekler bulunan yoksul aileler, genelde kendi ürettikleri sebze ve meyveleri yiyordu. Lahana, turp, zeytin, yumurta, elma, üzüm, Ovidius’un “*Philemon et Baucis*” masalında anlattığı gibi yoksul bir ailenin sofrasında bulunan yiyeceklerdi.⁹⁰

Yemekler pişirildikten sonra, *triclinium* artık akşam yemeği için hazırды. Büyük evlerde birden fazla bulunan *triclinium*, zevkle dekore edilmiş ve duvarlarında süslemeler bulunan önemli bir sosyal mekândı (bkz. Ek 19, Fotoğraf 18). Yine büyük evlerde bahçede yer alan bir yaz *triclinium*’u da bulunabiliyordu. *Triclinium*, pişmiş topraktan yapılmış

⁸⁵ Lewis – Short, 1879, s. 1867; Deighton, 1999, s. 59

⁸⁶ Polyb. IV, 6, 2; Hor. *sat.* II, 2; Plin. *nat.* XX, 5; Deighton, 1999, s. 59-60

⁸⁷ Plin. *nat.* IX, 24; Deighton, 1999, s. 60

⁸⁸ Spore, 1962, s. 357

⁸⁹ Plin. *nat.* IX, 82; Deighton, 1999, s. 61-62

⁹⁰ Ov. *met.* VIII, 612

kandillerle aydınlatılıyordu. Aydınlatılan bu mekânda akşam yemeği yemek, belli bir düzene göre oluyordu. Bu düzene göre, masaya yakın kısmı, ayak ucuna göre daha yüksekte olan üç tane divan, kare bir masanın etrafını çevreleyecek şekilde yerleştiriliyordu ve dördüncü kenar, kölelerin kolayca servis yapabilmeleri için açık bırakılıyordu. Bu divanlar, daha rahat oturmak açısından yastıklarla dolu olup, her biri, üç kişinin rahatça uzanabileceği büyüklükteydi. Dokuz kişinin yemek yemesi için hazırlanan *triclinium*'da, yemek uzanarak yeniyordu ve yemeği uzanarak yemek, Romalıların akşam yemeği geleneklerinden belki de en ilginç olanıydı (bkz. Ek 20, Resim 6). Çocuklar yemeği divanda değil, divanın yanındaki taburelerde oturarak yiyordu. Bir erkek çocuk, *toga praetexta*'yı çıkarıp, *toga virilis*'i giyene kadar uzanarak yemek yiyemezdi.⁹¹ Kadınlar ise yemeği uzanarak değil, oturarak yiyordu. Ancak sonradan kadınlar da erkekler gibi yemeği uzanarak yemeğe başlamışlardır.⁹²

Triclinium'da belli bir düzene göre yerleştirilmiş olan masa ve divanların yanı sıra, yemek yiyecek olan kişiler de, belli bir düzene göre oturuyordu. Ortadaki divan "*Lectus Medius*", en önemli divandı. Soldaki divan "*Lectus Summus*" ve sağdaki divan "*Lectus Imus*" adını alıyordu. Yemekteki kişiler, önem derecelerine göre, en alt konumdaki kişi, en sola gelecek şekilde, soldan sağa doğru yerleşiyorlardı.⁹³ Bu durumda en sağda oturan kişinin, aile reisi olan *pater familias* olduğu söylenebilir.

Roma'da yemek, kaşıkla veya elle yeniyordu. Çatal sadece servis yapmak için kullanılıyordu. Bunun yanında pişmiş toprak veya gümüşten yapılmış tabak, bardak, fincan, kadeh ve şarap için yapılmış sürahiler, masada bulunan diğer araç gereçlerdi.⁹⁴

Şarap ve bira, Roma'da akşam yemeklerinin vazgeçilmez içeceğiydi. Romalılar, şarabı, susuzluklarını gidermek için içiyorlardı ve kadınların şarap içmesi hoş karşılanmıyordu.⁹⁵ Ovidius, içki yüzünden bir kadının başına gelebilecekler konusunda uyarıda bulunmuştur. Ovidius'a göre şarap içmek, kadının uykuya yenik düşmesine ve böylece de grup içindeki erkeklere davetiye çıkarmasına imkân veren bir davranıştı.⁹⁶

⁹¹ Plaut. *Mil.* 3, 1; Peck, 1898; Yates, 1859, s. 1158; Deighton, 1999, s. 66-68

⁹² Ov. *am.* I, 4

⁹³ Lewis – Short, 1879, s. 19

⁹⁴ Deighton, 1999, s. 67-68

⁹⁵ Polyb. IV, 6, 2

⁹⁶ Ov. *ars.* III, 764-768: "*Constant nec, quae sunt singula, bina vide. Turpe iacens mulier multo madefacta Lyaeo. Digna est concubitus quoslibet illa pati. Nec somnis posita tutum succumbere mensa. Per somnos fieri multa pudenda solent.*"

Sapları ve kabuklarıyla birlikte suda bekletilen üzümlerden elde edilen Roma şarapları, ağır ve tatlı olduğu için suyla karıştırılarak içiliyordu.⁹⁷ Romalıların en ünlü şarapları, kuzey Campania'nın Falernus bölgesinde üretilen “*Falernus şarapları*” idi.⁹⁸ Yemek sırasında alkollü olmayan içecekleri içmek, medeniyetsizlik olarak görülüyordu. Örneğin süt, koyun ve keçilerden bolca elde edilmesine rağmen içilmiyor, sadece peynir yapımında kullanılıyordu.⁹⁹ Akşam yemeği boyunca bolca tüketilen şarap, akşam yemeğinden sonra, ikinci bir yemek ya da ziyafet olarak görülen fakat sadece meyve ve tatlıların yendiği “*Commisatio*”da da içilmeye devam ediyordu.¹⁰⁰

Eğlenceye çok düşkün oldukları bilinen Romalıların hayatında, oyun, ziyafet, müzik ve şarap kadar, cinsellik de önemli bir yer tutuyordu. Antik Roma'nın ünlü şairleri olan Ovidius ve Catullus'un yazdığı erotik şiirler, dönemin kabul gören bir edebiyat türü olmuştu. Bunun yanında Roma'da genelevler ve fahişelik, oldukça yaygındı.¹⁰¹ Roma'da fahişelik, zinadan ayrı tutulan bir kavramdı. Zina, kadının sadece kendi zevki için yaptığı bir eylemdi ve hem kadını hem de kadının birlikte olduğu erkeği aşağılayan bir hareket olarak cezalandırılıyordu. Fahişelik ise para kazanmak için yapılan bir meslekti ve bu nedenle de kabul görüyordu. Fahişelik yapan kadınlar, genelde evlilik dışı doğan kız çocukları, kölelerin çocukları veya sokağa bırakılan çocuklar arasından seçiliyordu. Pompeii'de bulunan ve duvarlarına cinsel ilişkiye giren insanların resmedildiği “*Lupanare*” isimli genelev, dönemin en kötü üne sahip geneleviydi.¹⁰²

Erkekler arasındaki eşcinsellik de, Roma'da oldukça sık rastlanan bir durumdu. Öyle ki, bir kadın ve bir erkek arasında gerçekleşen yasal bir evlilik gibi olmasa da, beraber yaşamak suretiyle iki erkeğin evlenmesi ya da kadınlarla evli olan bazı erkeklerin, toplumsal baskı ya da eleştirilme korkusu olmadan erkek kölelerle cinsel ilişkiye girmesi, Roma'da yaygın olan örneklerdir.¹⁰³ Bununla birlikte, Roma'da kadınlar arasında da

⁹⁷ Plin. *nat.* XIV, 15

⁹⁸ Liv. IX, 44, 5

⁹⁹ Adkins – Adkins, 2004, s. 381

¹⁰⁰ Peck, 1898

¹⁰¹ Edwards, 1997, s. 66

¹⁰² Deighton, 1999, s. 70-71; Peck, 1898: *Lupanare* ismi, kurt anlamına gelen “*Lupus*” ya da dişi kurt anlamına gelen “*Lupa*” kelimelerinden türetilmiştir. Bunun nedeni, genelevde çalışan fahişelerin, gece yarısından sonra kurt gibi uluyarak müşteri bulmasıdır.

¹⁰³ Williams, 2010, s. 3; Hersch, 2010, s. 33

eşcinsellik mevcuttu. Ancak kadınlar arasındaki eşcinsellik veya kadınların biseksüelliği, erkeklerinkine nazaran daha kabul edilebilir bir durumdu.¹⁰⁴

Roma cinsel yaşamında aktif veya pasif olmak, önemli olan iki kavramdı. Çünkü Roma’da pasiflik veya partnere teslim olmak aşağılıkla, aktiflik ise üstünlükle eşdeğerdi. Bununla birlikte pasif olan bir erkek için yapılacak en büyük hakaret, onda kadınsılık aramak olarak görülüyordu. Örneğin; kendisinin son derece aktif bir cinsel yaşamı olmasına rağmen, Iulius Caesar hakkında bu konuda hep bir şüphe vardı. Çünkü Iulius Caesar, bu konu hakkında sonradan çok popüler bir Roma esprisi olan bir söz söylemişti: “*Omniū mulierum uirum et omniū uirorum mulierem.*” (Her kadın bir erkek ve her erkek bir kadındır.)¹⁰⁵ Suetonius, Caesar’ın Bithynia kralı IV. Nicomedes ile bir ilişki yaşadığına dair söylentiler olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶ Caesar’dan Bithynia kraliçesi olarak bahseden bu hikâyede Suetonius, Caesar’ın askerlerinin Gallia Zaferi dönüşü “Caesar Gallia’yı fethetmiş olabilir ama Nicomedes de Caesar’ı fethetmişti.” diye şarkı söylediğini aktarır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Adkins – Adkins, 2004, s. 378

¹⁰⁵ Suet. *Iul.* 52; Aldrete, 2004, s. 115

¹⁰⁶ Suet. *Iul.* 49, 1

¹⁰⁷ Suet. *Iul.* 49, 4: “*Ecce Caesar nunc triumphat qui subegit Gallias, Nicomedes non triumphat qui subegit Caesarem.*”

SONUÇ

Roma'da toplumun temel yapı taşlarından biri olan aile, kadın ve erkeğin yasal bir birliktelik içinde oluşturdukları bir kurumdur. *Familia* adıyla anılan aile, ortak atadan gelen bütün kimselerin topluluğuydu ve *familia*'dan söz edebilmek için kadın ve erkek arasında gerçekleşmiş yasal bir evliliğin olması gerekiyordu. Bu kurum, kadın ve erkeğin olduğu kadar, aile içinde doğan çocukların da hukuki durumunun belirlenmesi açısından büyük önem taşıyordu. Roma'da bir aile kurmak, sosyal hayatın her alanında olduğu gibi toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleriyle şekillenen bir yapıya sahipti.

Günümüzde olduğu gibi Roma'da da aile kurmak için gerekli olan evlenmenin ilk adımı nişanlanma ile atılıyordu. Herhangi bir yaş sınırının belirlenmediği ve şekle bağlı olmadan yapılan nişanlanmanın gerçekleşmesi için, tarafların karşılıklı rızaları yeterli görülüyordu. Roma'da evliliklerin tek eşli olması nedeniyle, sadece tek bir kişiyle nişanlanılabiliyordu.

Romalılara göre evlenme, *ortak bir hayatı paylaşmak amacıyla kadın ve erkeğin birlikte yaşamaları* olarak tanımlanmıştı. Tıpkı nişanlanmada olduğu gibi, evlenmenin gerçekleşebilmesi için de tarafların karşılıklı olarak evlenmeye rıza göstermeleri gerekiyordu (*consensus*). Bunun dışında tarafların evlenme ehliyetinin bulunması (*conubium*), tarafların evlenebilmek için gerekli olan yaş sınırını doldurmaları ve aile babalarının rızalarını almaları, evlenebilmek için gerekli olan diğer şartlardı.

Roma'da her birliktelik, yasal bir evlenmeye ilişkin sonuçlar doğurmuyordu. Hiçbir hak ehliyeti bulunmayan kölelerin yaptığı evlilikler (*contubernium*), askerlerin fiili hizmetleri devam ettiği sürece yapmış oldukları evlilikler ile kadın ve erkeğin yasal bir evlilik gerçekleştirmeden sanki evliymiş gibi bir arada yaşamaları (*concubinatus*), Roma'da yasal olmayan ve doğacak çocuğa gayrimeşru bir statü kazandıran birlikteliklerdi.

Evlenerek, kocasının ailesinin içine, yeni bir sosyal ortama giren kadın, kocasının evindeki kurallara bağlanır ve bunlara uygun yaşardı. Kadının kendi aile babasının hâkimiyetinden çıkarak, kocasının veya kocasının aile babasının hâkimiyetine girmesine *manus* deniyordu. Yapılan evliliğin *manus*'lu veya *manus*'suz olmasına göre kadının

evlilik içindeki konumu ve hakları da değişiyordu. *Manus*'lu bir evlilikle, kadının tüm malvarlığı kocasına veya kocasının aile babasına geçiyordu. *Manus*'suz evliliklerde ise kadın ve erkeğin malvarlıkları ayırdı. Bunun sonucunda da kadın kocasından hiçbir şey talep edemiyordu.

Kadını *manus* altına sokan üç işlem vardı. Bunlar, dini bir tören eşliğinde yapılan *conferratio*, farazi bir alım satım yoluyla gerçekleştirilen *coemptio* ve zamanaşımı ile *manus* altına girmek anlamına gelen *usus* idi. Kadını *manus* altına sokan bu işlemler *conventio in manum* olarak adlandırılıyordu. Bir kadın, *manus* işlemi yapmadıysa, kendi babasının hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu.

Evlilik, bir hayat ortaklığı ve bunun sonucunda da eşler arasında bazı sorumluluklar doğuran bir kurumdur. Roma'da da kadın ve erkek evlenerek, birbirlerine karşı bazı görevleri yerine getirmeyi kabul etmiş oluyorlardı. Evlenen kadının, evlilik birliğinin devamı için maddi bir destek olarak kocasına verdiği *dos*, bu görevlerden belki de en önemlisiydi. Evlilik gerçekleştikten sonra, ev yaşamının tüm masrafları kocaya ait olacağından, kadının kocasına *dos* adı altında maddi destek sağlaması, hukuki açıdan olmasa da, ahlaki açıdan bir zorunluluktur. *Dos*, kadının babası ya da bir akrabası tarafından verilebileceği gibi, bizzat kadının kendisi tarafından da verilebilirdi. Verilen *dos*, kocanın veya kocanın aile babasının malvarlığına dahil olurdu. Koca, *dos* olarak verilen malları, dilediği gibi kullanma hakkına sahipti.

Roma'da bir evlilik, taraflardan birinin ölmesi durumunda sona erebileceği gibi, tarafların iradeleriyle de sona erebilirdi. Roma'da bir evliliğin boşanma ile sona ermesi durumuna *divortium* deniyordu. Evlenmenin gerçekleşmesi için tarafların iradelerinden başka hiçbir şeye dayanmayan Roma evliliğinde boşanma, yine taraflar arasındaki evlenme niyetinin son bulmasıyla gerçekleşiyordu. Boşanma işlemleri, evliliğin *manus*'lu veya *manus*'suz olmasına göre farklılıklar gösteriyordu. *Manus*'suz evliliklerde boşanma daha kolayken, *manus*'lu evliliklerde evliliğin sona ermesiyle, *manus* da sona ermiyordu. Bu nedenle, boşanma gerçekleştikten sonra, kadını *manus* altına sokan işlemlerin tam tersi yapılarak, kadının *manus* altından da çıkarılması gerekiyordu.

Roma ailesi hâkimiyete dayanan bir aileydi ve bu ailenin başında hâkimiyetin sahibi olan bir aile babası bulunuyordu. Aile bireylerinin tümünün, hatta ev içindeki kölelerin bile üzerinde etkili olan bu hâkimiyete *patria potestas*, hâkimiyetin sahibi olan

aile babasına ise *pater familias* deniyordu. *Pater familias*'ın aile bireyleri üzerinde mutlak bir otoritesi vardı. Aileyi ilgilendiren durumlarda *pater familias*'ın onayı olmadan hiçbir karar alınmazdı. Ailenin tüm malvarlığının mutlak hâkimi *pater familias*'tı. *Patria potestas*'ın, *pater familias*'a verdiği en katı hak ise, hayat memet hakkıydı. *Pater familias*, eğer isterse, aile bireylerini öldürebiliyordu. Bu açıdan bakıldığında Roma ailesi, adeta bir devlet gibi örgütlenmişti.

Doğum, evlat edinme ve *manus*, kişiyi *patria potestas* altına sokan yollardı. *Patria potestas* altındaki kişilerden biri olan *mater familias*, *pater familias*'tan sonra gelen en önemli kişi olmakla beraber hiçbir zaman *pater familias* ile aynı haklara sahip olamamıştır. *Pater familias*'ın olmadığı veya öldüğü zamanlarda *mater familias* her ne kadar çocukları üzerinde otorite kurmaya çalışsa da, bu otoritenin, *patria potestas* niteliğinde bir otorite olduğu söylenemez.

Roma'da hâkimiyete bağlı olarak dünyaya gelen ve *alieni iuris* konumunda olan bir kız çocuğu, her türlü haktan yoksundu. Bununla birlikte kız çocuklarının iyi yetiştirilmesine özen gösterilmiştir. Çünkü ileride *mater familias* olacak bir kadın, saygı duyulan ve itibar sahibi biri olmalıydı. Annelik, kadınlar tarafından kutsal bir amaç olarak görüldüğü için, çocuk yetiştirmenin önemli bir kısmı anneye düşüyordu. Roma'da ailenin konumuna bağlı olarak, iyi bir eş veya anne olmak, kadına toplum içinde yüksek bir mevki sağlayan bir durumdu.

Çocuğun, meşru bir statü alabilmesi için, yasal bir evlilikten dünyaya gelmiş olması gerekiyordu. Yasal olmayan bir birliktelikten dünyaya gelen çocuklar, gayrimeşru bir statü alıyordu. *Patria potestas*, *pater familias*'a çocuğuna istediği gibi davranma hakkını vermişti. *Pater familias*, isterse çocuğunun çok iyi bir şekilde yetiştirilmesine ve dolayısıyla nitelikli bir Roma vatandaşı olmasına izin verebilir, isterse ölüme terk edebilirdi. Çocuğa verilen eğitim, onun iyi bir "Romalı" olması içindi. Evde anne ve baba ile başlayan eğitim, çocuğun ilerleyen yaşlarında okulda da devam edebilirdi. Ailenin tüm malvarlığının *pater familias*'a ait olması nedeniyle, aile çocuklarının kendilerine ait bir malvarlığı bulunmuyordu. Bununla birlikte, mülkiyet hakkı *pater familias*'ta olmak üzere, aile evladına kullanması veya geliştirmesi için sermaye niteliğinde bir miktar mal ya da para verilebilirdi. *Peculium* adı verilen bu sermayenin asıl sahibi *pater familias*'tı ve *pater familias* istediği an *peculium*'u aile evladından geri alabilirdi.

Roma'da ikametgâh, vesayet, kayyımlık, vasiyet ve miras gibi, hukukun alanı içine giren konular da, Roma ailesindeki hâkimiyet ilişkisine göre düzenlenmiştir. Aile bireyleri ikamet ettiği yerden (*domicilium*) *pater familias*'ın izni olmadan ayrılamıyordu. Roma hukuku, *patria potestas* altında olmayan kişilerin vesayet veya kayyımlık altına alınarak korunmasını öngörmüştü. Ailenin malvarlığı *pater familias* olduğu için, Roma ailesinde sadece *pater familias* vasiyetle miras bırakabilirdi.

Patria potestas'ı sona erdiren üç sebep vardı. Bunlardan biri *pater familias*'ın ölmesiydi. *Pater familias* öldüğünde, *patria potestas* kendiliğinden sona eriyordu. *Patria potestas*'ı sona erdiren diğer bir durum, *pater familias*'ın savaşta esir düşmesi veya sürgün edilmesiydi. Nitekim *pater familias* olmak için öncelikle hür olmak gerekiyordu. *Patria potestas*'ı sona erdiren son sebep ise, *pater familias*'ın kendi iradesiyle *patria potestas*'a son vermesiydi (*emancipatio*).

Zengin veya fakir, her sınıftan aile için geçerli olan hukuki kuralların aksine, Roma'nın günlük yaşamında hiyerarşik düzenin doğurduğu sonuçlardaki farklılıklar, daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim günlük yaşam, her aile için eşit koşullarda geçmiyordu. Giyim kuşamdan mimariye, eğlence kültüründen sofraya kadar sosyal yaşamı ilgilendiren her alan, ailelerin ekonomik düzeyine göre farklılıklar gösteriyordu. Bununla birlikte, Roma'nın siyasi tarihi ne kadar etkileyici ise, sosyal yaşamı da o denli ilgi çekiciydi. Doruk noktasındayken, uçsuz bucaksız bir imparatorluğa yön veren Roma toplumu farklı sosyal gruplardan oluşsa da, eğer toplumu oluşturan temel yapı aile ise, hangi sınıftan olursa olsun, bir aileyi tüm yönleriyle ele almak, o toplumu daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

A. Modern Kaynaklar

- Adcock, 1945 ADCOCK F. E., “Women in Roman Life and Letters”, **Greece & Rome, Vol. 14**, No: 40, Cambridge University Press, 1945, pp. 1-11
- Adkins – Adkins, 2004 ADKINS Lesley – Roy A. ADKINS, **Handbook to Life in: Ancient Rome**, 2. b., Facts on File Publishing, New York, 2004
- Akıncı, 1999 AKINCI, Şahin, **Roma Hukuku Dersleri**, 1. b., Nobel Yayınları, Ankara, 1999
- Akıncı, 2004 AKINCI Şahin, “Medeni Kanun’da Kadın ve Aile”, **G.Ü.H.F.D.**, C. VIII, S. 1-2, Ankara, 2004, ss. 1-16
- Aldrete, 2004 ALDRETE Gregory S., **Daily Life in The Roman City: Rome, Pompeii and Ostia**, 1. b., Greenwood Press, London, 2004
- Ayiter, 1963 AYİTER Kudret, **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, 2. b., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963
- Beard – North – Price, 2000 BEARD Mary – John NORTH – Simon PRICE, **Religions of Rome: Volume 2, A Sourcebook**, 3. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2000
- Berki, 1957 BERKİ Şakir, “Roma’da Aile Hukuku”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XIV, S. 1-4, Ankara, 1957, ss. 111-121
- Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907 BIERKAN Andrew T. – Charles P. SHERMAN – Emile STOCQUART, “Marriage in Roman Law”, **The Yale Law Journal, Vol. 16**, No: 5, The Yale Law Journal Company, Inc., 1907, pp. 303-327
- Bonner, 1977 BONNER Stanley F., **Education in Ancient Rome**, 1. b., University Printing House, Cambridge, 1977

- Campbell, 1978 CAMPBELL Brian, “The Marriage of Soldiers under the Empire”, **The Journal of Roman Studies**, Vol. 68, Society for the Promotion of Roman Studies, 1978, pp. 153-166
- Ceylan, 2010 CEYLAN Seldağ Güneş, **Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)**, 1. b., Yetkin Yayınları, Ankara, 2010
- CIL* **Corpus Inscriptionum Latinorum**, Vol. I-XVI, Leipzig-Berlin, 1826-1843. (Birçok ek cildi bulunmaktadır).
- Clark, 1981 CLARK Gillian, “Roman Women”, **Greece & Rome, Second Series**, Vol. 28, No: 2, Cambridge University Press, 1981, pp. 193-212
- Couch, 1894 COUCH John Andrew, “Woman in Early Roman Law”, **Harvard Law Review**, Vol. 8, No: 1, The Harvard Law Review Association, 1894, pp. 39-50
- D’ambra, 2007 D’AMBRA Eve, **Roman Women**, 1. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2007
- Deighton, 1999 DEIGHTON Hilary J., **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, çev. Hande Kökten Ersoy, 1. b., Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul, 1999
- Dig. Corpus Iuris Civilis 1: Institutiones, **Digesta**, ed. Theodor Mommsen – Paul Krueger, Berlini, 1992.
- Dixon, 1992 DIXON Suzanne, **The Roman Family**, 1. b., The Johns Hopkins University Press, London, 1992
- Eichholz, 1970 EICHHOLZ David Edward, “Toga”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 1080
- Emiroğlu, 2001 EMİROĞLU Haluk, “Roma Klasik Hukuk Döneminde Mal Rejimi”, **A.Ü.H.F.D.**, C. L, S. 3, Ankara, 2001, ss. 175-183
- Erdoğmuş, 1995 ERDOĞMUŞ Belgin, **Roma Hukuku**, 1. b., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995

- Finley, 1970 FINLEY M. I., “Contubernium”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 287
- Frier, 1994 FRIER Bruce W., “Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage”, **Classical Philology**, Vol. 89, No: 4, The University of Chicago Press, 1994, pp. 318-333
- Gaius, *inst.* GAIUS, **Institutes**, Part 1, Translated by Francis de Zulueta, 1975
- Gaius, *inst.* GAIUS, **Institutes**, Part 2, ed. W. M. Gordon – O. F. Robinson, London, 1997
- Gardner, 1986 GARDNER Jane F., **Women in Roman Law and Society**, 1. b., British Library Cataloguing in Publication, London, 1986
- Gardner, 1990 GARDNER Jane F., “Roman Children”, **The Classical Review, New Series**, Vol. 40, No: 2, Cambridge University Press, 1990, pp. 397-399
- Gardner – Wiedemann, 1991 GARDNER Jane F. – Thomas WIEDEMANN, **The Roman Household: A Sourcebook**, 1. b., British Library Cataloguing in Publication, London, 1991
- Garnsey – Saller, 1987 GARNSEY Peter – Richard SALLER, **The Roman Empire: Economy, Society and Culture**, 1. b., University of California Press, Los Angeles, 1987
- Gönenç, 2003 GÖNENÇ Fulya İlçin, “Roma Hukukunda Boşanma (Divortium)”, **E.Ü.H.F.D.**, C. VII, S. 1-2, Erzincan, 2003, ss. 645-654
- Gönenç, 2010 GÖNENÇ Fulya İlçin, **Roma Hukukunda Kadın**, 1. b., On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010
- Grubbs, 2002 GRUBBS Judith Evans, **Women and The Law in The Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood**, 1. b., Routledge, New York, 2002

- Günel, 1995 GÜNAL Nadi, “Roma Miras Hukukuna Genel Bir Bakış ve Vasiyet Yolu İle Miras”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XLIV, S. 1-4, Ankara, 1995, ss. 425-442
- Günel – Küçükgüngör, 1997 GÜNAL Nadi – Erkan KÜÇÜKGÜNGÖR, “Roma Hukukunda İkametgâh (Domicilium) Kavramı”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XLVI S. 1-4, Ankara, 1997, ss. 121-127
- Hallett – Skinner, 1997 HALLETT Judith P. – Marilyn B. SKINNER, **Roman Sexualities**, Catharine Edwards, “Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome”, 1. b., Princeton University Press, New Jersey, 1997
- Harkness, 1986 HARKNESS Albert Granger, “Age at Marriage and at Death in the Roman Empire”, **Transactions of the American Philological Association (1869-1896)**, Vol. 27, The Johns Hopkins University Press, 1986, pp. 35-72
- Harries, 2003 HARRIES Jill, “Women and the Law”, **The Classical Review, New Series**, Vol. 53, No: 2, Cambridge University Press, 2003, pp. 421-423
- Heichelheim, 1937 HEICHELHEIM Fritz, “Toga”, **RE**, ed. Georg Wissowa, J. B. Metzler, Stuttgart, 1937, pp. 1651-1660
- Hersch, 2010 HERSCH Karen K., **The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity**, 1. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2010
- Hopkins, 1965 HOPKINS M. K., “The Age of Roman Girls at Marriage”, **Population Studies**, Vol. 18, No: 3, Population Investigation Committee, 1965, pp. 309-327
- ILS* DESSAU Hermann, **Inscriptiones Latinae Selectae**, 3 Vols in 5 Parts, Berlin, 1892-1916
- James, 2008 JAMES Simon, **Eyewitness: Ancient Rome**, 3. b., DK Publishing, New York, 2008
- Kabaağaç – Alova, 1995 KABAAĞAÇ Sina – Erdal ALOVA, **Latince Türkçe Sözlük**, 1. b., Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995

- Koschaker – Ayiter, 1977 KOSCHAKER Paul – Kudret AYİTER, **Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları**, 2. b., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977
- Kunkel, 1930 KUNKEL W., “Mater Familias”, **RE**, ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1930, pp. 2183-2184
- Kunkel, 1930 KUNKEL W., “Matrimonium”, **RE**, ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1930, pp. 2259-2286
- Küçükgüngör, 1996 KÜÇÜKGÜNGÖR Erkan, “Roma ve Türk Hukukunda Muayyen Mal Vasiyeti”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XLV, S. 1-4, Ankara, 1996, ss. 505-531
- Laurence, 2000 LAURENCE Ray, “Metaphors, Monuments and Texts: The Life Course in Roman Culture”, **World Archaeology**, Vol. 31, No: 3, Taylor & Francis, Ltd., 2000, pp. 442-455
- Leonhard, 1905a LEONHARD R., “Emancipatio”, **RE**, ed. Georg Wissowa, J. B. Metzler, Stuttgart, 1905, pp. 2476-2479
- Leonhard, 1905b LEONHARD R., “Domicilium”, **RE**, ed. Georg Wissowa, J. B. Metzler, Stuttgart, 1905, pp. 1299-1301
- Leonhard, 1905c LEONHARD R., “Dos”, **RE**, ed. Georg Wissowa, J. B. Metzler, Stuttgart, 1905, pp. 1580-1595
- Lewis – Short, 1958a LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Accumbo”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 19
- Lewis – Short, 1958b LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Coemptio”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 358
- Lewis – Short, 1958c LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Donatio”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 610

- Lewis – Short, 1958d LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Manumissio”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 1111
- Lewis – Short, 1958e LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Thermospodium”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 1867
- Lindsay, 2009 LINDSAY Hugh, **Adoption in The Roman World**, 1. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2009
- Livraga, 2010 LIVRAGA Jorge Angel, “Antik Roma’da Günlük Hayat”, **Yeni Yüksektepe e-dergi**, 2008, çev. Mehmet İlgürel, S. 71, <http://dergi.yeniyuksektepe.org.tr.>, 2010
- Long, 1859a LONG George, “Caput”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 239-240
- Long, 1859b LONG George, “Dos”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 436-438
- Long, 1859c LONG George, “Familia”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 519-520
- Long, 1859d LONG George, “Legatum”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 675-677
- Long, 1859e LONG George, “Manumissio”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 730-731
- Long, 1859f LONG George, “Patria Potestas”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 873-875

- Manigk, 1930 MANIGK, “Manus”, **RE**, ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1930, pp. 1377-1399
- Matz, 2002 MATZ David, **Daily Life of The Ancient Romans**, 1. b., Greenwood Press, London, 2002
- Merrill, 1893 MERRILL E. T., **Commentary on Catullus**, Harvard University Press, Cambridge, 1893
- Nicholas, 1970a NICHOLAS Barry, “Manus”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 645
- Nicholas, 1970b NICHOLAS Barry, “Patria Potestas”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 789
- Önder, 1944 ÖNDER Akil, **Vasiyet Hukuku**, 1. b., Doğu Matbaacılık, Ankara, 1944
- Özdemir, 2005 ÖZDEMİR Gökçe Türkoğlu, “Roma Hukukunda Actio De Peculio”, **D.E.Ü.H.F.D.**, C. VII, S. 2, İzmir, 2005, ss. 103-136
- Peck, 1898a PECK Harry Thurston, “Accubitus”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898
- Peck, 1898b PECK Harry Thurston, “Balneae and Thermae”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898
- Peck, 1898c PECK Harry Thurston, “Cena”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898
- Peck, 1898d PECK Harry Thurston, “Familia”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898
- Peck, 1898e PECK Harry Thurston, “Meretrix”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898

- Phang, 2000 PHANG Sara Elise, **The Marriage of Roman Soldiers, 13 B.C. – A.D. 235: Law and Society on The Roman Frontier**, 1. b., Columbia University, 2000
- Poynton, 1934 POYNTON J. B., “Roman Education”, **Greece & Rome, Vol. 4**, No: 10, Cambridge University Press, 1934, pp. 1-12
- Rich, 1859 RICH Anthony, “Balneae”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 183-196
- Rose, 1970 ROSE Herbert Jennings, “Children”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 229
- Sachers, 1949 SACHERS E., “Pater Familias”, **RE**, ed. Georg Wissowa – Wilhelm Kroll – Karl Mittelhaus, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1949, pp. 2121-2157
- Saller, 1987 SALLER Richard P., “Men’s Age at Marriage and Its Consequences in the Roman Family”, **Classical Philology, Vol. 82**, No: 1, The University of Chicago Press, 1987, pp. 21-34
- Schmitz, 1859 SCHMITZ Leonhard, “Matrimonium”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 735-744
- Shaw – Saller, 1984 SHAW Brent D. – Richard P. SALLER, “Close-Kin Marriage in Roman Society?”, **Man, New Series, Vol. 19**, No: 3, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1984, pp. 432-444
- Spore, 1962 SPORE Marilyn, “A Day in Ancient Rome”, **The Elementary School Journal Vol. 62**, No: 7, The University of Chicago Press, 1962, pp. 356-359
- Tekin, 2010 TEKİN Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 4. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

- Uzunaslana, 2005 UZUNASLAN Abdurrahman, "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları", **S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 12, 2005, ss. 15-58
- Ward, 1992 WARD Roy Bowen, "Women in Roman Baths", **The Harvard Theological Review**, Vol. 85, No: 2, Cambridge University Press, 1992, pp. 125-147
- Weiss, 1929 WEISS E., "Sponsalia", **RE**, ed. Georg Wissowa, J. B. Metzler, Stuttgart, 1929, pp. 1850-1851
- Williams, 2010 WILLIAMS Craig A., **Roman Homosexuality**, 2. b., Oxford University Press, New York, 2010
- Yates, 1859 YATES James, "Triclinium", **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 1157-1158

B. Antik Kaynaklar

- Amm. Ammianus Marcellinus, **Rerum Gestarum**, ed. John C. Rolfe, Harvard University Press, London, 1935-1940
- App. *civ.* Appianus, **Bella Civilia**, ed. Horace White, Macmillan and Company, London, 1899
- App. *Pun.* Appianus, **Libyka (Punica)**, ed. Horace White, The Macmillan Company, New York, 1899
- Boeth. *cons.* Boethius, **De Consolatione Philosophiae**, ed. Ariane Schwartz
- Catull. C. Valerius Catullus, **Carmina**, ed. Leonard C. Smithers, Smithers, London, 1894
- C. Valerius Catullus, **Carmina**, ed. Sir Richard Francis Burton, London, 1894
- Cels. Celsus, **De Medicina**, ed. W. G. Spencer, Harvard University Press, Cambridge, 1971

<i>Cic. Arch.</i>	M. Tullius Cicero, Pro Archia , ed. C. D. Yonge, London, 1856
<i>Cic. Cael.</i>	M. Tullius Cicero, Pro Caelio , ed. Albert Curtis Clark, 1909
<i>Cic. Cluent.</i>	M. Tullius Cicero, Pro A. Cluentio , ed. C. D. Yonge, London, 1856
<i>Cic. div.</i>	M. Tullius Cicero, De Divinatione , ed. William Armistead Falconer, Harvard University Press, Cambridge, 1923
<i>Cic. dom.</i>	M. Tullius Cicero, De Domo Sua Ad Pontifices , ed. Albert Curtis Clark, 1909
<i>Cic. Flacc.</i>	M. Tullius Cicero, Pro L. Valerio Flacco , ed. C. D. Yonge, London, 1856
<i>Cic. leg.</i>	M. Tullius Cicero, De Legibus , ed. Georges de Plinval, Belles Lettres, Paris, 1959
<i>Cic. Mil.</i>	M. Tullius Cicero, Pro Milone , ed. Albert Curtis Clark, Oxford, 1918
<i>Cic. Mur.</i>	M. Tullius Cicero, Pro Lucius Murena , ed. C. D. Yonge, London, 1856
<i>Cic. off.</i>	M. Tullius Cicero, De Officiis , ed. Walter Miller, Harvard University Press, Cambridge, 1913
<i>Cic. rep.</i>	M. Tullius Cicero, De Republica , ed. C. F. W. Mueller, Teubner, Leipzig, 1889
<i>Cic. Sest.</i>	M. Tullius Cicero, Pro P. Sestio , ed. C. D. Yonge, George Bell and Sons, London, 1891
<i>Cic. top.</i>	M. Tullius Cicero, Topica , ed. A. S. Wilkins, 1911
Demosth.	Demosthenes, Against Eubulides , ed. Norman W. DeWitt – Norman J. DeWitt, Harvard University Press, London, 1949
Epikt. <i>ench.</i>	Epiktetos, Encheiridion , ed. George Long, G. Bell and Sons, London, 1890
Gell.	Aulus Gellius, Noctes Atticae , ed. John C. Rolfe, Harvard University Press, London, 1927

- Hdt. Herodotos, **Historiae**, ed. A. D. Godley, Harvard University Press, Cambridge, 1920
- Hor. *sat.* Q. Horatius Flaccus, **Saturae Sive Sermones**, ed. C. Smart – Theodore Alois Buckley, Harper and Brothers, New York, 1863
- Q. Horatius Flaccus, **Saturae Sive Sermones**, ed. C. Smart, Joseph Whetham Philadelphia, 1836
- Iuv. Iuvenalis, **Saturae**, ed. G. G. Ramsay, William Heinemann, London, 1918
- Liv. Titus Livius, **Ab Urbe Condita**, ed. Cyrus Evans, John Child and Son, Bungay, 1850
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**, ed. Canon Roberts, E. P. Dutton and Company, New York, 1912
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**, ed. Benjamin Oliver Foster, Harvard University Press, London, 1919-1929
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**, ed. Evan T. Sage, Harvard University Press, London, 1935
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**, ed. Evan T. Sage – Alfred C. Schlesinger, Harvard University Press, London, 1938
- Ov. *am.* Ovidius, **Amores**, ed. R. Ehwald, B. G. Teubner, Leipzig, 1907
- Ov. *ars.* Ovidius, **Ars Amatoria**, ed. R. Ehwald, B. G. Teubner, Leipzig, 1907
- Ov. *medic.* Ovidius, **Medicamina**, ed. R. Ehwald, B. G. Teubner, Leipzig, 1907
- Ov. *met.* Ovidius, **Metamorphoses**, ed. Brookes More, Cornhill Publishing, Boston, 1922
- Ovidius, **Metamorphoses**, ed. Hugo Magnus, Gotha, 1892
- Paus. Pausanias, **Perihegesis**, ed. W.H.S. Jones, Harvard University Press, London, 1918

Petron. <i>sat.</i>	Petronius, Satirae , ed. Michael Heseltine, William Heinemann, London, 1913
Plaut. <i>Asin.</i>	T. Maccius Plautus, Asinaria , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Aul.</i>	T. Maccius Plautus, Aulularia , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Cas.</i>	T. Maccius Plautus, Casina , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Cist.</i>	T. Maccius Plautus, Cistellaria , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Men.</i>	T. Maccius Plautus, Menaechmi , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Mil.</i>	T. Maccius Plautus, Miles , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Most.</i>	T. Maccius Plautus, Mostellaria , ed. F. Leo, Weidmann, Berlin, 1895
Plaut. <i>Poen.</i>	T. Maccius Plautus, Poennulus , ed. F. Leo, Weidmann, Berlin, 1895
	T. Maccius Plautus, Poennulus , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Stich.</i>	T. Maccius Plautus, Stichus , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Trin.</i>	T. Maccius Plautus, Trinummus , ed. F. Leo, Weidmann, Berlin, 1895
	T. Maccius Plautus, Trinummus , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plin. <i>epist.</i>	Plinius d. J., Epistulae , ed. John Bostock – H.T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855
Plin. <i>nat.</i>	Plinius d. A., Naturalis Historia , ed. John Bostock – H.T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855
Plut. <i>Rom.</i>	Plutarchus, Romulus , ed. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1914

Polyb.	Polybios, Histories , ed. Evelyn S. Shuckburgh, Macmillan, London and New York, 1889
Quint. <i>inst.</i>	Quintilianus, Institutio Oratoria , ed. Harold Edgeworth Butler, Harvard University Press, Cambridge, 1920-1922
Sall. <i>Catil.</i>	Sallustius, De Coniuratione Catilinae , ed. John Selby Watson, Harper and Brothers, New York and London, 1899
Sall. <i>Iug.</i>	Sallustius, De Bello Iugurthino , ed. John Selby Watson, Harper and Brothers, New York and London, 1899
Sen. <i>epist.</i>	Seneca, Epistulae Ad Lucilium , ed. Richard M. Gummere, Harvard University Press, Cambridge, 1917
Strab.	Strabon, Geographika , ed. H.C. Hamilton – W. Falconer, M.A., G. Bell and Sons, London, 1903
	Strabon, Geographika , ed. H.L. Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1924
Suet. <i>Aug.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Divus Augustus , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Cal.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Caligula , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Claud.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Divus Claudius , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Iul.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Divus Iulius , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Nero.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Nero , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Tib.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Tiberius , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889

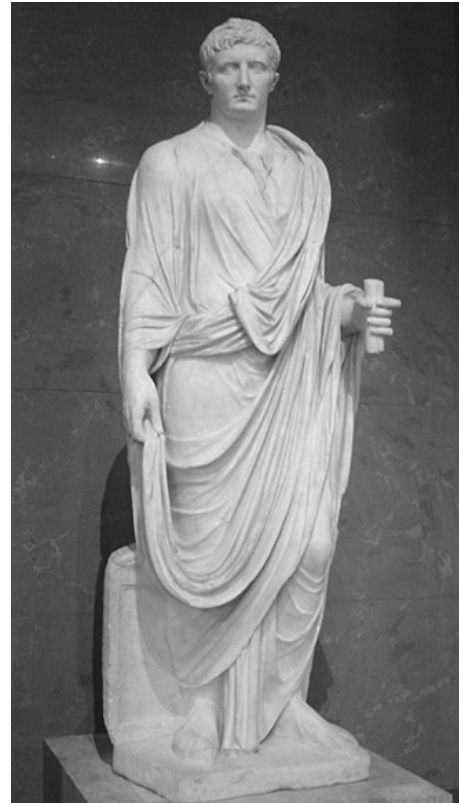
- Suet. *Tit.* C. Suetonius Tranquillus, **Divus Titus**, ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
- Suet. *Vesp.* C. Suetonius Tranquillus, **Divus Vespasianus**, ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
- Tac. *Agr.* Cornelius Tacitus, **Agricola**, ed. Henry Furneaux, Clarendon Press, Oxford, 1900
- Tac. *ann.* Cornelius Tacitus, **Annales**, ed. Alfred John Church – William Jackson Brodribb, Random House, New York, 1942
- Tac. *hist.* Cornelius Tacitus, **Historiae**, ed. Alfred John Church – William Jackson Brodribb, Random House, New York, 1942
- Verg. *Aen.* P. Vergilius Maro, **Aeneis**, ed. J. B. Greenough, Ginn and Company, Boston, 1900
- P. Vergilius Maro, **Aeneis**, çev. Türkan Uzel, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998
- Verg. *georg.* P. Vergilius Maro, **Georgica**, ed. J. B. Greenough, Ginn and Company, Boston, 1900
- Vitr. Vitruvius Pollio, **De Architectura**, ed. Morris Hicky Morgan, Harvard University Press, Cambridge, 1914
- Xen. *rep. Lac.* Xenophon, **Respublica Lacedaemoniorum**, ed. E. C. Marchant – G. W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge, 1925

EKLER

Ek 1, Resim 1: Tunik

Ek 2, Resim 2, Fotoğraf 1: Toga

Ek 3, Fotoğraf 2-3: Amulet ve Bulla

Ek 4, Resim 3: İnsula

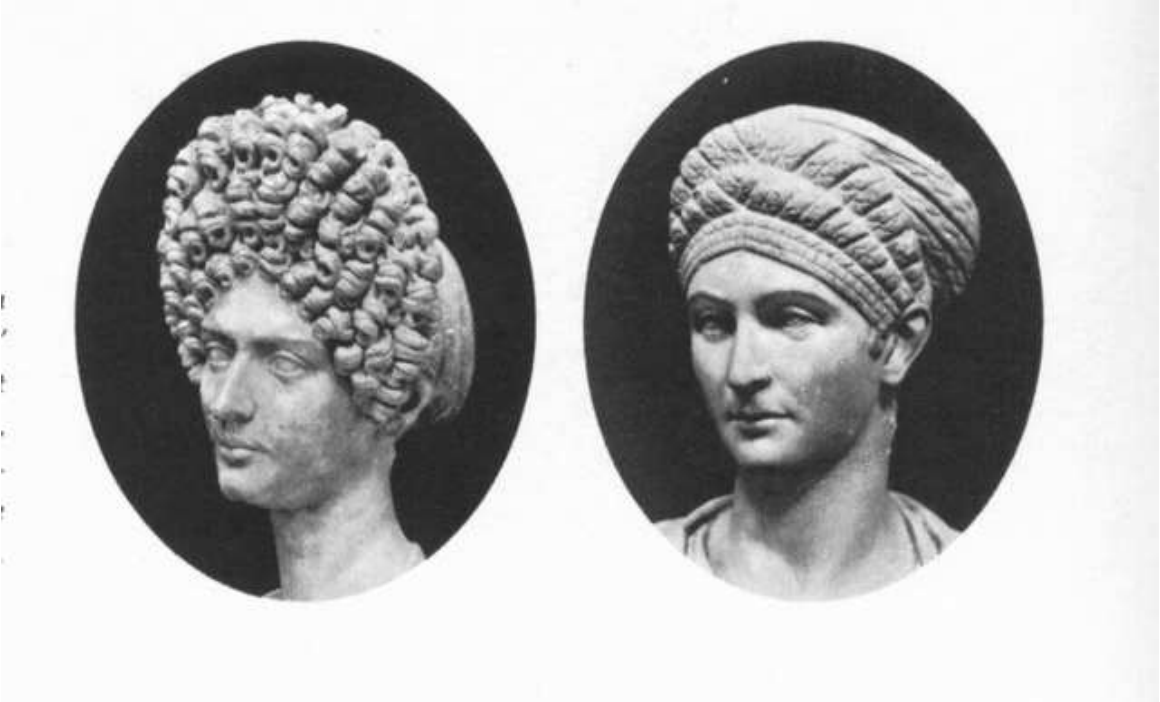
Ek 5, Fotoğraf 4: Stola

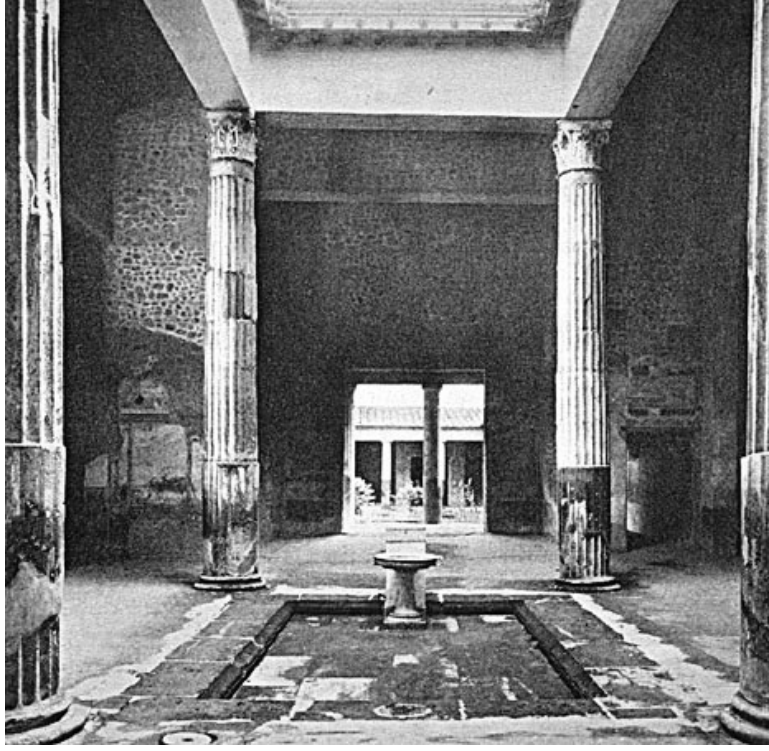
Ek 6, Fotoğraf 5: Stola ve Palla

Ek 7, Fotoğraf 6, 7, 8: Romalı Kadının Saç Şekli

Ek 8, Fotoğraf 9: Atrium (Compluvium ve Impluvium ile birlikte)

Ek 9, Fotoğraf 10: Latrina

Ek 10, Fotoğraf 11: Thermopolium

Ek 11, Fotoğraf 12: Palaestra

Ek 12, Fotoğraf 13: Apodyterium

Ek 13, Fotoğraf 14: Tepidarium

Ek 14, Fotoğraf 15: Strigilis

Ek 15, Fotoğraf 16: Caldarium

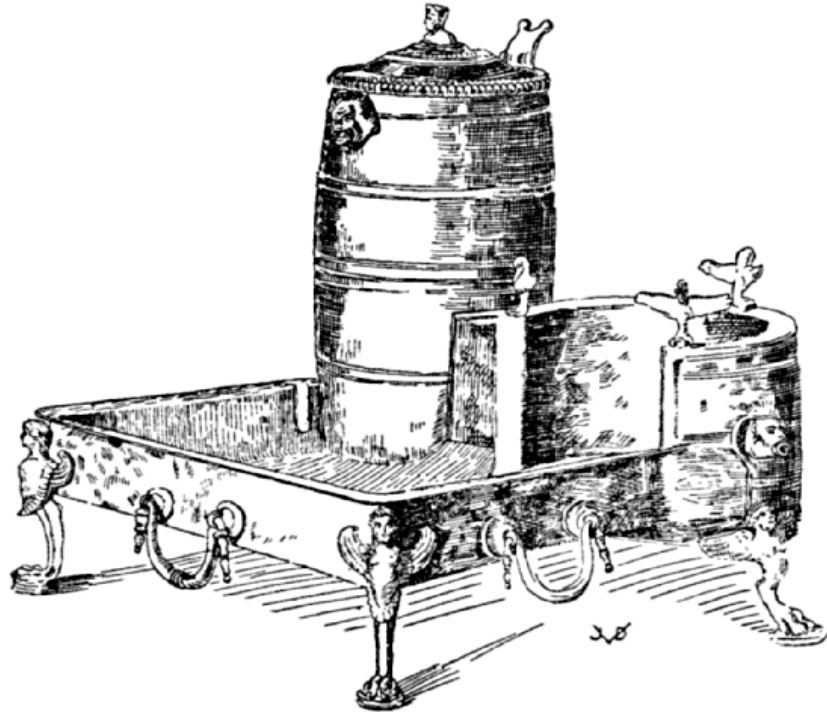
Ek 16, Fotoğraf 17: Frigidarium

Ek 17, Resim 4: Gladyatör Oyunları

Ek 18, Resim 5: Thermospodium

Ek 19, Fotoğraf 18: Triclinium

Ek 20, Resim 6: Romalıların Akşam Yemeğindeki Oturma Düzeni

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Fulya	KOCAKUŞAK	
Doğum Yeri ve Yılı	Bursa	15.07.1986	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	Orta	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2000	2003	Bursa Çelebi Mehmet Lisesi
Lisans	2004	2008	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2009	2011	Uludağ Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2010	2010	Şehit Piyade Binbaşı Ercüment Türkmen İlköğretim Okulu
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	fulyakiz@hotmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı		